

Zempléni Múzsá

társadalom-
tudományi
és kulturális
folyóirat

XVI. évfolyam
2. szám

2016
nyár

LÁTÓTÉR

**MEZŐ Ferenc –
MEZŐ Katalin:**
Tehetség és társadalom
5

KOVÁCS I. Gábor:
Párhuzamos (testvéri)
tudósi életpályák és
elhajlásuk a pártállamban
17

MIKLÓSI Márta:
Társadalmi szervezetek
és egyházak az elítéltek
reintegrációjában
29

UNGVÁRY Krisztián:
A zsidóság szerepe Tokaj-
Hegyalja borászatában
40

GODZSÁK Attila:
Sátoraljaújhely
színházügyének
fél évszázada
44

. . .

*E számunkat
Stark István
képzőművész alkotásaival
vagy azok részleteivel
illusztráltuk.
A borítón: Válasz*

LÁTÓMEZŐ

BÁRDOSI József:
Az egyetlen állandó a
változás maga.
Portré Stark Istvánról
50

NAGY Hajnal Csilla
versei
67

NÉMETH Gábor Dávid
versei
70

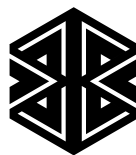
KÁNTOR Zsolt
versei
73

KERBER Balázs
versei
75

SEBŐK György
versei
79

GÁL Soma:
Itt a vége, fuss el
82

**LAPIS-LOVAS Anett
Csilla:**
A hiány zsoltárai
84

LÁTÓSZÖG

HALMI Iván:
Életfele
87

ÁFRA János:
Az érzékek előtt,
az érzékek után
88

PÉTER Márta:
Fókuszban –
Novák Ferenc
91

HARLOV Melinda:
Kreatív városok és
fenntarthatóság
94

**BOLVÁRI-TAKÁCS
Gábor:**
Sárospataki kulturális
dimenziók
99

Polcravaló
(könyvajánlók)
101

Zempléni Múzsza

társadalomtudományi és kulturális folyóirat

Szerkesztőség

Bolvári-Takács Gábor alapító főszerkesztő (btg@zemplenimuzsa.hu)

Bordás István lapigazgató (bordas@zemplenimuzsa.hu)

Barna Péter irodalmi szerkesztő (barnapeter@zemplenimuzsa.hu)

Haffner Anikó olvasószerkesztő

Baráth Béla Levente, Egey Emese,

Takács Ádám, Ugrai János szerkesztőségi tagok

Tanácsadó Testület

Balácsi Károly, Dobrik István, Fehér József, Földy-Molnár Lilla,

Hoppál Mihály, Jósvainé Dankó Katalin, Koncz Gábor (elnök),

Lapis József, Marczy Mariann, Nyiri Péter, Orosz István,

Pocsainé Eperjesi Eszter, Stumpf István, Tamás Edit

Logó: Csetneki József

Arculat és tördelés: Tellinger András

Szakmai partner:

Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottsága

Állandó támogatók:

Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány

Nemzeti Kulturális Alap

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány

Szerkesztőségi és kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk, a szerkesztőség tagjainak fenti e-mail címein,

illetve a szerkesztőség címén: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: www.zemplenimuzsa.hu; www.facebook.com/zemplenimuzsa

Megjelenik évszakonként. Ára: 400,- Ft. Előfizetési díj egy évre 1600,- Ft.

Előfizethető átutalással a Zempléni Múzsza Alapítvány 11994105-06429168-10000001 számlaszámára.

Lapunk a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben megvásárolható az *Inmedio* és

Relay hírlapüzletekben, a sárospataki könyvesboltokban, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen. Felelős vezető: Kapusi József

MEZŐ Ferenc – MEZŐ Katalin

Tehetség és társadalom

A tehetséggel kapcsolatos korabeli és jelenlegi gondolatok, attitűdök tanulmányozása, amelllett, hogy kultúrtörténeti csemege a téma iránt érdeklődő műkedvelő közönség számára, igen hasznos azoknak is, akik e gondolatokat szűkebb-tágabb környezetük rövid vagy hosszú távú tehetség-stratégiájának kialakításához kívánják felhasználni.¹

A tehetségre vonatkozó társadalmi szinten jelentkező vélemények történelmi, szakirodalmi tanulmányozása során például három, egymással kölcsönösen összefüggő megállapítást tehetünk. Az első így hangzik: egy társadalom tehetséggel kapcsolatos attitűdje két szélsőséges álláspont közötti spektrumban változhat. Az egyik póluson azt találjuk, hogy felkarolja (keresi → azonosítja → képzi → menedzseli) a tehetséges személyeket; a másikon pedig azt, hogy üldözi őket (keresés → azonosítás → az apró napi kellemetlenségektől a máglyahalálig és felnégyelésig terjedő szankciók alkalmazása).

Második alaptételünk szerint a társadalmi szintű vélemények jellegzetesen ideológiai meghatározottságúak: az éppen uralkodó vallási, eszmei, kulturális, politikai irányzatokba „beillő” tehetségek a rendszer támogatását fogják megtapasztalni; az ideológiát sértő tehetségek jussa az önkéntes teljesítmény visszatartástól, a titokban (illegálisan) végzett tevékenységen át az üldöztetésig, kivégzésig terjedhet. Az uralkodó ideológiát különösebben nem támogató, de nem is veszélyeztető tehetségek kedvükre tevékenykedhetnek ugyan, ám nagy valószínűséggel csak posztumusz elismerésben vagy átkozódásban lehet részük egy olyan korban, amelynek ideológiájában figyelmet érdemel működésük. Íme, néhány történelmi példa e tétel alátámasztására: a keresztény középkorban egyházi hivatalokra céltudatosan válogattak ki személyeket – akár a legszegényebb családokból is.² Így lett például Bakócz Tamás jobbágylegényből, valamint Szalkay László mátészalkai varga fiából esztergomi érsek, illetve királyi kancellár. Ugyanakkor ez a kor volt a boszorkányüldözések, az inkvizíció, a hittérítés és a csak titokban működhető szabadvőműves páholyok ideje is. Az egyháznak tehát egyaránt lehetősége nyílt a tanait követő személyek felkarolására és az ellenszegülők totális megsemmisítésére. Másik példa: a 14–17. században virágzó oszmán-török birodalom sikerének egyik titka a tehetséges személyek kiválasztása és képzése lehetett. Egy 18. századi feljegyzés szerint: „a törökök nagyon örülnek, ha találnak egy kivételes tehetségű embert. Mintha valamilyen értékes tárgyra bukkantak volna, és semmi munkát és erőfeszítést nem kímélnek, hogy kiműveljék őket, különösen, ha úgy látják, hogy alkalmasak a hadakozásra”.³ A válogatás az egész birodalom területén folyt – akár a foglyok között is. A 8-20 év körüli „tehetség ígéreteket” vizsgálóbizottság tette próbára: értelmi képességeiket, találékonyságukat, testi értékeiket, ügyességüket és megjelenésüket vizsgálva. A kiválasztottakat pedig „palotaiskolában” képezték, majd jelentős pozíciókba helyezték az arra érdemeseket.⁴ Jellegzetes momentum

volt e rendszernek az igazhitű keresztényből igazhitű muzulmán irányú „ideológiai nevelés”, amelynek az ismeretközlésen túl „metodikai repertoárjába” tartozott még a zsarolás, megvesztegetés, megfélemlítés, kínzás is.

A társadalmi szintű vélemények alakulásával kapcsolatban a harmadik, egyben utolsó általánosítható észrevétel így önthetjük szavakba: az önzetlenség távol áll tőlük. Bármennyire legyenek is e társadalmak demokratikusak és támogató jellegűek, a tehetséget egyfajta befektetésnek tekintik, s kulturális, gazdasági vagy politikai hasznot várnak tőle. A tehetség elfojtása megint csak speciális érdekek érvényesülését célozza. Mint Báthory írja: „A tehetségnevelést tehát ráfordításként is felfoghatjuk, ami az emberi agy szürkeállományában térül meg”.⁵

A következőkben jelen témakör egy-egy jellegzetes pontjára szeretnék rámutatni történelmi példák,⁶ társadalmi és időbeli összefüggések megragadása révén. Tekintettel arra, hogy e témakör szinte kimeríthetetlen, jelen értekezés terjedelme pedig kimeríthető, jóformán csak arra van lehetőség, hogy csokorba szedjük a szakirodalomban jelentkező legjellegzetesebb támpontokat. Látni fogjuk, hogy az előzőekben felvetett alaptételek újra és újra előkerülnek még egy rövid tehetség-történelmi kalandozás során is.

A tehetség társadalmi elfogadása

A történelem folyamán minden társadalom kiemelte az igényeinek, normáinak megfelelő, kimagasló teljesítményt nyújtó személyeket – gyermekeket, ifjakat, felnőtteket vagy akár véneket.⁷ A tehetséggel kapcsolatos jellegzetesen támogató attitűd írásos nyomai az ókori civilizációkig nyúlnak vissza. Fókuszáljuk figyelmünket most közülük kettőre, a kínai és a görög társadalmakra, és tehetség centrikus megnyilvánulásaira!

Az ókori Kína tehetséggel kapcsolatos eredményei megdöbbenően modernnek – vagy a mai eredmények megdöbbenően régóta kézenfekvőek? Lássunk néhány példát!

A tehetség társadalmi jelentősége: a csodálatos képességű gyerekeket a nemzeti boldogulás legfőbb értékeinek tartották az ókori Kínában.⁸ Az Amerikai Egyesült Államokban csak 1958-ban, többek között a Szputnyik-sokk hatására született meg a híres Nemzetvédelmi Oktatási Törvény, amelyben a tehetségazonosítás és -gondozás is figyelmet kapott. Tannenbaum szerint a Szputnyikot követő évek talán legélénkebb emléke a Nagy Tehetségvadászat (the Great Talent Hunt) volt.⁹ Ez volt az a kor, amikor szövetségi, állami és helyi szinten egyaránt minden lehetséges erőfeszítést megtettek az USA-ban a tehetséges gyerekek azonosítása és képzése érdekében – a nemzet boldogulása/védelme érdekében, ahogy azt már az ókori Kínában is felismerték és tették.

A tehetségazonosítás és -gondozás gyakorlata: az ókori Kínában közel ezer évig tartotta magát az úgynevezett „csodagyerekek” felkutatásának, kiválasztásának és kiművelésének gyakorlata. Mivel e csodagyerekeket a nemzeti boldogulás legfőbb értékeinek tartották – az állam érdekében – a birodalom egész területéről delegálták a császári udvarba az ígéretes gyermekeket, ahol egyfajta ösztöndíjban, képzésben részesítették, és/vagy magas állami pozícióba juttatták őket.¹⁰ A tehetségazonosítás filozófiájával kapcsolatban említésre méltó a következő dialógus. Csung-kung a Ki család fejének főminisztere volt, s egy ízben a kormányzásról kérdezősködött Konfuciusztól, aki azt mondta neki: „Helyezd előre, dolgoztasd magad helyett hivatalnokaidat, bocsásd meg a kisebb bűnöket, emeld hivatalba a kiválókat és tehetségeseket.” Csung-kung megkérdezte: „Miről ismerem fel a kiválókat és tehetségeseket, hogy hivatalba emeljem őket?” Konfuciusz így felelt: „Emeld hivatalba azt, akit felismersz. Akiket pedig nem ismersz, majd figyelmedbe ajánlják az emberek”.¹¹

Tehetségfokozatok megállapítása: Konfuciusz, a hagyományos számítás szerint i.e. 551-től 479-ig élt, maga valószínűleg semmit sem írt, tanításait csupán követői őrizték meg Lun-

jü (Beszélgetések és mondások) című könyvében.¹² „Akivel a tudás vele születik, az a legmagasabb rendű ember. Aki a tudást tanulással szerzi meg, az másodiknak következik. Aki ostoba, de tanul, az harmadiknak következik. Aki pedig ostoba és nem is tanul, az bizony a legalacsonyabb rendű ember”¹³ Ezek a Konfuciusznak tulajdonított szavak már egy intellektualitáson és tanuláson alapuló tehetségfokozati rendszer megfogalmazásának tekinthetők. A tehetségfokozatok megállapításának, kialakításának problémája tehát már legalább 2500 éve foglalkoztat bennünket.

Tehetség típusok megállapítása: Liu Shao a 4. században a tehetség érésének alapján háromféle tehetség típust különböztetett meg: a) nagyon korán kiváló tehetséget mutató koraérettek; b) felnőttkorban brillírozó személyek, akiknek tehetsége későn jelentkezik; c) csodagyerekekből kivételes felnőttek váló tehetségek.¹⁴ Íme, napjaink tehetségkutatásának másik örökzöld témája!

Speciális tehetségterületek megállapítása: Liu Shao tucatnyi tehetségterületet jelölt meg, amelyeken kiválóságot kell tanúsítani annak, aki valamilyen hivatalt, pozíciót akar betölteni. Ilyen területek: morális erő, irányítási-vezetési képesség, tapintat, megfelelő bánásmód dolgokkal és emberekkel, irodalmi képességek, elméleti kérdésekben való jártasság, fizikai erő és bátorság, művészi adottságok, testi ügyesség.¹⁵

Objektív teljesítménymérésre tett kísérletek: az i.e. 4–3. századbeli Kínában „A háborúban szerzett dicsőség és a csatában tanúsított bátorság fokmérőjének a levágott fejek számát tekintették, ami mindenképpen kegyetlen gyakorlatnak tűnik; megvolt azonban az az előnye, hogy egyértelművé tette azt, amit objektív mérhetőség hiányában csakis szubjektívan lehetett volna megítélni.”¹⁶ Ehhez képest a nyugati világ első objektivitásra törekvő teljesítménytesztje (a reakcióidő mérése alapján történő intelligencia meghatározásra tett kísérlet) a 19. század végén született, és Sir Francis Galton nevéhez fűződik.

A tehetség genetikai-környezeti determinációjának problémája: „Akiben a természetes tulajdonságok túlszárnyalják a műveltséget, az vadember. Akiben a műveltség szárnyalja túl a természetes tulajdonságokat, az közönséges írnok. Akiben a műveltség és a természetes tulajdonságok kiegyensúlyozódtak, az nemes (értsd: tökéletes erényű, bölcs – a szerző megj.) emberré lett.”¹⁷ Ismét egy 19. században felbukkanó és a 20. században kiteljesedő kutatási, illetve vitatéma, amelyet évezredekkel ezelőtt már Konfuciusz is megragadott.

A tehetség szociokulturális determinációjának problémája: az i.e. 4–3. században a hivatalt keresők „igyekeztek kitűnni azokban a tudományágakban, amelyek segítségével a hatalmasok pártfogását remélték elnyerni. Mindez egy olyan korban történt, amikor a fejedelemségek vezetői olyan formulák, hadicselek vagy technikák után kutattak, amelyek lehetővé tették számukra, hogy megerősítsék pozíciójukat s legyőzzék riválisaikat.”¹⁸ Ezek a tudományágak mindenekelőtt az államigazgatással álltak kapcsolatban: egyesek közülük, például a diplomáciai ügyek és a meggyőzés művészete vagy a kormányzás titkos fortélyainak ismerete polgári jellegűek voltak; míg mások (a taktika, a stratégia és a kardforgatás művészete) katonaiak. Egyes tudományok a fejedelemség felvirágoztatását szolgálták (agronómia, hidrológia), illetve olyan életerővel ruházták fel a fejedelmet, amely lehetővé tette volna számára a szentség elérését.¹⁹ A tehetség és a társadalmi hasznosság kritérium²⁰ összefüggésbe hozásának is évezredek hagyományai vannak.

Az ókori görög filozófusok (akiktől a tudományt és a demokráciát örökölte a világ) úgy vélték, hogy őket egyfajta démonok inspirálták, vezették és tanították. Később a Római Birodalomban hasonlóan gondolkodtak, s ez a fajta isteni inspiráció ekkortájt vált géniuszként ismertté (amely a mohamedán mitológiában: jinni).²¹

Az ókori görögöknél Platón (i.e. 427–347) volt a tehetséggondozás szószólója.²² A tehetség mértéke szerint három csoportba sorolta a tehetségeket: 1) a szellem legjobbjai – arisz-

tokratái: mohó tudásvágyukkal, könnyed tanulásukkal, jó memóriájukkal, szellemiségükkel tűnnek ki a másik két csoport közül; 2) katonák; 3) kézművesek, földművesek. Az ideális társadalomban mindenki azt a munkát végzi, amire képességeinél, tehetségénél fogva a legalkalmasabb. Így az állam vezetését a legjobb (arisztosz = legjobb) szellemi képességekkel rendelkező és megfelelően kiművelt emberekre kell bízni – ez az arisztokratikus nevelés célja.

Az ókori görögök pártolták a tudományos, művészeti és sporttehetséget. A tudományok bölcsője számos nagy gondolkodót, kiemelkedő filozófust adott az emberiségnek. Közülük is az egyik leginkább példaértékű: Arkhimédész. Arkhimédész (i.e. 287–212) minden idők három legnagyobb matematikusa között tartjuk számon – az általános vélekedés szerint csupán Newton és Gauss mérhető hozzá. A görögök gyökeresen új irányt szabtak a matematikának – utánuk azonban „gyakorlatilag két évezrednyi megtorpanás következett. Nem volt senki, aki átvegye Arkhimédésztől a fáklyát”.²³ Műveit az i.sz. 8. században fordították arab nyelvre, s ez újabb lökést adott a matematikának. Arkhimédész, miközben forradalmasította a mechanikát, létrehozta a hidrosztatikát. (Törvényeivel az elkövetkező 1800 évben senki sem tudott vitába szállni. Blaise Pascal, a 17. századi francia matematikus-filozófus volt az első, akinek sikerült valamit hozzátennie Arkhimédész munkájához.) Megalapozta a bonyolultabb szilárd testek vizsgálatát, egyben kidolgozta az előzőekhez szükséges matematikai módszereket (többek között a differenciál- és integrálszámítás kezdetleges változatát, amely newtoni formáját csak 1665–1666 során Isaac Newton annus mirabilise alkalmával érte el – a Stathern által említett két évezrednyi szakadék tehát e tekintetben sem túlzás). Számelméleti kérdésekben is jelentős lépéseket tett. Gyakorlati találmányai egyedülállóak – néhány példa: csiga, emelő, csavarszivattyú és a lézer kezdetleges változata (síktükrökből álló szerkezet, amellyel a nap sugarait az ellenséges római hajókra lehetett fókuszálni, s fel lehetett gyújtani azokat). Teljesítményét korunk kreativitáskutatói a kimagasló fluenciával (ötletgazdagsággal), a rendkívüli originalitással (eredeti, újszerű ötletek alkotásával) és figyelemreméltó flexibilitással (rugalmas gondolkodással) jellemezhetik.

Sajátos viszonyba kerültek a görögök a szellemi és testi versenyekkel, a sporttal és a sporttehetségek azonosításával és gondozásával. Ennek jellegzetes példái lehetnek az iszthmoszi, a püthiai és az olimpiai játékok. Az iszthmoszi játék az egyik legnagyobb pánhellén verseny volt az ókori Görögországban, amelyet minden második évben tartottak a Korinthosz közelében levő Iszthmoszon. A játékokat Poszeidón isten tiszteletére rendezték, és atlétikai, lovas, irodalmi és zenei versenyszámokból álltak.²⁴ Az ókori Görögország másik nagy pánhellén ünnepi játéka a püthiai vagy püthói verseny volt, amelyet négyévenként Delphoi városában, Apollón szentélyének közelében rendeztek meg. A monda szerint Apollón megölte a püthont (egy sárkányszerű szörnyet), aminek emlékére nevezték el és rendezték meg a játékokat. A mai olimpiai játékok eredete szintén az ókori Görögországba nyúlik vissza, ahol Olümpiában már az i.e. 8. századtól négyévenként megrendezték a görögök együvé tartozását kifejező (úgynevezett agonisztikus) játékokat. Az olimpiai játékoknak – feltehetően pogány hagyományai miatt – nagy Theodosius bizánci császár 393-ban kiadott rendelete vetett véget. Az antik játékok újraélesztője egy francia pedagógus, Pierre de Fredi, Coubertin bárója (1863–1937) volt, s az ő kezdeményezésére alakult meg 1894-ben a Nemzetközi Olimpiai Bizottság. Az 1896-os első újkori olimpiai játékok színhelye Athén volt.²⁵

Jellemző módon mai napig csodájára járunk az ókor művészeti teljesítményének.²⁶ Az olyan „szerencsés” államok, mint Görögország, Olaszország, Kína vagy Egyiptom nemzeti jövedelmének egyik bevételi forrása éppen az ókor művészetére épülő turizmus. De az ókor művészete nem csak ránk hat, hatott az antik művészetet „újjászüllesztő” reneszánsz emberére is, sőt: az őskeresztény korban egész építészeti tagozatokat hurcoltak el antik római

épületekből és használtak fel változatlanul az általuk épített bazilikákban.²⁷ Akár az ókori, akár napjaink társadalmában gondolkodunk, érvényes lehet Mönks megállapítása, miszerint egyetlen fejlődni akaró társadalom sem engedheti meg magának, hogy tehetségei elkallódjának, sorsuk a kirekesztés legyen.²⁸ A kétszeres Pulitzer-díjas amerikai újságíró, Henry világosan megfogalmazza, hogy minden társadalomnak a haladása érdekében szüksége van a legtehetségesebbekre. Mindenki jó orvoshoz akar fordulni a betegségével; mindenki elismert jogászt bízna meg az ügyei képviseletével, szakmáját értő péknél vásárolna stb. Ám ha valaki az iskolában többre képes és gyorsabban haladna, azt zokon veszik tőle.²⁹

A tehetség társadalmi elutasítása

A „tehetségügy elutasítására” is akad példa: a 20. századbeli kommunista és szocialista dogmák – például az oktatásra és az egyéni megkülönböztetésre vonatkozók – a veleszületett és genetikailag meghatározott tényezők jelentőségét nagymértékben igyekeztek figyelmen kívül hagyni. A korai Szovjetunióban és a szovjet befolyás alatt álló országokban például a pszichológiai tesztek tiltottak voltak – azokat az osztálykülönbségek eszközeként tekintették.³⁰ Mint Szegal Borisz a magyar rendszerváltás korában megjelent művében írja: „a két-három évtizeddel ezelőtt megjelent szovjet pszichológiai monográfiákban a tesztek egyértelműen a kizsákmányolás, az imperialista ideológia eszközeként minősítik (l. pl. Manszurov, 1962, 1963)”.³¹ Krutyesszkij felhívja a figyelmet arra, hogy a tesztológia a kapitalista országokban az uralkodó osztályok érdekeit szolgálja, bizonyítva a dolgozók gyermekeinek alacsony szintű szellemi képességeit, illetve különleges tehetséget az uralkodó osztályok gyermekeinek esetében.³²

A múlt század 50–60-as éveiben a tehetséggondozás, az elitképzés fogalma és az uralkodó társadalmi ideológia sajátos módon mosódott össze.³³ A tehetséggondozás ellen érvelők az „egyenlőség-elvére” hivatkozva kardoskodtak amellet, hogy mindenkit egyforma oktatás illessen meg. Az „egyenlőség” ez esetben a következő hasonlattal világítható meg: adva van egy 30 és egy 120 kilogramm súlyú személy, mivel ők mindenben egyenlők, mind a kettőjüknek viselniük kell például egy 60 kg súlyú málna terheit. Szerencsére a 70-es évek vége, a nyolcvanas évek eleje fordulatot hozott a közoktatásban: mindenkinek egyenlő oktatás jár – képességei függvényében. Az előző példánál maradva: a 30 kg súlyú személy 15 kg-os málnát (testsúlyának felét), a 120 kg súlyú pedig 60 kg-os málnát (ugyancsak testsúlyának felét) vigye magával. Vagyis: az oktatásban a tanulók képességei szerint differenciálni kell. Mint Mönks írja: „Minden demokratikus társadalomban van egy bizonyos feszültség az egalitarianizmus és az elitizmus között. Legyen valamennyi embernek egyenlő esélye és fejlődési lehetősége, senkit se részesítsenek előnyben! A lehetőségek egyenlősége természetesen helyes és megvalósítandó gondolat. Helytelen viszont, hogy az egyenlő lehetőséget sokan úgy értelmezik, hogy minden ember egyenlő, tehát mindenki egyformán tehetséges!”³⁴

Figyelemre méltó Kurt Vonnegut *Harrison Bergeron* című sci-fi novellájának jövőbe, a 2081. évbe vetített, de az 1960–1970-es éveknek (a mű keletkezése körüli kornak) szóló üzenete: „A 2081. évben történt, amikor már mindenki végleg egyenlővé vált. Nemcsak isten és a törvény előtt voltak egyenlők. Minden lehetséges módon egyenlők voltak. Senki se volt eszebb, mint bárki más. Senki se volt jobb külsejű, mint bárki más. Senki se volt erősebb vagy gyorsabb, mint bárki más. Mindez az egyenlőség (...) az Egyesült Államok Esélyki-egyenlítés-ügyi miniszterének dolgozó ügynökök szakadatlan éberségének volt köszönhető.”³⁵ Milyen módszerekkel operál egy ilyen esélykiegyenlítő, ál-egyenlősdi játszó társadalom? Íme, néhány ötlet a novellából: akinek az intelligenciája kissé meghaladta a normálist, annak fülében szellemi esélykiegyenlítő rádió működött, s a törvény értelmében állandóan

viselnie kellett azt. E rádió a kormány egyik adójára volt hangolva, amely húsz másodpercenként valamilyen éles zajt (visító szirénát, díszsortűz dörejét, légalapács zaját, karambol hangjait stb.) közvetített, nehogy az átlagon felüli intelligenciával bíró emberek tisztességtelen előnyhöz jussanak az eszközkel. Szemüvegükben vastag, hullámos lencsét kellett viselniük, nemcsak azért, hogy romoljon a látásuk, hanem azért is, hogy bénító fejfájást kapjanak tőle. A szép, kedvező megjelenésű embereknek csúnya álarcot, az orrukra szerelhető piros gumilabdát, fogaikon csorbafofgként ható fekete koronát kellett viselniük. Az erős emberek nyakába és testére ólomsúlyokat aggattak. A novella címadó főhőse, a serdülő Harrison Bergeron, aki egy személyben zseni, atléta, jóvágású fiatalember, és akinek esélykiegyenlítője nem érte el a szükséges mértéket: az esélykiegyenlítés-ügyi szakemberek béklyói nem győzték követni Harrison fejlődését. Éppen ezért a társadalomra rendkívül veszélyesnek tekintendő személy, amolyan „persona non grata” lett – az esélykiegyenlítés-ügyi miniszternök saját kezűleg likvidálta egy kétszövű, tízes kaliberű vadászpuskával.

Ha egy társadalomban, egy országban „a tehetségesek csak »mák-virág« számba mennek, onnan riadtan menekülnek majd más, boldogabb világba el”.³⁶ Herskovits és Polonkai meglátása nemcsak bő húsz éve volt helytálló, hanem tökéletes predikciónak tekinthető napjaink vonatkozásában is, hiszen látjuk, tudjuk: magasan kvalifikált szakembereink, fiatal reménységeink máris menekülőre fogták... A második világháború körüli időkben az európai zsidó, antifasiszta, vagy olykor esetleg fasiszta értelmiség új hazát – és kutatási támogatást vagy feladatot – találhatott Amerikában vagy a Szovjetunióban. Az „agyelszívás” jelensége azonban nemcsak nemzetközi, hanem egy-egy országon belüli jelenség is lehet – gondoljunk csak a fiatal vidéki értelmiség nagyvárosba áramlásának folyamatára. A tálentuossal rosszul gazdálkodó társadalmak, régiók, települések, városrészek jövőbeli lehetőségei hosszútávon korlátozottak lesznek.

A tehetséggondozással kapcsolatos ellenállásnak anyagi oldala is lehet. Mint Ranschburg Jenő írja a tehetséggondozás költségeivel kapcsolatban: „A szelekció megvalósítása, a centrumok létesítése, a pedagógusok kiképzése nem lebecsülendő terhet jelent az állam számára. A kérdés azonban paradox módon felvethető úgy is: mibe kerül a társadalomnak, ha nem biztosít szakszerű, a képességekkel összhangban lévő képzést a tehetséges gyerekek számára?”³⁷ Mibe kerül egy soha fel nem fedezett gyógyszer, vagy egy meg nem írt szimfónia? – tette fel a kérdést anno Gallagher.³⁸ A tehetséggondozással járó anyagi vonzatok nemcsak általában a társadalmat, hanem konkrétan az egyes családokat is erőpróba elé állíthatják. A „Baden-Württembergi Szülők Egyesülete a Tehetségesekért” nevű német civil szervezet például 2002-ben 217 család bevonásával felmérést végzett, amely a tehetséges gyerekek oktatásával kapcsolatos törvényi és pénzügyi aspektusokra irányult.³⁹ Megállapításaik közül most kettőt emelünk ki: a) a családok, szülők nagy része vonakodik jogi lépéseket tenni tehetséges gyermekük ügyében, noha azok megtételével előnyökhöz juthatnának; b) a megkérdezett családok nagy része számára pénzügyi terhet jelentenek a tehetséges gyermek speciális képzésével kapcsolatos kiadások. Összeállt egy lista is a jellegzetes „tehetséges gyermek a családban” jellegű és a családokat olykor komoly dilemmák elé állítható költségekről: könyvek, folyóiratok, videofilmek költségei (a szülők 57%-a utalt erre); az „extra képzéssel” járó tandíjak (43%); a tanulással járó utazási költségek (35%); a szabadidős programokkal járó kiadások (32%); múzeumok látogatásával járó kiadások (21%); iskolai tandíjak (10%); pereskedéssel járó költségek (0,5%).

A tehetség társadalmi elutasításának okozó tényezőit kutatva következzék még három tudománytörténeti példa, amely „rossz hírét” kelthette a tehetségügynek: Lombroso, Galton és Hirsch esete.

Lombroso például Mozart, Burns, John Stuart Mill életrajzi adatai révén bizonyította a tehetségesek esetében a mentális terheltséget.⁴⁰ „Adatai szerint a tehetségesek kis növésűek, sápadtak és soványak. Sok közülük balkezes, alkoholista, drogos, csavargó. Meggyőződése szerint a tehetség ára melankólia, depresszió, neurózis.”⁴¹ Lombroso korában a zseniket fizikailag gyengének, esendőnek, neurotikusnak tartották – a szülők óvták a gyermeket az intellektuális tevékenységtől.⁴²

A „tehetséges társadalom” létrehozásának elvi lehetőségeként és számos vérfagyasztó esemény gyakorlati alapjaként szolgált az eugenika.⁴³ Az eugenika a „jó születés tudománya”; a genetika fajelmélettel, emberi fajnemesítéssel összekapcsolódott, és így a második világháború utánra „szalonképtelenné” vált ága. Elsősorban a náci ideológia (sterilizálás, a fajtisztaság elve, embernemesítés) tette hírhedté, noha a náci eugenikusok szinte semmi újat nem tettek hozzá a már a 19. századtól kialakuló elmélethez.⁴⁴ Az „eugenika” kifejezés 1883-ból, a zseniális angol tudóstól, Sir Francis Galtontól származik, akire nagy hatást gyakorolt unokatestvérének, Charles Darwinnak a munkássága. Galton javaslata szerint a legkiválóbb fiatalokat abban kellene támogatni, hogy egybekeljenek, és népes családot alapítsanak; a szerény képességűeket pedig abban, hogy minél kevesebb gyermeket hozzanak a világra. Az emberi populációt tehát az öröklődésen keresztül, vagyis a faj legjavának a szaporítása útján lehetne nemesíteni, ugyanúgy, ahogy az állatok vagy a növények esetében ez már sikerült. A 20. század első felében, a második világháború előtt, általánosan elfogadott volt az a nézet, hogy az emberi különbségek alapját az öröklődés képezi – az eugenikai mozgalom tehát a virágkorát élte. Ez az USA-ban például a bevándorlást korlátozó intézkedésekben, jó néhány államban pedig a sterilizációs törvényjavaslatokban is megmutatkozott.⁴⁵ A második világháború után a viselkedéstudomány szakemberei egyetértettek abban, hogy az öröklődés egyeduralkodó hatását hirdető koncepciók hibásak voltak. Az eugenika – többek között a Holocaust és a náciizmus gáztettei miatt – kellemetlen szóvá vált, és egyszerűen kiment a divatból. De nem örökre. Az 1970-es években például Joshua Lederberg olyan eugenikai indítványokat javasolt, mint: a) növekedési hormonok befeccskendezésével növelni kell a magzatok agyának szürkeállományát, mielőtt még rögződött volna az idegsejtek száma; b) az emberek szaporodását szolgáló sejtekbe vírusok segítségével olyan DNS-t kell átültetni, amely, mondjuk egy zseniális ember szomatikus sejtjeiből származik, s ezáltal meg lehetne változtatni az emberek génjeit; c) lézersugarakkal fel kellene szeletelni a lombikban tenyésztett szaporodási sejtekből származó kromoszómákat, majd bizonyos darabjaikat összeállítva, emberi lényt kellene tervezni.⁴⁶

Ezekkel a kromoszómaoltványokkal kapcsolatban pedig képzeletgazdag elképzelések is napvilágot láttak: „A néhai J. B. S. Haldane egyik igen spekulatív pillanatában azt állította, hogy ezeket a kromoszómaoltványokat végül olyan emberek létrehozására fogják használni, akik Földön kívüli felfedezésekre alkalmasak – fogásra alkalmas lábuk, jelentéktelen sarkuk, majoméhoz hasonló medencéjük lesz.”⁴⁷

Hirsch „vétké” pedig az a sokakat talán ellenállásra készítő provokatív gondolat közreadása volt, mely így hangzik: „A géniusz egy másik pszicho-biológiai faj, mely mentális folyamataiban és temperamentumában úgy különbözik az embertől, mint az ember a majomtól.”⁴⁸

A közvélemény formálása

A tehetség elfogadás-elutasítás szélsőségei felvetik annak kérdését, hogy hogyan lehet az elutasító, illetve közönyös álláspontból kimozdítani egy társadalmat? A történelmi példák alapján egyfajta „sokk-terápia” szükséges ahhoz, hogy megváltozzon a társadalmi szinten megfogalmazódó vélemény. Ilyen sokkot háborúk, pusztító járványok, természeti csapások, gazdasági válságok, hatalomváltások, forradalmak vagy ezek fenyegedése idéztek elő a törté-

nelemben. Mint Gallagher megjegyzi: „Amikor a körülmények a nagy társadalomban kedvezőtlenül alakulnak, akkor aggódás figyelhető meg abban a vonatkozásban, hogy vajon elég hangsúlyt fektetünk-e a minőségi oktatásra. Mikor az figyelhető meg, hogy megrendül bizalmunk abban, hogy országos szinten képesek vagyunk megbirkózni problémáinkkal, amikor a gazdaság, az éhínség, a politikai nyugtalanság miatt aggódunk, gondolataink megújítható természeti erőforrásaink – a tehetségesek felé fordulnak.”⁴⁹ A tehetség-szakirodalom legtöbbet hangoztatott sokk-jelensége az úgynevezett szputnyik-sokk.⁵⁰ Mint Dávid Imre írja: „A tudománytörténetben a »Szputnyik-sokk«-ként nevezett jelenség volt az, amely ráirányította az USA társadalmának, így tudósainak a figyelmét az oktatási rendszer hiányosságaira: tudományosan lépéshátrányba kerültek a Szovjetunióval szemben, mivel nem fektettek kellő hangsúlyt az iskolarendszerben a kreativitás fejlesztésére. Ezt a megállapítást a kreativitáskutatások első nagy hulláma követte az USA-ban, majd a jelenség vizsgálata világszerte egyre komolyabb méreteket öltött.”⁵¹

A magyar társadalom és a tehetség

A tehetséggondozás az 1980-as évek második felében világszerte az érdeklődés középpontjába került. Az 1975-ben alakult Tehetség Világtanács,⁵² a World Council for Gifted and Talented (WCGT) hamburgi kongresszusa (1985) óta, valamint az Európai Tehetségtanács (European Council for High Ability, ECHA) 1987-es megalakulása óta vesznek részt a magyar szakemberek intenzíven a nemzetközi együttműködés különböző formáiban. A magyarországi tehetségkutatás és -fejlesztés eredményeinek elismerését egyrészt az jelenti, hogy évek óta van magyar vezetőségi tagja az ECHA-nak, másrészt az, hogy az ECHA második (1990. október 25–28.) és hetedik nemzetközi konferenciáját (2000. augusztus 19–22.) hazánkban tartotta. Az 1990-es konferenciát a Magyar Tehetséggondozó Társaság, a 2000-es konferenciát a Debreceni Egyetem Pedagógiai Pszichológiai Tanszéke rendezhette meg. 2012 óta Csermely Péter professzor személyében magyar elnöke van az ECHA-nak.

A magyar tehetséggondozás történetével (i.sz. 10. századtól a 20. század végéig) kapcsolatban Harsányi István és Martinkó József művei, az 1935–1942-es évek tekintetében Irinyiné Papp Ildikó cikke kalauzolhatják el az érdeklődőket.⁵³ A további időszak történései a Százdi és társai által szerkesztett *Tehetség Almanach*ban, illetve a Balogh által szerkesztett *Tehetség Bibliográfiában* érhetőek tetten.⁵⁴

Az intézményesített tehetséggondozó mozgalom hazai kibontakozásának időszaka a 19. századra tehető. „A reformkor művelt értelmisége – élükön Széchenyivel – arra a felismerésre jutott, hogy a nép általános műveltségének emelésével, kiművelt emberfők sokaságával, a kiváló képességek megbecsülésével foglalhatja el Magyarország méltó helyét az európai kultúrában” – írja Martinkó.⁵⁵ Harsányi a hazai tehetséggondozás korszakainak háromszintű tagolását javasolta. Az első korszak 1931-ig, az állami intézményesített tehetségvédelem korszakáig tart, s főként személyekhez kapcsolódik. Ilyen személyek például: Fáy András (1786–1864), Zákány József (1785–1857), Szitnyai Elek (1854–1923), Dezső Lajos (1847–1904), Révész Géza (1878–1955), Kemény Gábor (1883–1948), Imre Sándor (1877–1945), Nagy László (1857–1931), Somogyi József (1898–1948) és mások. A második korszak 1935–1947 között a tehetséggondozás államilag támogatott aranykora. Ebben a korszakban működött 1935–1946 között a „sárospataki mandzárd és Rácz-ház” néven közismertté vált népi tehetséggondozó internátus. Ennek eredményessége táplálta Hóman Bálint kultuszminiszter szegény gyermekek felkarolásával kapcsolatos kormányzati tevékenységét. Szombatfalvy György kezdeményezésére a kormány 1941-ben Állami Tehetségvédelmi Alapot létesített. Hamarosan az egyházak is hasonló intézkedéseket hajtottak végre. Az állami Horthy Miklós Ösztöndíj-

alaplól évfolyamonként mintegy ezer, az országos képességmegállapító versenyvizsgálatokon eredményesen szereplő 11-12 éves korú gyermek taníttatását fedezték. 1948 és 1979 közé esik a hazai tehetséggondozás Harsányi által „búvópatak” időszaknak nevezett, harmadik szakasza. Az előző korszak jól bevált tehetséggondozó formáit az új hatalom nem működtette, s az egyházi iskolák államosításával az azok keretein belüli formák is megszűntek.⁵⁶ Martinkó ezt azzal egészíti ki, hogy tehetségek ebben az időintervallumban is voltak, s a tehetséggondozásra is akad példa. Nemcsak egyes pedagógus egyéniségekre (például Kodály Zoltánra) utal itt Martinkó József, hanem például az országos tanulmányi versenyekre, az OTDK-ra, a diákolimpiákra, az 1952-től újra beindított egyetemi gyakorlóiskolákra, az 1958-tól újra a régi nevén működő Eötvös kollégiumra, a moszkvai, leningrádi, kijevi, harkovi, varsói, berlini, prágai, szófiai egyetemeken (is) tanuló magyar tehetségekre.⁵⁷

A Harsányi által felvetett „korszakolás”-t Martinkó negyedik periódussal egészíti ki. Ez az 1979–1989 közé eső évtized, amely az „újjáéledés” időszakának tekinthető. Ide sorolható Harsányi István, Bárdi László, Ágoston György, Orosz Sándor, Kelemen László munkássága.⁵⁸

A nyolcvanas évek második felétől a tehetséggondozás Magyarországon a szakmai érdeklődés középpontjába került. Ennek több oka is van. 1) A társadalmi változások felerősítették a teljesítményorientáltságot az élet minden területén, s magas szintű teljesítményt sem az egyén, sem az ország nem érhet el a képességek, a tehetség felderítése és hatékony fejlesztése nélkül. 2) Az iskolarendszer változásai, az autonómia erősödése is növelték a tehetséggondozás iránti érdeklődést. Az általános és középiskolák egyaránt próbálják kialakítani egyéni arculatukat, s ennek során is gyakran kap központi szerepet a tehetségfejlesztés speciális helyi rendszere. 3) A társadalmunkban tapasztalható gazdasági megosztottság, pontosabban a szegényebb rétegek létszámának növekedése az eddiginél is nagyobb felelősséget ró az iskolákra, a szakemberekre a tehetségfejlesztés terén. Ki kell dolgozni azokat az anyagi formákat, amelyek a szerény anyagi feltételek között felnövő gyerekek számára is lehetővé teszik az intenzív egyéni fejlődést.⁵⁹

A hazai tehetségekutatás legutóbbi két évtizedének fejleményei csokorba szedve (a teljeség igénye nélkül, inkább egyfajta demonstrációképpen): a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézetének munkatársai (Geffert Éva, Herskovits Mária és később Gyarmathy Éva) a tehetség témakörével már a nyolcvanas évek elejétől foglalkoztak. 1989-ben megalakult a Magyar Tehetséggondozó Társaság.⁶⁰ Tehetségfejlesztő általános iskolai programot indított: a törökszentmiklósi Bethlen Gábor Református, Tagozatos Általános és Szakiskola, Kollégium;⁶¹ a mátészalkai Móricz Zsigmond Általános Iskola;⁶² a budapesti Pattogós Utcai Általános Iskola; a kecskeméti Vásárhelyi Pál Általános Iskola.⁶³

Középiskolai tehetséggondozó programot indított: a sárospataki Árpád Vezér Gimnázium;⁶⁴ a budapesti Balassi Bálint Nyolc-évfolyamos Gimnázium;⁶⁵ a budapesti Genius Tehetséggondozó Iskola; a szerencsi Bocskai István Gimnázium;⁶⁶ a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Gyakorló Gimnáziuma.⁶⁷

1990-ben rendezték meg Budapesten az ECHA 2. Nemzetközi Konferenciáját a Magyar Tehetséggondozó Társaság szervezésében. 1993-ban jelent meg először a Társaság negyedévenként megjelenő szakmai lapja, a *Tehetség*. 1997. szeptember 30-án Budapest egynapos tehetségkonferenciának adott otthont, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium szervezésében.⁶⁸

1997 szeptemberében megjelent a művelődési és közoktatási miniszter 29/1997. (IX.16.) MKM. sz. rendelete a tehetségfejlesztési szakirányú továbbképzési szak képesítési követelményeiről, s a képzés az év szeptemberében, a volt Kossuth Lajos Tudományegyetemen, a Peda-

gógiai Pszichológiai Tanszék szervezésében meg is indult.⁶⁹ Ugyanitt létrejött a „Tehetség és fejlesztése” pedagógus-szakvizsga program és a 650 órás „Tehetségfejlesztési szakértő” szak is, amely ECHA-diplomát is ad. Vondraková szerint Magyarország az első posztkommunista ország, amely a posztgraduális tehetséggondozó képzést megvalósította.⁷⁰ A tehetséggondozás szemináriumi tantárgyként bekerült a nappali tagozatos tanárképzésbe is,⁷¹ s a 2000-es évektől az ország egyetemei közül először közvetlenül a tehetség-témakör is kínál tudományos fokozatszerzési lehetőségeket a Debreceni Egyetemen. 1998-ban alakult meg a Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület is, amely hazai és határon túli konferenciáival, szakkönyveivel, kutatási támogatással azóta is segíti a hazai tehetségügyet.

2000-ben az Oktatási Minisztérium útnak indította az Arany János Tehetséggondozó Programot, amelynek célja a hátrányos helyzetű (14-18 éves) tehetséges tanulók öt éven át történő középiskolai felkészítése a felsőfokú tanulmányokra.⁷²

2000. augusztus 18–22. között hazánkban valósult meg az Európai Tehetségtanács 7. Nemzetközi Konferenciája. A Debreceni Egyetem által szervezett tanácskozáson a világ 31 országából (Európa 26 országából) vettek részt szakemberek. Többek között a konferencia hatására 2000 októberében megszületett a Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programja.⁷³

Zárszó helyett

Az elmúlt két évtized során a nagyszámú könyv, szöveggyűjtemény, cikk, konferencia, előadás, kutatás, iskolai program, pályázati program jóformán megteremtette a feltételeket ahhoz, hogy tehetségbarát társadalom alakuljon ki Magyarországon. E munka gyümölcse 2006-ban a Nemzeti Tehetségsegítő Tanács (NTT) megalakulásával, illetve 2008-ban a 126/2008. (XII.4.) sz. országgyűlési határozattal ért be, amely utóbbi a Nemzeti Tehetség Program (NTP) elfogadásáról, a Nemzeti Tehetség Program finanszírozásának elveiről, valamint a Nemzeti Tehetségügyi Koordinációs Fórum létrehozásának és működésének elveiről határozott. A Nemzeti Tehetség Program elfogadásával az Országgyűlés 2008. és 2028. között, húsz évre kiemelt lehetőséget ad a tehetségsegítés fejlesztésére, amely a tehetséggel megáldott fiatalok hosszú távú, folyamatos és biztonságos segítségét teszi lehetővé.

Jegyzetek

1 Mező Ferenc: Gondolatok a tehetségről. In: Százdi Antal, Balogh László, Dávid Imre, Kormos Dénes, Mező Ferenc, Polonkai Mária, Sarka Ferenc és Tóth László (szerk.): Tehetség Almanach. Magyar Tehetséggondozó Társaság, Budapest, 2014.

2 Harsányi István: Tehetségvédelem. Magyar Tehetséggondozó Társaság, Budapest, 1994.

3 Uo. 22. o.

4 A korabeli török oktatással kapcsolatban lásd: Sudár Balázs: Kulturális létesítmények a török hódoltságban. II. rész: iskolák, fürdők. = História, XXV. évf. 2003. 4. szám, 32–35. o.

5 Báthory Zoltán: Tehetségnevelés és iskola. In: Ranschburg Jenő (szerk.): Tehetséggondozás az iskolában. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 406. o.

6 Vö.: Hunyady György (szerk.): Történeti és politológiai pszichológia. Osiris Kiadó, Budapest, 1998; Hunyady György: A történeti-társadalmi környezet és a tehetség kibontakoztatása: ösztönzés és/vagy gátlás. In: Balogh László – Tóth László (szerk.): Előadás kivonatok – Az Európai Tehetségtanács (ECHA) 7. konferenciája. Debrecen, 2000. augusztus 19–22. 14–15. o.; Hunyady György: Történelem és pszichológia: folytatódó diskurzus. = Alkalmazott Pszichológia, III. évf. 2001. 4. szám, 21–33. o.; Selymes Orsolya: Történeti és politikai pszichológia (recenzió). = Alkalmazott Pszichológia, IV. évf. 2002. 4. szám, 127–136. o.

7 Harsányi, i. m.

- 8 Konfuciusz „mennyei” gyermekek néven utalt a témára. Vö.: Ziegler, Albert és Heller, Kurt A.: Conceptions of Giftedness from a Meta-Theoretical Perspective. In: Heller, Kurt A., Mönks, Franz J., Sternberg, Robert J. és Subotnik, Rena F. (Eds.): *International Handbook of Giftedness and Talent* (2nd Edition).: Elsevier Science Ltd. Oxford, 2000. 3–21, 5. o.
- 9 Tannenbaum, Abraham J.: *A History of Giftedness in School and Society*. In: Heller, Kurt A. et al. (Eds.), i. m. 23–53. o.
- 10 Harsányi, i. m.
- 11 Tökei Ferenc (szerk., s.a.r): *Konfuciusz – beszélgetések és mondások*. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 92. o.
- 12 Tökei, i. m.
- 13 Uo. 125. o.
- 14 Harsányi, i. m.
- 15 Uo.
- 16 Gernet, Jacques: *A kínai civilizáció története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 87. o.
- 17 Tökei, i. m. 45. o.
- 18 Gernet, i. m. 85. o.
- 19 Gernet, i. m.
- 20 Vö: Otto, H. J.: *Curriculum enrichment for gifted elementary school children in regular classrooms*. Bureau of Laboratory Schools Publications, Austin (Texas), 1957.
- 21 Persson, Roland S., Joswig, Helga és Balogh, Laszlo: *Gifted Education in Europe: Programs, Practices, and Current Research*. In: Heller, Kurt A. et al. (Eds.), i. m. 703–734. o.
- 22 Harsányi, i. m.
- 23 Stathern, Paul: *Arkhimédész*. Elektra Kiadóház, Budapest, 2000. 7. o.
- 24 Crystal, David (Ed.): *Cambridge Enciklopédia*. Maecenas Könyvek, Budapest, 1997.
- 25 Finley, M. I. és Pleket, H. W.: *Az olimpiai játékok első ezer éve*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- 26 Lásd: Beöthy Zsolt (szerk.): *Az ókor művészete*. Anno Kiadó, Budapest, 1997.
- 27 Beöthy Zsolt (szerk.): *A reneszánsz művészete*. Laude Kiadó, Budapest, 1998.
- 28 Mönks, Franz J.: *A tehetség és gondozása*. In: Herskovits Mária és Polonkai Mária (szerk.): *Tehetség és társadalom*. Konferenciaanyag. Debrecen, 1998. 35–40. o.
- 29 Hivatkozik rá: Mönks, i. m.
- 30 Persson et al, i. m.
- 31 Szegal, Borisz: *A tehetséges gyermekek a Szovjetunióban: elméletek, felfogások, álláspontok, kutatás és gyakorlat*. In: Ranschburg Jenő (szerk.): *Tehetséggondozás az iskolában*. Tankönyvkiadó, Budapest. 1989. 247–282, 252. o.; Manszurov, N. Sz.: *Szovremennaja burzsuaznaja pszihologija*. Szocekgiz, Moszkva, 1962; Manszurov, N. Sz.: *Szovremennaja pszihologicseskaja nauka za rubezsom*. In: Sorohova, Je. V. (Ed.): *Szovremennaja pszihologija v kapitaliszticheszkij sztrana*. Nauka, Moszkva, 1963.
- 32 Krutyckij, V. A.: *Pszihologija matyematicheskij szposzobnosztyej skolnyikov*. Pedagogika, Moszkva, 1968. Hivatkozik rá: Szegal, i. m.
- 33 Ranschburg Jenő: *A tehetséges tanulók speciális képzésének elméleti és gyakorlati kérdései*. In: Ranschburg Jenő (szerk.): *Tehetséggondozás az iskolában*, i. m. 7–46.; Ranschburg Jenő: *A tehetséges tanulók speciális képzésének elméleti és gyakorlati kérdései*. In: Balogh László és Herskovits Mária (szerk.): *A tehetségfejlesztés alapjai*. KLTE Pedagógiai Pszichológiai Tanszék, Debrecen. 1993. 7–44. o.; Báthory, i. m.
- 34 Mönks, i. m. 38. o.
- 35 Vonnegut, Kurt: *Harrison Bergeron*. = *Metagalaktika*, 1982. 3. szám, 59–62. o.
- 36 Herskovits és Polonkai (szerk.), i. m. 5. o.
- 37 Ranschburg Jenő: *A tehetséges tanulók...*, i. m. 39. o.
- 38 Gallagher, J. J.: *Issues in education for the gifted*. In: Passow, A. H. (Ed.): *The gifted and the talented, their education and development*. NSSE, Chicago (Illionis), 1979. 28–44. o.
- 39 Mueller, Theresa: *Parental Advantage or Disadvantage: Legal and Financial Aspects of Educating the Gifted*. = *ECHA News*, vol. 17. 2003. number 1. 14–16. o.
- 40 Lombroso, C.: *The man of genius*. Walter Scott, London, 1891.
- 41 Gyarmathy Éva: *A tehetségről*. Arany János Tehetséggondozó Program Intézményeinek Egyesülete, Miskolc, 2001. 11. o.
- 42 Gyarmathy, i. m.
- 43 Mező Ferenc és Mező Katalin: *Kreatív és iskolába jár! Tehetségvadász Stúdió – Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület*, Debrecen, 2003.
- 44 Farkas Ildikó: *Eugenika – „embernemesítés”*. = *História*, XXV. évf. 2003. 4. szám, 28–29. o.
- 45 Uo.
- 46 Hivatkozik rá: Brierley, J. K.: *Biológia és társadalmi válság*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1973.

47 Uo. 100. o.

48 Hirsch, N. D. M.: Genius and creative intelligence. Sci-Art Publishers, Cambridge. 1931. 298. o. Hivatkozik rá: Ziegler és Heller, i. m. 5. o.

49 Gallagher, i. m.

50 Részletesen lásd: Mező és Mező, i. m.

51 Dávid Imre: A tehetségazonosítás eszközeinek összehasonlító vizsgálata az intellektuális szférában. In: Dávid Imre – Bóta Margit – Páskuné Kiss Judit (szerk.): Tehetségtudomány. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 2002. 20. o.

52 Martinkó József (szerk.): A Magyar Tehetséggondozó Társaság története (1989–1999). Juventus 96 Bt., Budapest, 1999.

53 Harsányi István: Az iskolai tehetséggondozás története Magyarországon. In: Ranschburg Jenő (szerk.): Tehetséggondozás az iskolában, i. m. 313–336. o., Harsányi István: Tehetségvédelem, i. m.; Martinkó, i. m.; Irinyiné Papp Ildikó: A hazai tehetségvédelmi mozgalom 1935-től 1942-ig. In: Balogh László – Tóth László (szerk.): ECHA-műhely I. kötet. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Pedagógiai Pszichológiai Tanszék, Debrecen. 2000. 236–246. o.

54 Százdi Antal, Balogh László, Dávid Imre, Kormos Dénes, Mező Ferenc, Polonkai Mária, Sarka Ferenc és Tóth László (szerk.): Tehetség Almanach. Magyar Tehetséggondozó Társaság, Budapest, 2014; Balogh László (szerk.): Tehetség Bibliográfia. Magyar szerzők írásai 1985–2013-ig. Magyar Tehetséggondozó Társaság, Debrecen, 2014.

55 Martinkó, i. m. 12. o.

56 Harsányi István: Tehetségvédelem, i. m.

57 Martinkó, i. m.

58 Uo.

59 Balogh László: Tehetségfejlesztő szakpedagógus-képzés a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. = Alkalmazott Pszichológia, I. évf. 1999. 1. szám, 75–82. o.

60 Martinkó, i. m.; Czeizel Endre, Gáborjáni Péter, Gyarmathy Éva, Palotás János és Százdi Antal (szerk.): Almanach 2002. Magyar Tehetséggondozó Társaság, Budapest, 2002.

61 Nagy Kálmán: Tehetségfejlesztő program a törökszentmiklósi Bethlen Gábor Református, Tagozatos Általános és Szakiskola, kollégiumban. In: Balogh László (szerk.): Tehetség és iskola. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 2000. 215–218. o.

62 Szombathy Gézané: Komplex tehetségfejlesztő program. In: Ferku Imre – Mező Ferenc (szerk.): Tanárok a tehetségről. Megyei Pedagógiai, Közművelődési Intézet és Továbbképző Központ, Nyíregyháza. 2003. 191–199. o.

63 Császár Cziril: Tehetséggondozás az óvodaiskolától az iskolatársulásig a kecskeméti Vásárhelyi Pál Általános Iskolában. In: Balogh László (szerk.): Tehetség és iskola, i. m. 224–232. o.

64 Velkey László: Tehetséggondozás a sárospataki Árpád Vezér Gimnáziumban. In: Balogh László (szerk.): Tehetség és iskola, i. m. 233–235. o.

65 Balla László: Tehetségfejlesztő komplex program a budapesti Balassi Bálint Nyolc-évfolyamos Gimnáziumban. In: Balogh László (szerk.): Tehetség és iskola, i. m. 236–240. o.

66 Kiss, Attila: Educating Gifted Children in Szerencs. Enrichment Project at István Bocskai Secondary Grammar School and School of Economic Studies. In: Balogh, László – Tóth, László (Eds.): Gifted Development at Schools: Research and Practice. University of Debrecen, Department of Educational Psychology, Debrecen, 2001. 97–102. o.

67 Titkó, István: Guiding the Gifted at the Lajos Kossuth Training School of University of Debrecen. In: Balogh, László és Tóth, László (Eds.), i. m. 103–109. o.

68 Százdi Antal et al (szerk.), i. m.

69 Balogh László: Az iskolai tehetségnevelés helyzete hazánkban – európai kitekintéssel. = Alkalmazott Pszichológia, V. évf. 2003. 2. szám, 89–101. o.

70 Vondraková, Eva: Report on the East-East ECHA Conference. = ECHA News, vol. 15. 2001. number 1. 7–8. o.

71 Balogh László, Koncz István és Tóth László (szerk.): Pedagógiai pszichológia a tanárképzésben. FITT IMAGE – Debreceni Egyetem, Pedagógiai Pszichológiai Tanszék, Szentendre, 2002.

72 Fuszek, Csilla: Arany János Program for developing talents of socially disadvantaged students. The 8th conference of the European Council for High Ability (ECHA) – Program and Abstracts, 2002. 97. o.

73 DETEP – Balogh László, Fónai Mihály, Mező Ferenc és Zolnai Erika: A Debreceni Egyetem tehetséggondozó programja. In: A tömegképzés pedagógiai kihívásai a felsőoktatásban tudományos konferencia programfüzete (2002. szeptember 27.; Szervező: Magyar Pedagógiai Társaság), Debrecen, 2002.

KOVÁCS I. Gábor

Párhuzamos (testvéri) tudósi életpályák és elhajlásuk a pártállamban

---

A Szádeczky-Kardoss testvérpár: a jogász-
közgazdász Tibor és a geológus Elemér életútja

A magyarországi tudáselittel, illetve annak meghatározó csoportjával foglalkozva állítottuk össze a polgári korszak (1848–1944) idején működött egyetemi tanárok listáját. Hamar feltűnt, hogy az 1044 fős listán négy Szádeczky-Kardoss van. Ez a család egyértelműen a társadalmi középhez, s azon belül is a református felekezeti-művelődési tömbhöz tartozott. Ezt a történetileg kiformalódott alakzatot a református kollégiumok, s a hozzájuk kapcsolódó parókiák, a partikuláris közép- és kisiskolák rendszere éllette, s egy szociológiailag megragadható hálózat hordozta, központjában a kisnemességgel összeszövődött papi renddel. Ennek a tömbnek fontos tényezője volt a regionalitás, amelynek szervező erői az iskolaközpontok és az egyházkerületek voltak. A családfájukat az Árpád-korig visszavezető, eredetileg Trencsén megyei szádecznei Szádeczky birtokos nemes családnak az a református ága, amelyből az egyetemi tanárok származtak, még a 18. század elején telepedett le Abaúj megyében, a tiszáninneri református egyházkerületben, a sárospataki református kollégium vonzáskörzetében. A nemesi dominanciájú Fülökércsen élő kurialista nemes, Szádeczky János a reformkorban döntött úgy, hogy taníttatja a fiait, követve az alsóbb nemességnek a 18. század utolsó harmadától egyre erősödő rétegstratégiáját. A birtokaprózódás ellenére így megőrizhette, sőt emelhetette családjá státusát. 1824-ben született Sámuel fiát is így vitte fel a sárospataki kollégiumba. Sőt a gimnáziumi évek után Sámuel az eperjesi evangélikus kollégiumban jogot is tanult, német nyelvtudását is megerősítve. Mivel a szabadságharcot honvéd tüzér hadnagyként harcolta végig, bujdosnia kellett. Később visszatért Sárospatakra teológiát tanulni, s 1854-től negyven évig az abaúji egyházmegyében lévő 4-500 lelkes nyakas, kálvinista falu, Pusztafalu lelkésze volt. Romantikus körülmények között feleségül vette ivanóczy Kanócz Johannát, a fiatalon elhunyt Kanócz András, gálszécsi református lelkész árva leányát, akít a Pusztafaluhoz közeli Kolbászában lakó rokonai, egy birtokos nemes család nevelt fel.

A művelt, nyelveket beszélő tüzes hazafi, Szádeczky Sámuel tiszteletes és a finom lelkű Kanócz Johanna házasságából 1857 és 1878 között 11 gyerek született, akik közül nyolcat neveltek fel a hegyektől körülzárt, a Nagy-Milic tövében fekvő Pusztafalu nem éppen gazdag parókiáján. A két lány református lelkészhez ment férjhez. A fiúkat az ekkor még iskola nélküli faluban az apjuk kezdte tanítani. Tízévesen mentek a sárospataki kollégiumba, aztán a gondos és ambiciózus apa Igló híres evangélikus gimnáziumába adta őket német szóra, illetve a fővárosba, a református gimnáziumba. Az első három fiú tudományos pályára lépett. (A többiek is egyetemet végeztek). Az 1859-ben született Lajos a budapesti egyetemen kezdte a történelem-latin szakot, majd állami ösztöndíjjal bécsi intézetben sajátította el a modern, összehasonlító forráskritikát. 24 évesen egyetemi magántanár, 29 évesen az MTA tagja, s 32 évesen, 1891-ben a kolozsvári tudományegyetem magyar történelem tanszékének nyilvános

rendes tanára lett. Erdély és a székelyek történetének emblematikus kutatója volt. Az 1860 végén született Gyula Budapesten szerzett természettan-vegytan szakos tanári oklevelet, állami ösztöndíjjal Párizsban tanult, 1891-ben 31 évesen lett a közettan magántanára, s 1896-ban 35 évesen nevezte ki a király a kolozsvári egyetem ásvány-földtan tanszékére nyilvános rendes egyetemi tanárnak. A modern közettan művelője, s Erdély geológiai viszonyainak első nagy kutatója lett. Az impériumváltás után is Kolozsváron maradt, mert nem akarta feladni életprogramját, az erdélyi föld kutatását. Az 1871-ben született Béla Budapesten teológiát és bölcsészkart végzett, kolozsvári egyetemi könyvtárőr, majd szegedi egyetemi könyvtárigazgató lett, s történeti és egyháztörténeti tanulmányokat írt. A következő nemzedékből az ő fia, Szádeczky-Kardoss Samu klasszika-filológus is egyetemi tanár lett 1962-ben Szegeden. Írásunk főszereplői azonban a kolozsvári geológus professzor, Gyula fiai, Tibor és Elemér, akik már a polgári korszakban egyetemi tanárok lettek. A családi házból és a kolozsvári református gimnáziumban kitűnő alapokat, biztos nyelvtudást kaptak, kitartó munkára és a tudomány szenvedélyes szeretetére szocializálódtak. Ők is nagyon fiatalon jutottak egyetemi katedrára, s mire 1945-ben elkezdődött a rendszerváltás, már mind a ketten szép tudományos sikereket értek el, s megbecsült, erejük teljében levő tudósok voltak. Addig majdnem párhuzamosan sikeres pályájuk azonban 1945-től lassan kezdett elhajolni, s a pártállam kiépítésétől kezdve már radikálisan különbözni. Szádeczky-Kardoss Elemér pályája merészen ívelt felfelé, Szádeczky-Kardoss Tiboré viszont gyorsan hanyatlott. A következőkben e két tudományos pályát mutatjuk be.

Szádeczky-Kardoss Tibor az abaúji református lelkészcsaládból jövő Szádeczky-Kardoss Gyula kolozsvári egyetemi tanár, geológus és a jómódú budapesti kereskedőcsaládból származó Molnár Jolán öt gyermeke közül negyedikként született 1898. december 18-án Kolozsváron. 1909-ben, mint minden fiútestvérét, őt is a kolozsvári református gimnáziumba írták be. Már ekkor azt jegyezték be az iskola anyakönyvébe, hogy a magyaron kívül németül és franciául is beszél. Érettségi után 1917-ben a helyi egyetem jogi karának hallgatója lett. A román csapatok 1918 karácsonyi kolozsvári bevonulása után a Ferenc József Tudományegyetemen az 1918–1919-es tanév második félévében még folyt az oktatás, május közepén azonban a román hatóságok katonai erővel átvették az egyetemet. A magyar egyetem ellehetetlenülése miatt a professzorok többsége Magyarországra távozott. A diákok egy része követte a tanárokat, így Szádeczky-Kardoss Tibor is Budapestre jött. A pozsonyi és a kolozsvári menekült egyetemek tanárai nehéz körülmények között Budán közösen kezdték el az 1919–1920-as tanév második szemeszterét. Itt folyt az oktatás az 1920–1921-es tanév mindkét félévében is, mielőtt a kolozsvári egyetemet a jogfolytonosság fenntartásával 1921. október 10-én Szegeden meg nem nyitották. Szádeczky még Budapesten szerezte meg az abszolutóriumot 1921. június 21-én. Azonban már ezt megelőzően munkába állt. 1920. október 10-től tisztviselő lett a Magyar Általános Hitelbank budapesti központjában.

A banktisztviselői munka mellett, bizonyára a családból hozott tudományos szenvedély miatt is kitartóan folytatta azt a tudományos munkát, amelyet egyetemistaként elkezdett. Ugyanis már hallgató korában pályadíjat nyert népességstatisztikai dolgozatával. A menekült egyetemek budai kurzusain már hallgathatta Laky Dezsőnek (1887–1962), a pozsonyi egyetem népességstatisztikai magántanárának előadásait. Laky 1921 szeptemberétől lett a Szegedre települt egyetem jogi karán a statisztika nyilvános rendes tanára. Szádeczky az ő tanítványául szegődött, s nála szerzett 1922-ben summa cum laude minősítéssel államtudományi doktorátust. A továbbiakban is a két világháború közötti időszak egyik legnagyobb statisztikusának, a magyarországi társadalomstatisztika és az üzemgazdasági statisztika

ka megteremtőjének támogatásával folytatta tudományos munkáját. Több kisebb írása után 1924-ben jelent meg első önálló munkája: A világháború hatása Magyarország népesedésére (1925-ben ez németül is megjelent a müncheni *Allgemeines Statistisches Archiv*-ban). A közös munka révén volt módja Laky professzornak – amint azt később tanítványa 1930-as habilitációs bírálatában írta – „közvetlenül és állandóan meggyőződést szerezni arról a tudományos elmélyedésre való készségről és lankadatlan szorgalomról”, amely a fiatal bankhivatalnokot jellemezte. „A közvetlen érintkezések során szerzett kedvező impressziók vezettek arra”, hogy amikor Laky Dezső 1926 őszén a műegyetem alkalmazott közgazdaságtan és statisztika tan-székének professzora lett, akkor Szádeczky-Kardoss Tibort választotta meg tanársegédévé. Így lett Szádeczky a bankhivatalnoki pályát odahagyva a műegyetem 1926. szeptember 1-től 1928. augusztus 31-ig kinevezett tanársegédje a X. fizetési osztályban. 1928-tól egy évig a IX. fizetési osztályba sorolt tanársegéd volt havi 177 pengő fizetéssel, plusz 192 pengő negyedévi lakáspénzzel. Majd, egyébként gyorsan emelkedve, az éppen dékáni tisztséget is betöltő mes-tere támogatásával 1929 júniusától megválasztották határozott időre adjunktusnak a VIII. fizetési osztályba havi 255 pengő illetménnyel és 303 pengő negyedévi lakáspénzzel.

Az 1926–1927-es tanévben a műegyetem közgazdasági osztályán, mint helyettes az Ipar-politika című főkollégium előadására kapott megbízást. 1927–1928-ban és 1928–1929-ben 1000-1000 pengős belföldi tudományos kutatói ösztöndíjban részesült. Először még banki alkalmazottként kezdett munkáját folytatta a hazai pénzügytörténetéről, majd az ipari munkabérek alakulását vizsgálta nemzetközi összehasonlításban. 1929–1930-ban két féléves állami ösztöndíjjal Párizsba utazott, ahol a francia főváros pénzügyeit vizsgálta, amiről részletes tanulmányt írt. A tanulmányutat felhasználta a francia tudományos körökkel való kapcsolatok építésére is. Meglátogatta a francia és belga nagyvárosokon kívül Londont és Münchent is. 1930. június 26-án megházasodott. Szily Verát vette feleségül, nagyszigethi Szily Kálmán (1875–1958) műegyetemi tanár, akadémiai levelező tag leányát. Szily Kálmán 1927-től 1930 nyaráig a műegyetem rektora volt. 1930 augusztusától a kultuszminisztériumban címzetes államtitkárként vezette az egyetemi és főiskolai ügyosztályt. 1932-től 1941-ig pedig, mint a tárca államtitkára, a felsőoktatási politika operatív irányítója volt Hóman Bálint miniszter mellett.

Szádeczky-Kardoss Tibor még házassága előtt, 1930 februárjában benyújtotta kérvé-nyét a műegyetem tanácsához, amelyben magántanári képesítésért folyamodott a Gazdasági statisztika című tárgykörből. A tanács március 21-én a személyes minősültséget megadva a téma kiváló szakértőit, Laky Dezsőt és Heller Farkast (1877–1955), a nemzetgazdaságtan és pénzügytan nyilvános rendes tanárát kérte fel Szádeczky tudományos munkásságának a megbíráására. Mindketten a jelölt két nagyobb önálló munkáját elemezték részletesebben. *A magyarországi pénzügytörténet fejlődése* című, 212 oldalas mű a Magyar Közgazdasági Társaság rangos *Közgazdasági Könyvtár* sorozatában jelent meg 1928-ban. A bírálatok elismerően szóltak arról, hogy Szádeczky a hitelügy történetét keretként használva bemutatta a szoros összefüggést az ország közgazdaságának és pénzügytörténetének a fejlődése között. Azt írta, hogy „A múlt század első felében a még teljesen agrárjellegű Magyarországnak fokozatosan modern kapitalista rendszerű országgá való átalakulását részben a pénzügytörténet tevékenységének köszönhetjük.” Vizsgálta a bankkoncentráció, a titkos tartalékok és a külföldi tőke kérdését. Utóbbi pozitív szerepéről úgy vélekedett, hogy „Magyarország gazdasági fejlődését, fellendülését kétségtelenül részben annak köszönheti, hogy a tőkeszegény ország gazdasági élete számára a külföldi tőke bőségesen rendelkezésre állott.” Legértékesebbnek, leginkább újszerűnek azonban mindkét bíráló a pénzügytörténet érdekességeinek vizsgálatát tartotta, amelyhez komoly tudományos alapon addig senki sem nyúlt. Az erre vonatkozó nemzetköz-

zileg is egyedülálló statisztikákat Szádeczky gyűjtötte össze három mintaévre: 1910, 1914, 1924. A pénzintézetek érdekeltségi körének erőteljes kibővülését állapította meg a gazdasági élet minden ágában, de főleg az iparvállalatoknál, s ebben a nagybankoké volt a vezető szerep. Azt prognosztizálta, hogy ezek a tendenciák tovább fognak erősödni. Úgy ítélte meg, hogy a tőkeszegénységgel magyarázható a bankok ipari szerepvállalása Magyarországon, s a pénzintézetek és az ipar közötti szoros kapcsolat segítette Magyarország industrializálódását.

Szádeczky másik, részletesebben elemzett munkája *Adalékok a budapesti ipari munkabérek statisztikájához* címmel 351 oldalon jelent meg a *Statisztikai Közlemények* sorozatban. Ennek a munkának az elkészítésével a székesfővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója, Illyefalvi Lajos bízta meg a már jó hírű fiatal kutatót, akinek itt rendkívül nehéz módszertani kérdéseket sikerült mintaszerűen megoldania. Laky egyenesen az első modern magyar munkabér statisztikai műnek nevezte, amelyben Szádeczky a munkabér statisztika elméleti megalapozását is szépen kifejtette. Heller is nagy értéknek tartotta, hogy a dolgozat a reálbérekkel és a munkabér- adatok nemzetközi összehasonlításával is foglalkozik. Laky az írás központi gondolatának nevezte azt, hogy „a névleges munkabérek a lehetőségekhez képest számíttassanak át reál- munkabérekre”. Szádeczky foglalkozott a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal reálmunkabér- indexszámaival is, s úgy vélte, a módszer tökéletesítése nem csak a tudományos kutatás, hanem a szociálpolitikai célkitűzések szempontjából is fontos. Az egyöntetű elismerő véleményes jelentéseket a Műegyetemi Tanács 1930. november 12-én jóváhagyta, a kollokviumot elengedte, s csak a próbaelőadást kellett megtartani. December 3-án a műegyetem Szádeczky- Kardoss Tibor műegyetemi adjunktust Gazdasági statisztika című tárgykörből műegyetemi magántanárrá képesítette, amelyet a minisztérium meglepő gyorsan, december 10-én Szily Kálmán államtitkár aláírásával megerősített.

Szádeczky, mint adjunktus és magántanár a következő években is intenzív tudományos munkát végzett a gazdasági statisztika újabb területein. 1932-ben a Kenéz Béla emlékkönyvben jelent meg nagyobb tanulmánya: *A munkanélküliségi statisztika módszerei és főbb tanulságai Magyarországon*. A problémát, amelyet a gazdasági válság élezett ki Magyarországon, ő vizsgálta először, de nemzetközileg is csak néhány évvel korábban kezdték el az erre vonatkozó módszeres adatgyűjtést. 1933-ban a *Közgazdasági Szemle* hozta a Magyar Közgazdasági Társaságban 1932. december 15-én tartott, *A közterhek alakulása Csonka-Magyarországon* című előadását. Ez volt az első nagyobb adóstatisztikai dolgozata. Végkövetkeztetése az volt, hogy szükséges az adó- és illetékrendszer megreformálása a közterhek igazságosabb és arányosabb elosztása, hogy a túladóztatás megszűnjön, a gazdaság egyensúlyba kerülhessen és az életszínvonal emelkedhessen. Szintén 1933-ban jelent meg elemzése a *Statisztikai Közleményekben* *A lakbérviszonyok alakulása Budapesten* címmel. Írásait rendre kiadták németül vagy franciául, leggyakrabban a müncheni *Allgemeines Statistisches Archiv*ban illetve a Statisztikai Társaság *Journal de la Société Hongroise de Statistique* című idegen nyelvű folyóiratában. Több írása angol, olasz, svéd illetve finn nyelven is megjelent. Meghatározott időre szóló adjunktusi megbízatását többször meghosszabbították, utoljára 1934. szeptember 1-től 1937. augusztus 31-ig. Ennek kitöltésére azonban már nem volt szüksége, mert kedvezőbbben alakultak a lehetőségei.

A debreceni tudományegyetem jogi karán a közgazdaságtan és pénzügytan tanszék még 1931-ben megüresedett, s a gazdasági válság miatt bevezetett pénzügyi restriktció következtében évekig nem lehetett betölteni. Hóman Bálint miniszter ráadásul 1934-ben az addigi 13 tanszék helyett csak 11 tanszék fennmaradását engedélyezte a karon. Időközben azonban a betöltött tanszékek száma tízre csökkent, s a kar úgy döntött, hogy az 1931 óta helyettesekkel ellátott közgazdaságtan és pénzügytan tanszéket tölti be, amit a miniszter 1934 decemberében engedélyezett. A kar aktiválta a tanszék betöltésére még 1931-ben létrehozott

javaslattevő bizottságot. A bizottság december 12-én szótöbbséggel a pályázat mellőzésével a meghívás mellett, majd részletes előadói javaslat alapján egyhangúlag Szádeczky-Kardoss Tibor meghívásáról döntött. Az előterjesztés nagy terjedelemben számba vette a figyelembe vehető szakembereket, s a részletes seregszemle után megállapította, hogy pályázat esetén is Szádeczky kinevezését javasolnák. 1935. február 8-án a meghívást az egyetemi tanács is jóváhagyta. A kormányzó 1935. június 30-án írta alá Szádeczky-Kardoss Tibor nyilvános rendkívüli tanári kinevezését (308 pengő havi illetmény, 129 pengő havi lakáspénz, 6 pengő családi pótlék feleség után). Ősszel a kar javaslatára a miniszter a statisztika előadására is feljogosította Szádeczkyt azzal a kikötéssel, hogy azért sem tiszteletdíjra, sem helyettesítési díjra nem tarthat igényt. Szádeczky ezen kívül megbízott előadóként államszámviteltant is tanított. 1935 októberében pedig a műegyetemen is megújította magántanári képesítését (Gazdasági statisztika), sőt ugyanott a Bányászati és iparstatisztika meghívott előadója is lett. Budapesti kötelezettségeit Debrecenből ingázva teljesítette, mert a minisztérium előírásainak megfelelően szolgálati helyére költözött. Feleségével együtt a Nagyerdőre vezető Simonyi út egyik villájában laktak.

1937. június 30-án Hóman Bálint miniszter előterjesztésére megkapta a debreceni tanzsékre nyilvános rendes tanári kinevezését is. Igazgatója lett a közgazdaságtani és statisztikai szemináriumnak. Bekapcsolódott a Tisza István Tudományos Társaság munkájába is. Az Egyetemi Diákjóléti Bizottságnak Debrecenbe kerülésétől kezdve alelnöke volt. Tagja lett a Népszerű Főiskolai Tanfolyam és a debreceni Nyári Egyetem rendezőbizottságának. Az 1940–1941-es tanévben a jogi kar dékánjának választották. Egyik volt debreceni tanítványa 2002-ben úgy emlékezett rá, hogy „kiváló megjelenésű, elegánsan öltözködő, a hallgatókkal való érintkezéseiben előzőkeny és segítőkész professzor volt”. Egyetemi előadásai kapcsán azt emelte ki, hogy „gyakran érintett aktuális társadalmi, művelődési, felsőoktatási kérdéseket”. Ahogyan egyetemi előadásait, s korábban műegyetemi éveinek dolgozatait (népesedéspolitika, munkabérek, lakbérek, munkanélküliség), úgy debreceni professzori éveinek publikációit is az jellemezte, hogy aktuális társadalmi-gazdasági kérdésekre keresett választ. Erősen foglalkoztatta az adózás kérdése, a szociálpolitika és a pénzügyi politika kapcsolata, a szociálisan igazságosabb adórendszer. Heller Erik műegyetemi professzor ünnepi kötetében jelent meg 1937-ben *Adóztatás és nemzeti jövedelem* című tanulmánya, amely jelezte Szádeczky következő tanulmányainak problematikáját. 1938-ban a Magyar Statisztikai Társaság szakértekezletet rendezett a nemzeti jövedelem és az adóstatisztika kérdéseiről. Itt hangzott el Szádeczkynek *A nemzeti jövedelem problémái* című felszólalása. A következő évben, 1939-ben, a Tisza István Tudományos Társaságban tartott felolvasása jelent meg a társaság I. osztályának kiadványában *Illetékrendszerünk fejlődése és reformjának kérdései* címmel. Ebben többek között hangsúlyozta, hogy a szociális és a népesedéspolitikai megfontolásoknak az illetékek meghatározásánál is érvényesülnie kell.

Ezekben az években készült írásai közül a legfontosabb az 1940-ben a *Közgazdasági Szemle*ben megjelent hosszú tanulmánya: *Társadalompolitikai és népesedéspolitikai szempontok az adóztatásban*. Hangsúlyozta, hogy a modern államok pénzügyi politikájának fontos eleme a szociális gondolat. Igazságosabb és arányosabb adóteher megosztásra van szükség. Fontosnak tartotta a létminimum sok szempontot figyelembe vevő meghatározását, annak adómentességét, a szociális adópolitikában a népesedéspolitikai szempontok érvényesítését, a többgyermekes családok közvetlen és közvetett támogatását, a nélkülözhetetlen fogyasztási cikkek adómentességét. Szorgalmazta a gazdasági növekedést, a beruházások bővülését akadályozó magas közterhek csökkentését. A különböző tanulmányaiban előforduló szempontok, megközelítések helyet kaptak az egyetemi előadásai alapján 1940-ben kiadott *Pénzügytan* című

jegyzetében, amelyben az állam és egyéb közületek gazdálkodásának alapelveit és szabályait taglalta. A világháború alatt a háború gazdasági következményeivel, a hadigazdaság kérdéseivel foglalkozott. Politikai szerepet nem vállalt, de amint Pogány Ágnes fogalmazott: „A szakma teljes vértetében szólt hozzá kora égető szociális és gazdasági kérdéseihez, s nem félt a gyakorlatba átültethető javaslatoktól”.

A világháború végén, amikor a front Debrecenhez közeledett, Budapestre távozott. 1945 márciusában a jogi kar tanárai közül elsők között érkezett vissza Debrecenbe. 1945. június 26-án a debreceni V. számú Igazoló Bizottság egyhangúlag, feltétel nélkül igazolta. Juhász Nagy Sándor volt ideiglenes nemzetgyűlési alelnök ajánlása alapján a debreceni egyetem Tanárképző Intézetében Politikai, társadalmi és gazdasági ismeretek címen heti két órában előadásokat tartott a demokratikus eszme mibenlétéről, fejlődéséről. A jogi karon 1946 őszén az ő kezdeményezésére szerveztek esti munkástanfolyamot, ahol a Tanulmányi Bizottság elnöke volt. Tagja lett a Tiszántúli Földművelésügyi Tanács Tervgazdasági Szakbizottságának. Igyekezett alkalmazkodni az új korszak szelleméhez. Mégis az 1946. augusztusi létszámcsökkentő B-listázások keretében B-listára tették. Az 1946. november 14-én átvett határozat szerint december 1-től nyugdíjat kellett megállapítani számára. Az egyetemi tanács kezdeményezte a visszavételét, s a helyi Kisgazdapárt hasonló felterjesztését az egyetemi munkástanfolyam kérésére a helyi munkáspártok is aláírták. A miniszter engedélyével a megkezdett félévben Szádeczky ideiglenesen folytathatta működését a jogi kar, de különösen a munkástanfolyam tanulmányi rendjének biztosítása érdekében. 1947. január 20-án 273 forintos nyugdíjáról döntöttek, havi 30 forintos lakbérpótlékkal. Végül Keresztury Dezső kultuszminiszter javaslatára a minisztériumi B-lista revíziós bizottság februárban a korábbi határozatot megsemmisítette, s így a szolgálatba jogerősen visszavették. Egy év múlva, 1948 februárjában újabb támadás indult ellene. Négy névtelen levélben azzal vádolták, hogy az általa írt *Közgazdaságtani jegyzetek* árusításával nyereszkesedik, s hatalmával visszaélve zsarolja a diákokat. A vádhoz veszélyes politikai inszINUÁCIÓKAT is ragasztottak: „mindenki tudja, hogy a professzorságot nem tudásának, hanem fasiszta apósának, Szily Kálmán államtitkárnak köszönheti. A demokratikus ifjúság szociális gondolkodású professzorokat kér.” Az egyetemi tanács bizottsága előtt tisztázódott, hogy alaptalan vádaskodásról volt szó. Amikor azonban az 1948–1949-es tanév végén a debreceni jogi kar megszüntetéséről kormányrendelet született, a hivatalban levő kilenc professzor közül Szádeczky-Kardoss Tibor 51 évesen azok közé került, akiket nyugdíjaztak.

A budapesti tudományegyetem jogi karának előterjesztésére 1949. szeptember 14-én a kultuszminiszter az 1949–1950-es tanévre a jogi karon az államszámviteltan előadásával bízta meg. 1950 februárjában a dékán intézeti tanári (docensi) kinevezésre terjesztette fel. Júniusban le is tette az esküt, s intézeti tanár lett a pénzügyi jogi tanszéken. Egy év múlva, 1951 szeptemberében viszont költségvetési fedezet hiánya miatt kikerült az intézeti tanári beosztásból. Ehelyett a kari könyvtár rendezésével bízták meg. 1952-ben a tudományos minősítés rendszerének szovjet mintára történő átalakításakor ő is kérelmezte a tudományos fokozat odaítélését. 1952. július 31-i dátummal elutasító, de a reményt is felcsillantó választ kapott: „A Tudományos Minősítő Bizottság az ön eddigi munkássága alapján tudományos fokozat odaítélésére irányuló kérelmét nem tartotta teljesíthetőnek. Figyelembe véve azonban eddigi tudományos munkásságát, a Tudományos Minősítő Bizottság hozzájárul, hogy legközelebbi jelentős tudományos munkájával közvetlenül a tudományok kandidátusa fokozatra pályázzék.” 1953-tól docensként működött a jogi karon, de írásai már nem jelentek meg.

Abban, hogy egzisztenciáját nem lehetetlenítették el teljesen, valószínűleg szerepet játszott, hogy öccse, Elemér, a kétszeres Kossuth-díjas geológus professzor, akadémikus azok

közé a privilegizált műszaki és természettudományi tudósok közé tartozott, akiknek a szakutódására szüksége volt a rendszernek nagyszabású terveihez. Ez a viszonylagos kímélet azonban kevésbé lehetett vigasztaló a tudósi, szakmai mivoltában leértékelt, identitásában megrendített Szádeczky-Kardoss Tibornak, aki a magyar gazdaságelméleti gondolkodás 1930-as években fellépő új generációjának egyik elismert képviselője volt. 1956. szeptemberi halálakor gyászjelentését testvérei, Szádeczky-Kardoss Gyula és az éppen külföldi geológiai kongresszuson tartózkodó Szádeczky-Kardoss Elemér jegyezték. A Farkasréti temetőben a református egyház szertartásával temették.

Szádeczky-Kardoss Elemér 1903. szeptember 10-én született Kolozsváron. A század elején virágzó egyetem sugárkörében növekedve a tudománynak élő geológus apától tanulta meg a természettudományos gondolkodást. Már gyermekkorában bejárt apja ásvány-földtani egyetemi intézetébe, s elkísérte őt a hallgatóival tett geológiai kirándulásokra. Otthon kezdte elsajátítani az idegen nyelveket is. Csellózott, apjával otthon kamarazenélt, nyilvánosan is fellépett, s elvégezte a kolozsvári konzervatóriumot. 1921-ben érettségizett a kolozsvári református főgimnáziumban. Szülőföldjét elhagyva, de apja pályáját folytatva 1921-ben a budapesti tudományegyetem bölcsészkarára iratkozott be természetrajzot és vegytant hallgatni. Állami javadalmazással vették fel a további gondos képzést adó Eötvös Kollégiumba. Már hallgatóként 1923-tól önálló közet- és földtani vizsgálatokat végzett Észak-Erdélyben. Ennek alapján 1923-ban jelent meg első tanulmánya a *Földtani Közlönyben*, majd ezt minden évben egy magyar és német nyelvű dolgozat követte. 1924-től több előadást tartott a Magyar Földtani Társulatban. 1925-ben ásvány-kőzettani dolgozatával egyetemi pályadíjat nyert. 1925. június 18-án abszolutóriummal befejezte egyetemi tanulmányait. Rá két napra, június 20-án summa cum laude doktori oklevelet szerzett ásvány-kőzetten főtanszakkból Mauritz Béla (1881–1971) professzornál. Doktori értekezésével megnyerte az Eötvös Kollégium díját.

1925. december 28-án szakdíjnokként került Sopronba, a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskolára Vendl (1943-tól Vendel) Miklós (1896–1977) ásvány-földtani tanszékére. Egy hónap múlva, 1926. január 30-tól ugyanott a X. fizetési osztályba sorolt főiskolai tanársegéd lett. 1928. február 1-től kinevezték a IX. fizetési osztályba, de még mindig ideiglenes jelleggel. 1932. július 1-től adjunktusi minőségben véglegesítették a VIII. fizetési osztályban. 1928. május 9-én megszerezte a középiskolai tanári oklevelet természetrajz-vegytan szakra. Az 1928–1929-es tanévre ösztöndíjat nyert a berlini Collegium Hungaricumba, a helyét azonban súlyos tüdőcsúcsburujta miatt nem tudta elfoglalni. 1929-ben beutazta Ausztriát, Dél-Németországot és Svájcot, hogy az Alpok kőzettani és tektonikai viszonyait tanulmányozza. 1930-ban Franciaországban járt, s hosszabb időt töltött a monacói Tengerkutató Intézetben. Egy dolgozatát bemutatták a párizsi Societé geologique de France-ban. Kutatásainak súlypontja Észak-Erdélyből lassan áttevődött Sopron környékére, a Kisalföldre, Nyugat-Dunántúlra. Tudományos pályája ezen szakaszának a lezárása a magántanári habilitációval azonban még az észak-erdélyi vizsgálatok összegzéséhez kötődött.

1931 áprilisában nyújtotta be habilitációs kérelmét a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi karára üledékes kőzetek tárgykörből a szükséges iratokkal: bölcsészdoktori oklevél, életrajz, előadásainak tervezete, 15 darab tudományos értekezése, amelyek magyar, német illetve francia nyelven jelentek meg. Mellékelte nyilatkozatát, amely szerint becsület-szavára kijelenti, hogy semmiféle szabadkőműves páholynak nem tagja és nem is volt. Személyes minősülségéről a kar Mauritz Béla professzor javaslatára 1931 júniusában pozitívan döntött, s irodalmi munkásságának megbírálására Mauritz Béla és Papp Károly professzorokat jelölte ki. Mauritz a bírálatában kiemelte, hogy Szádeczky az üledékes kőzetek vizsgálata

terén hazánk egyik legképzettebb szakembere, s kívánatos, hogy a nagy lépésekkel haladó tudományterület ilyen képzett szakemberrel legyen képviselve a budapesti egyetemen. Javaslatukra a kar magántanári kollokviumra és próbaelőadásra bocsátotta a folyamodót. 1932 decemberében mindkét esemény egyhangú elfogadással megtörtént. Ezek után a kar habilitálta Szádeczkyt, s az iratokat felterjesztette a kultuszminiszternek megerősítésre, amely végül 1933 februárjában megtörtént.

Közben Szádeczky állami, úgynevezett kézi ösztöndíjasként (200 pengő utazási ösztöndíj) 1932 őszén és 1933 márciusában Bécs távolabbi környékén és Erdélyben, a Gyulai-havasokban végzett kőzettani kutatásokat. A homokos-konglomerátos-kavicsos üledékek görgetettségfokának megállapítására új módszert dolgozott ki. A témáról két német nyelvű dolgozata jelent meg. Az üledékképződéssel kapcsolatos felismeréseivel függenek össze a mélységi vizek osztályozásával foglalkozó későbbi kísérletei és az első karsztvíz térkép összeállítása. 1932-ben a Széchenyi Tudományos Társaságtól kapott Vitális István (1871–1947) és Vendl Miklós professzorokkal együtt nagyobb összeget szénkőzettani tanulmányokra. Ugyanebben az évben a berlini Preussische Geologische Landesanstaltban is végzett szénkőzettani kutatásokat. Mindezek már új kutatási irányokat jelentettek pályáján. 1934 és 1937 között a pénzügy- majd az iparügyi minisztérium bányászati főosztályának megbízásából a dunántúli aranykutatásokkal kapcsolatban a Kisalföld kőzet- és földtani kutatását végezte. Vezetésével több bányamérnök dolgozott. A műegyetem 1934-es átszervezése után, amikor a soproni főiskola a Műegyetem Bánya, Kohó- és Erdőmérnöki Kara lett, Szádeczky-Kardoss Elemér is új feladatokat kapott. Véglegesített egyetemi adjunktusi megerősítése mellett az 1935–1936-os tanév második szemeszterére előadói megbízást kapott a bányamérnöki tagozat első évfolyamán az Általános ásványtan című tantárgy előadására és a kollokviumok megtartására. A következő, 1936–1937-es tanévtől meghívott szakelőadóként emellett a Rendszeres ásványtan és kőzettan előadója és vizsgáztatója lett.

Közben 1936-ban pályázatot hirdettek a debreceni tudományegyetem megüresedett ásvány- és földtani tanszékére. Kilenced magával 1937 júliusában Szádeczky is beadta pályázatát. Pályázatában azzal is érvelt, hogy eddigi tudományos kutatásai jelentős részét az üledékes kőzetekre vonatkozóan végezte, s az Alföld ásvány-földtani irányú kutatójának mindenekelőtt az Alföldet felépítő üledékes kőzetek vizsgálatával kell foglalkoznia, ami a nemzeti jelentőségű gáz-, olaj-, só-, szén és artézi vízkutatásoknak is egyik alapja. Megemlítette, hogy a Kisalföld ugyanilyen irányú kutatását az ő irányításával végezte el egy munkatársi csapat minisztériumi megbízásból, s a négyéves munka eredményeként a Kisalföld kőzet- és földtani monográfiája közlés előtt áll. A debreceni egyetem a pályázók közül azonban első helyen Hoffer András (1884–1946) magántanárt, a debreceni református gimnázium tanárát jelölte, s Szádeczkyt másodmagával második helyen javasolták. Meglepetésre a kinevezést a negyedik magával harmadik helyre rangsorolt Ferenczy István (1890–1966) szegedi magántanár, állami főgeológus kapta.

Szádeczky 1937 júliusában megházasodott, Lengyel Sándor soproni orvos idősebb lányát, a matematika-fizika szakos Rafaellát vette feleségül. Nem sokkal ezután, 1938-ban megjelent Szádeczky-Kardoss Elemérnek a pályázatban jelzett monográfiája, első nagy önálló műve: *Geologie der rumpfungarischen Kleinen Tiefebene, mit Berücksichtigung der Donaugoldfrage* (Sopron, pp. 444, 1938). 1939. június 30-i ülésén a műegyetem Bánya-, Kohó és Erdőmérnöki Kara egyhangú határozattal kezdeményezte Szádeczky-Kardoss Elemér adjunktusnak az egyetemi rendkívüli tanári címmel való kitüntetését tudományos kutatás terén szerzett kiváló érdemeinek elismeréseképpen. Vendl Miklós dékán a kari felterjesztésben különösen kiemelte Szádeczkynek azt a „teljesen eredeti, kitűnő módszerét, amelyet a kavicsok görgettségé-

nek megállapítására vonatkozóan dolgozott ki”. Hangsúlyozta, hogy „ez a módszer az egész világon a legnagyobb elismerésben részesült, segítségével sok eddig megoldhatatlan geológiai probléma pontos felderítése vált lehetségessé”. Vendl hangsúlyozta, hogy „ugyancsak nagyon értékesek és nagy figyelmet keltők Szádeczkynek a régi folyók folyásirányának rekonstruálására vonatkozó újabb vizsgálatai.” A kormányzó mindezek alapján 1940. április 27-én kelt legfelsőbb elhatározásával megadta a nyilvános rendkívüli tanári címet.

Nem sokat váratott magára a tényleges egyetemi tanári kinevezés sem. Szádeczky 1941 októberében megpályázta azt a megüresedett ásvány- és földtani tanszéket, amelyet 1941 szeptemberétől helyettesként már ő vezetett. A kormányzó 1942. január 24-én nevezte ki ide nyilvános rendkívüli tanárnak. Az új professzornak geológiai, hidrológiai, közettani, szénközettani tudományos dolgozatai jelentek meg, s az ércek geokémiájáról is publikált. Tisztában volt azzal, hogy tudományának milyen jelentősége van háború idején, s gyakorlatias módon nagy aktivitást mutatott a visszacsatolt területek új érc-, szén- és egyéb hasznosítható kőzet-előfordulásainak feltárása, laboratóriumi vizsgálata terén. Sokat dolgozott Kárpátalján, az Északkeleti-Kárpátokban. Sébor János (1890–1965) dékán ezekre is hivatkozva kérte a minisztertől 1944. június 3-án Szádeczky nyilvános rendes tanári kinevezését, amelyet a Lakatos-kormány kultuszminiszterének, Rakovszky Ivánnak az előterjesztésére a kormányzó 1944. október 7-én alá is írt, s ez megjelent a *Budapesti Közlöny* október 15-i számában.

Amikor 1945 márciusában a front elérte a soproni egyetemet, az elmenekült egyetemi vezetés helyett Szádeczky fogadta az egyetem kulcsaival az orosz csapatokat. 1945-ben, amikor a legtöbb vezető értelmiségi belépett valamelyik pártba, ő a Kisgazdapártot választotta. 1945-ben a politikai magatartást vizsgáló egyetemi Igazolóbizottság igazolta, s az 1946-os B-listázás sem érintette. Az 1947 közepén induló hároméves terv megalapozására, végrehajtására szervezte a szénközettani kutatómunkákat. Az 1948–1949-es tanévre dékánná választották. Dékáni székfoglaló előadását *A hazai barnaszénközettani vizsgálatokról* címmel tartotta meg. A ballagó diákoknak hatalmas ütemben épülő, megújuló országról beszélt. Szádeczky-Kardoss Elemér jól alkalmazkodott az idők megváltozott szelleméhez. 1949 márciusában a másodízben kiosztott Kossuth-díj arany fokozatát kapta meg az ásvány- és közzetszemcsék alakját mérő „CPV”-módszer kidolgozásáért. Május 15-én kisgazdapárti jelöltként, de a Függetlenségi Népfront keretében országgyűlési képviselővé választották. 1949-ben az országgyűlés több tudománypolitikai döntésénél volt felszólaló. 1949. augusztus 16-án a miskolci „nehézipari műszaki egyetem létesítéséről és a budapesti műszaki egyetem szervezetének módosításáról szóló törvényjavaslathoz” szólott hozzá. Új szellemű intézményekről, az ország első szocialista műegyetemeinek létrehozásáról beszélt.

Közben szeptemberben elindultak az egész magyar tudományos élet átszervezésére 1949 februárjában létrehozott Magyar Tudományos Tanács káderezései, amelyek keretében minden tudománnyal foglalkozó ember, egyetemi tanár, akadémikus, kutató sorsáról, megtartásáról vagy áthelyezéséről, esetleg nyugdíjazásáról, elbocsátásáról döntöttek. Szádeczky-Kardoss Elemért nem csak kítűnő szakembernek, hanem egyúttal „feltétlen haladó gondolkodású... becsületes, őszinte demokratának” is minősítették, s a kevés számú kiemelt fizetésű professzorok közé sorolták (3850 forint). A Gerő Ernő vezényletével kiépülő pártállami tudománypolitika őt is beemelte azok közé a privilegizált műszaki és természettudományi tudósok közé, akiknek a szaktudását fontosnak és felhasználhatónak gondolta az ország természeti erőforrásainak feltárásában, a tervezett nagyszabású iparosításban. Azok közé, akik a szakmai, anyagi megbecsülésért, a kutatási lehetőségekért, vagy a kiváltságokért cserébe, karriervágyból vagy praktikus okokból, esetleg különböző jó szándékú megfontolásokból hajlandók voltak együttműködni. Ráadásul Szádeczky képes volt az új világ új beszédmódját is elsajátítani

és könnyedén alkalmazni. Így lett az 1949. október 2-án megnyitott miskolci Nehézipari Műegyetem első rektora az 1949–1950-es tanévben. Egyúttal vezette az intézmény soproni Bánya- és Kohómérnöki Karát is. Októberben egy újabb káderező már, mint miskolci rektort, franciás szellemű, kiváló szintetizáló agynak nevezte. Tudományos kvalitásainak méltatása mellett kiemelte, hogy kedvenc feladatai közé tartozik a kutatók eredményeinek kiértékelése és munkacsoportokba való szervezése.

Még ez év októberében Szádeczky újabb fontos tudománypolitikai pozícióhoz jutott. Ekkor fejeződött be a Magyar Tudományos Akadémia szovjet mintára történő átszervezése, autonómiájának felszámolása. Gondos előkészítés után, október 31-én a régi akadémia zárt összes ülésével szavaztatták meg az új szabályzatot, a régi tagok nagy részének tanácskozó taggá való leminősítését (lényegében kizárását), s az új tagok megválasztását. Az utóbbiak között volt Szádeczky-Kardoss Elemér is, aki ekkor az akadémia levelező tagja lett. Az akadémia új státusát, szabályzatát az országgyűlés is becikkelyezte. Az 1949. december 13-i ülésen Andics Erzsébet (1902–1986), a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének tagja, egyetemi tanár terjesztette elő a törvényjavaslatot, amelyet Szádeczky-Kardoss Elemér hozzászólása követett. Szádeczky többek között kiemelte, hogy az új világ felismerte, ember-

Árvíz

milliók sorsának javítását, jólétét elsősorban a természettudományok haladása és a haladásnak a műszaki tudományok általi felhasználásával lehet elérni. Az új akadémia mindenre kiterjedően, tervszerűen irányítja majd ennek a tudománynak a művelését. Az új, grandiózus öt éves terv központi idegrendszere a tudományos terv. Az öt éves tudományos terv irányításában és ellenőrzésében már az új akadémiának, mint csúcsszervnek lesz vezető szerepe, hogy Magyarország gazdasági erejének lehető legracionálisabb kihasználását biztosítsa. Hangsúlyozta, hogy ezzel a megoldással a Szovjetunió kipróbált példáját követjük.

A Miskolci Nehézipari Műegyetem 1950 őszén induló tanévet Szádeczky szeptember 15-én még mint rektor nyitotta meg. Értékelte a kezdet sokféle gondjával, sőt a szabotálók okozta problémákkal nehezített, mégis sikeres első tanévet. Hangsúlyozta, „hogy ha a Párt valaminek a kivételét elhatározza, annak célkitűzéseit teljes odaadással teljesítenünk kell”. Ő azonban még júliusban igent mondott a budapesti tudományegyetem meghívására a megürült ásványtan, közettan tanszékre. A tanszékről Mauritz Bélát, Szádeczky régi mesterét és pártfogóját még a Magyar Tudományos Tanács 1949 nyári káderezése nyomán távolították el, két évvel a professzori nyugdíjkorhatár előtt. A budapesti meghívást Szádeczky azzal a reménnyel fogadta, hogy az oktatói működés mellett újra lehetővé válik számára a nyugodt tudományos munka. A magyar földtani felsőoktatás és tudományos kutatás erőteljes fejlesztésének lehetőségét is várta a budapesti Ásvány-Közzettani Intézet átvételétől. Sokat tett az 1946-ban elindított szakgeológus képzés oktatási anyaggal való ellátásáért. Hat egyetemi jegyzete jelent meg. Az akadémia támogatásával új kutatási irányának megfelelően a tanszéken kis létszámú geokémiai kutatócsoportot hozott létre. Budapesti működésének másik fő feladatát abban látta, hogy a Magyar Tudományos Akadémián keresztül részt vehet a magyarországi földtani kutatások szervezésében, irányításában, ellenőrzésében. Az akadémián 1950. november 30-án tartotta meg levelező tagi székfoglalóját *Közetátalakulás és szénközetek* címmel. Két nap múlva, december 2-án az MTA közgyűlése rendes taggá választotta. 1952-ben az akadémia kiadásában jelent meg *Szénközzettan* című nagy jelentőségű monográfiája. Ezért tüntették ki másodszor is, 1952-ben a Kossuth-díj arany fokozatával. Ebben az évben a tudományos minősítés rendszerének szovjet mintára történő átalakításakor az elsők között kapta meg, május 19-i keltezéssel az ásvány és földtudományok doktora fokozatot. 1953-ban a második öt éves terv előkészítésekor előadást tartott az akadémián *Barna- és feketekőszénfajtáink a népgazdálkodás fejlesztésének szolgálatában* címmel. Kiindulópontja az volt, hogy a hatalmasra növekvő magyar nehézipar és az azt követő vegyipar nagymértékben növeli a magyar kőszén fontosságát, s a háború előtti szintről két és félszeresére nőtt széntermelés 1959-re ismét két és félszeresére fog nőni. Ennek fényében vette sorra az ország szénmezőit, hogy az ott termelt szeneknek jellemzőik alapján milyen népgazdasági hasznosításával lehet majd számolni.

A magyar tudományt képviselve sokat utazott külföldi konferenciákra, találkozókra. 1953 májusában a Hazafias Népfront jelöltjeként újra országgyűlési képviselővé választották. 1955-ben a tanszéke melletti csoportot az MTA Geokémiai Kutatólaboratóriumává fejlesztette, ahol magmás közzettani-geokémiai, szénközzettani, szénkémiai kutatásokat végeztek. A transzaporizációs elv bevezetésével megalkotta a magmás kőzetek új, genetikai rendszerezési elvét. 1955-ben az MTA kiadásában jelent meg *Geokémia* című alapvető monográfiája, amely világviszonylatban is jelentős volt. Kutatásainak elismeréseként 1959-ben jelentős tudósok részvételével megrendezhette a Nemzetközi Geokémiai Konferenciát. A Geokémiai Laboratóriumban indította el a nagy nyomású és magas hőmérsékletű kísérleteit, hogy a földkéregben a terhelés és gőznyomásos hatást elkülöníthesse. Megállapításait összekapcsolta az oceanográfiai kutatásokból levezetett lemeztektonikai mechanizmusokkal. Így a '60-as évek elején szerepe volt a földtudományok nagy újdonságának, a globális vagy lemeztektonikának

a megszületésében. Elgondolásait 1968-ban a *Föld szerkezete és fejlődése* című könyvében foglalta össze. A globális tektonikai szemlélet alapján állva fejtette ki elméletét a kőzetkeletkezés és a Föld dinamikája közötti kapcsolatáról. 1965-ben az ő kezdeményezésére alakult meg önálló osztályként az MTA X. Föld- és Bányászati Tudományok Osztálya. Ennek Szádeczky-Kardoss Elemér 1975-ig vezetője volt. Az ő szerkesztésével indult el 1967-ben a *Magyar Tudományos Akadémia Föld- és Bányászati Tudományok Osztályának Közleményei*.

Amint a Szádeczky-Kardoss Elemér a hagyatékát rendező Nagy Béla, *A múlt magyar tudósai* sorozatban megjelent, sok új adatot közlő kismonográfiájában megfogalmazta, mestere „osztályelnökként mozgósította az összes földtudományi ágazat szakembereit a Föld egységes szemléletű, a földi dinamizmust sokoldalúan vizsgáló kutatásra”. A földtudományok integrációjára törekedve évenként ankétokat rendezett *A Föld anyag- és energiaáramlásai* címmel. Az eredményeket 1974-ben *Geonómia* című könyvében foglalta össze. Az új tudománynak ez világviszonylatban is az első alapvetése volt. 1975-ben az akadémia Föld- és Bányászati Tudományok Osztályán létrehozta a Geonómiai Bizottságot. Élete utolsó éveiben ösztudományi nagy elméletén dolgozott, az anyag mozgásának általános tér-idő-sebesség összefüggését leíró univerzális ciklustörvény megalkotásával. 1983-ban, nyolcvanadik születésnapján még nagy elismerésben részesült, megkapta a Magyar Népköztársaság Zászlórendje kitüntetését, de nagy célját, elméletének könyv alakban való megjelentetését nem érte meg, 1984-ben elhunyt. A Farkasréti temetőben az MTA az ELTE és a Geokémiai Kutató Laboratórium képviselői búcsúztatták. Végakarata szerint felesége minden ingó és ingatlan vagyonukat a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta azzal, hogy férje sajtó alá rendezett két utolsó elméleti jellegű művét kiadják, az egyiket angol nyelvre lefordítva is. A *Bevezetés a ciklusszemléletbe* című könyv 1986-ban, *A jelenségek univerzális kapcsolódása* 1989-ben jelent meg, a ciklusszemléletről szóló könyv pedig angolul 1992-ben. A hagyaték többi részéből létrehozott Szádeczky-Kardoss Elemér Alapítvány fiatal kutatóknak ad Szádeczky-Kardoss Elemér díjat, illetve adott Szádeczky-Kardoss Elemér ösztöndíjat.

(A jelen tanulmány a polgári korszak (1848–1944) idején működött egyetemi tanárok életrajzi könyvsorozatának előkészületben levő 3. kötetében megjelenő adatokon alapul. A kötet anyagából megjelent: Kovács I. Gábor: Két sárospataki születésű egyetemi tanár: Finkey Ferenc és Finkey József. In: Széphalom 25. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Sátoraljújrhely, 2015. 429–448. o. A sorozat eddig megjelent, Kovács I. Gábor által szerkesztett kötetei: Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. Diszkrimináció, emancipáció–asszimiláció, diszkrimináció. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012; II. Hit – tudomány – közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014. Ez utóbbiról lásd ismertetésünket lapunk Polcra való rovatában. A jelen tanulmány az OTKA 109209 számú kutatás keretében készült.)

MIKLÓSI Márta

Társadalmi szervezetek és egyházak az elítéltek reintegrációjában

A büntetés-végrehajtás több értelemben is zárt világ, amely leképeződik igazgatási, működési és ellenőrzési mechanizmusaiban, valamint szervezeti kultúrájában egyaránt.¹ Éppen ezért pozitív jelenség a külső, nem állami szereplők megjelenése a börtönök falain belül.

A büntetés-végrehajtási szervezet a fogvatartottak reszocializációjának elérése érdekében számos olyan tevékenységet ellát, amely meghaladja a klasszikus igazságszolgáltatás kereteit. Ennek háttérében a 2013. évi CCXL. törvény azon rendelkezése áll, amely előírja, hogy „a szabadságvesztés végrehajtása során biztosítani kell, hogy az elítélt önbecsülése, személyisége, felelősségérzete fejlődhessen, és ezáltal felkészüljön a szabadulása utáni, a társadalom elvárásának megfelelő önálló életre”.² Ennek elérése érdekében a büntetés-végrehajtásnak „le kell képeznie” a külső valóságot, úgy kell szervezni a végrehajtást, hogy a feladatok ellátásával közelebb jusson a deklarált célhoz, a fogvatartottakkal való méltányos és humánus bánásmódhoz, ennek révén pedig a visszaeséskedés elősegítéséhez.³

A reintegráció gyakorlata nem nélkülözheti a társadalomban jelenlévő, működő és ható szerveződések bekapcsolódását az elítéltekkel való foglalkozásba, a társadalmi kontroll letéményeseiként.⁴

A társadalmi szervezetek büntetés-végrehajtásban betöltött funkciói

Bár a büntetés-végrehajtás, mint az állam szervezete, megfelelő személyzettel, infrastruktúrával, költségvetéssel rendelkezik ahhoz, hogy elláthassa a jogszabályokban előírt feladatait, a társadalmi szervezetek fontos szerepet töltenek be a rendszer működtetésében. Ennek két oka van. Egyrészt kevés a személyzet, sokszor hiányoznak a kellő végzettséggel, tapasztalattal rendelkező szakemberek, így az együttműködő szervezetek kiegészítő erőforrásokat jelentenek. Másrészt, ideális feltételek esetén, előfordulnak olyan feladatok, amelyeket a hivatali köztétésektől és a szakmai megszokásoktól mentes szervezetek jobban meg tudnak oldani.⁵ Ezáltal képesek olyan funkciót betölteni, amellyel hidat képeznek a politikai döntéshozók és a szakpolitikák társadalmi csoportjai között. A társadalmi szervezetek alkalmasak az igazgatási diszfunkciók ellensúlyozására, kapcsolati tőkéjük kamatoztatásával sok esetben hatékonyabban tudnak fellépni. További előnyük, hogy nem kötik őket az állami szférára jellemző illetékességi és hatásköri korlátok. Emellett a bürokratikus állami modellnél hatékonyabbak, rugalmasabbak időgazdálkodásban, szakmaiságban és képesek az állami politikával szemben/mellett szakmai alternatívákat kínálni.⁶ Az állam a nem állami szereplők megjelenésétől azt várta, hogy olyan szerepeket vegyenek át, amelyekre a szakpolitikai intézményrendszer nem tud megfelelő összeget fordítani vagy költséghatékonyan reagálni.

A börtön közvetett célja a börtönön kívüli világ védelme. Amíg a fogvatartott itt tartózkodik, az intézmény csak látszólag képes ennek a célnak megfelelni, s amikor az érintett személy szabadul, gyakran kiderül, hogy a börtön nem képes e funkció betöltésére.⁷ A szabadságvesztéssel járó büntetés alatt ugyanis a fogvatartottak társadalomképe jelentősen megváltozik, kevés ismeretük van a külvilágban zajló eseményekről, holott ezek hatást gyakorolnak a szabadulók életére.⁸ Ha a börtön nem képes megfelelni a generális védelem elvének, akkor a rabok morális, pszichés és egészségügyi értelemben is rosszabb állapotban kerülhetnek ki, mint amikor büntetésük letöltését megkezdték. Ezt a folyamatot a börtönben a rehabilitáció igyekszik ellensúlyozni.⁹

A törvényalkotó olyan rendszert tartott kívánatosnak, amelyben a hivatalos szervek és a társadalmi szervezetek kiegészítik egymás tevékenységét. Jogszabály írja elő az együttműködési, tájékoztatási és segítségnyújtási kötelezettség részletes szabályainak meghatározása során, hogy a büntetés-végrehajtás „együttműködik a fogvatartás körülményeinek a figyelemmel kísérésére, a szabadulás után a társadalomba való beilleszkedés elősegítésére, a karitatív tevékenység végzésére, továbbá az egyéb büntetés-végrehajtási feladatok segítésére alakult börtönmissziókkal és egyesületekkel, az ilyen tevékenységet ellátó vallási közösségekkel, alapítványokkal, oktatási intézményekkel és személyekkel”¹⁰. Az együttműködés szakmai és társadalmi fontosságát deklaráló jogszabály jelentős szemléletváltást jelent, amennyiben a közreműködő szervezetek, magánszemélyek segítő-támogató tevékenységének nem csupán eltűrésére, hanem a velük való kooperáció kötelezettségére hívja fel a figyelmet. Ugyanakkor, ha az ilyen szervezetek vagy személyek a büntetés-végrehajtás rendjére és biztonságára vonatkozó jogszabályokat, vagy a szervezettel kötött megállapodásban foglaltakat megszegik, állami részről az együttműködés megszüntethető.¹¹

A büntetés-végrehajtás reszocializációs tevékenységébe bekapcsolódó szervezetek jelenítik meg és teszik hitelessé azokat az elvárásokat, morális követelményeket, amelyek megalapozzák a szabad társadalom polgárai közötti együttélést.¹² A reszocializáció a büntetés-végrehajtási intézetben kezdődik, s a szabadulás után folytatódik. E nélkül ugyanis nagy az esélye annak, hogy a reszocializáció inkább a börtönszocializációra, mintsem a társadalmi beilleszkedésre vonatkozik, hiszen a fogvatartott feladatai a büntetés-végrehajtás sajátos világához, érték- és normarendszeréhez kapcsolódnak, és kevésbé a „kinti”, civil világhoz.¹³

Az egyházak szerepe a büntetés-végrehajtás rendszerében

Az egyházaknak a reintegráció, reszocializáció biztosításában, elősegítésében kiemelten fontos szerepük van. Évszázadokon át az egyházak törődtek a kriminalizált egyénekkal, már a 19. században komoly kísérleteket tettek a börtönbüntetést letöltött személyek rehabilitációjára. Örvendetes az a fejlődés, amely 1989 után a büntetés-végrehajtás és az egyházak közötti együttműködés terén történt.¹⁴ Hazánk egyes intézeteibe 1989 őszétől léphetnek be egyházi szolgálat végzése céljából az egyházak és a különféle felekezetek vezetői, valamint a missziós és karitatív szervezetek tagjai. A kezdeti fellángolások az újdonságok erejével hatottak, a felekezetek képviselői egymást váltották. Amikor azonban megtapasztalták a feladat nehézségét, sokan visszarettek ettől a szolgálattól, mivel a bejövő lelkészek nem voltak felkészülve az új körülményekre, nem ismerték az intézetek sajátosságait, a fogvatartotti állományt, a velük való foglalkozást.¹⁵

Fogalmilag el kell különíteni a börtönlelkészi szolgálattól a tág értelemben vett vallási háttérű civil szervezetekkel fenntartott kapcsolatot. Ezek az egyházaktól intézményileg független olyan formációk, amelyeknek tagjai vallási háttérű motivációval rendelkeznek.¹⁶ Négy

missziós szervezet emelhető ki, amelyek a börtönök és a fogvatartottak segítésére szakosodtak: a Magyar Evangéliumi Börtönmisszió, a Magyar Börtönpasztorációs Társaság,¹⁷ a Magyar Máltai Szeretszolgálat és a Magyar Testvéri Börtöntársaság.¹⁸

A 13/2000. (VII. 14.) IM rendelet feltámasztotta a Börtönlelkészi Szolgálatot. Újbóli létrehozása a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben jelentős esemény volt. Mind az egyházak, mind pedig a büntetés-végrehajtás nagy figyelmet fordított a szolgálat működését biztosító feltételek megteremtésére, annak érdekében, hogy a vallásgyakorlás ne csupán alkotmányos alapelv maradjon, hanem napi szinten élhessenek vele mindazok, akiknek ez támogatást, útmutatást jelent.¹⁹ A börtönlelkészi szolgálat létrehozásával a fogvatartottak lelki gondozása és a hitéleti tevékenység a korábbi időszakhoz viszonyítva szervezettebbé vált. 2000-ben nyolc katolikus, hat protestáns és egy zsidó felekezeti lelkész, illetve diakónus lépett a büntetés-végrehajtási intézetek egy részénél főállású szolgálatba. A megyei intézetekben rész munkaidős lelkészek végzik ezt a tevékenységet, közülük tíz fő katolikus, öt fő pedig a protestáns egyházat képviseli.²⁰

Bízik László véleménye szerint a börtönlelkészek az ökumenikus jelleg mellett napi 4-8 órában szolid pasztorálást folytatnak, ezzel szemben a kisegyházak a fogvatartottakat a saját gyülekezetükbe szeretnék beszervezni, ehhez heti 1-2 órát töltenek hitéleti tevékenységgel a börtönben, rámenős, direkt missziót folytatva. A börtönlelkészek segíteni akarnak, jobban ismerik a börtönviszonyokat, míg a missziók célja inkább a megtérítés és egyfajta naivitás jellemzi őket a börtönviszonyokra vonatkozóan. Megjegyzi azonban, hogy mindkét struktúrának vannak pozitívumai és negatívumai, azonban a „missziósok” útja nem a büntetés-végrehajtási lelkészek útja, az a helyes, ha mindkettő szabad teret kap.²¹

A börtönlelkész nevelő, tanító szerepe kiegészíti a hagyományos büntetés-végrehajtáson belüli nevelési tevékenységet. Személyiségével kapcsolatban elmondható, hogy az átlagosnál jóval nagyobb pszichológiai állóképességgel kell rendelkeznie. Több türelmet, áldozatkészséget, empátiát igényel a fogvatartottakkal történő foglalkozás. A pszichológiai állóképesség Vári által fontosnak tartott három alappillére a börtönlelkész szaktudása, személyiségének adottságai és személyes hite, elhivatottsága, illetve a szolgálata iránt érzett elkötelezettsége. Ezen ismeretek és képességek birtokában a börtönlelkész büntetés-végrehajtáson belüli gyülekezetének tanítója, gondozója, pásztora lehet.²²

A missziós szervezetek munkatársai és a lelkészek sokszínű tevékenységet végeznek a fogvatartottak között. A már idézett rendelet előírja, hogy a börtönlelkészi szolgálat főbb feladata a hit- és kegyességi élet, a vallásgyakorlás biztosítása, mise, istentisztelet, biblia- és imaórák tartása; az egyéni és közösségi lelki gondozás; az életismereti, erkölcsi oktatás, nevelés; a vallási tevékenységet végző szervezetek bv. intézetben történő tevékenységének és a börtönmissziók munkájának koordinálása, valamint a fogvatartottak kérésére egyéb vallásos szertartások végzése.²³ Segítséget nyújtanak továbbá az elítéltek és szabadultak, valamint családtagjaik gondozása, vallás-erkölcsi megerősítése, a közösségépítés terén, az elítéltek családi kapcsolatainak rendezésében, személyes és szociális problémáik megoldásában.²⁴

A felsorolásból egyértelműen kitűnik, hogy a lelkészi tevékenység egyéni és csoportos formában egyaránt folytatható. A fogvatartott kérhet egyéni lelkészi meghallgatást, sokkal gyakoribbak azonban a csoportos foglalkozások, így a lelki gyakorlat, a zenés istentisztelet, az egyházi ünnepek környéki lelki előkészületek, valamint a bibliaórák.²⁵ A börtönlelkészek lehetőséget kínálnak a fogvatartottak számára, hogy ők maguk ennek segítségével formálhassák magukat. Bízik László szerint a cél nem az, hogy „oldódjanak a feszültségek”, hogy „kezelhetőbbé váljanak”, vagy hogy „legyen egy biztonsági szelep”, ezek csupán szerencsés hozadékok, de nem célok.²⁶

Fontos kiemelni, hogy a rendelet nem írja elő a zárkalátogatást a lelkészek számára, ez mégis az egyéni és közösségi lelki gondozás meghatározó területe. A zárkalátogatások elsődleges célja a vallásgyakorlás alkalmainak hirdetése, valamint a fogvatartottakkal történő személyes kapcsolatfelvétel.²⁷ Szabály, hogy az intézetben az elítélt az egyházi személlyel ellenőrzés nélkül tarthat kapcsolatot, amely kapcsolat felvételét bármely fél kezdeményezheti.²⁸

Szegál szerint a pasztoráció közvetlen célja az elítéltek hitéletének rendezése, illetve az erkölcsi konfliktusok kezelése, ezáltal a börtön légkörének javítása.²⁹ A börtönpasztorációnak sok előnye van a fogvatartottak számára: egyrészt a pszichológusi („elmebeteg”, „őrült”), illetve a nevelői („besúgó”, „árulkodó”) meghallgatással ellentétben nem vonja maga után a társak rosszallását, szinte kivétel nélkül minden fogvatartottban van ugyanis tisztelet a vallás iránt. Másodsorban a lelkészi meghallgatás előítéletektől mentes kapcsolat felajánlását jelenti, a lelkész ugyanis bátorítja a fogvatartottakat, hogy nézzenek szembe saját élettörténetükkel, nem szidja őket az elkövetett hibáért, nem ad fegyelmet, feddést.³⁰

A börtönlelkészi látogatások, foglalkozások hatására a fogvatartottak pszichés klímáján, fegyelmi helyzetén, önbecsülésén jól érzékelhetők a pozitív élmények, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy minél kevesebb lelki sérüléssel tudjanak visszaintegrálódni a társadalomba.³¹ A fő feladatok – Estók megfogalmazása szerint – „*az elítéltek morális tartásának újraépítése, egy valóban igazi emberkép kialakítása, formálása, az örök érvényű törvények szerint, azaz az erkölcsi, etikai morál pozitív irányú befolyásolása*”.³² A lelkészi jelenlét a fogvatartott számára a belső tartás megerősítését jelenti, a problémák megbeszélése, a szorongást keltő forrásokkal való együttes szembenézés segíthet a szorongás csökkentésében.³³ Gyakori probléma a börtönben az agresszió. Az agresszív késztetések kioltása, jelentős enyhítése lehetséges verbális, igei, bibliai eszközökkel, énekléssel, a közös lelki élmények terápiai hatásával. Hasznos továbbá a konstruktív jellegű beszélgetés a konfliktusokról, amelyek a fogvatartottat agresszív magatartáshoz vezették. Ennek során a fogvatartott megtapasztalja a börtönlelkész és az istentiszteleti közösség együttműködő-segítő hozzáállását a problémájához, segítséget nyújthat annak feldolgozásában.³⁴ Fontos börtönlelkészi feladat továbbá az önértékre nevelés, mivel általánosan elfogadott nézet a szakirodalomban, hogy csak megfelelő önértékeléssel rendelkező, erős személyiség tud tartósan megküzdeni a zárt intézeti viszonyokkal, a bűnözés ismétlődésének kényszerével. A börtönlelkésznek fontos kiegyensúlyozó szerepe van az elítéltek önértékelésének erősítésében, ennek eszköze a másakra való tartós és előítélet-mentes odafigyelés.³⁵

A bezártság, a prizonizáció okozta ártalmak leküzdésében (coping) nélkülözhetetlen segítséget nyújthat a börtönpasztoráció. Az üresség, az egzisztenciális vákuum az egyik legnagyobb veszély, ennek megléte esetén az elítélteken közöny, depresszió vesz erőt. Ennek kivédésére a büntetés-végrehajtás számos alternatívát kínál, így a levelezés, a telefonálás, a látogatók fogadásának, a rövidtávú eltávozásnak a lehetőségét, emellett művelődési és sportfoglalkozások, szakkörök, egyházi alkalmak is segítenek. Az egyházi alkalmak feladata a fogvatartottak értékviszáltságából való kiségitése.³⁶

A börtönlelkész inkulturált közegben szolgál, állandó inkulturációs folyamatban él, azaz kölcsönhatásban a helyi kultúrával.³⁷ Vári szerint az evangéliumhirdetésre minden szélsőségesen inkulturált közegnek, környezetnek szüksége van. A börtönlelkésznek az evangélium hirdetése során nyelvi inkulturációval is szembesülnie kell.³⁸ Az inkulturáció során kommunikációs formák, szabályok és rituálék elsajátítása, a gyakorlati tudás cselekvő, aktív belsővé tétele zajlik.³⁹

A börtönlelkészek szoros kapcsolatban vannak a felügyelőkkel, a nevelőkkel és a börtönpszichológussal. Majzik ellenállást érzékel a személyzet részéről a börtönlelkészek, missziók tevékenysége felé, amely mögött vallásellenességet feltételez. Garami azonban ezzel szemben

azt hangsúlyozza, hogy a börtönök személyzete világnézettől függetlenül szolgálati feladatokat lát el. Vallási meggyőződése nem befolyásolhatja sem negatív, sem pozitív értelemben a szolgálatellátást.⁴⁰ Estók hangsúlyozza, hogy a személyi állománnyal való foglalkozás is kiemelkedő szerepet kap a Börtönlelkészi szolgálatban.⁴¹

A felügyelők, örök közreműködése nélkül a börtönlelkészi szolgálat nem látható el. Ez tehát többletterhet ró a személyi állományra. Abban az esetben, ha a reintegrációs tiszt úgy találja, hogy a fogvatartottnak lelkészi meghallgatásra lenne szüksége, jelezheti a lelkésznek. Emellett az egyházi foglalkozásokon rendszeresen résztvevő és aktívan közreműködő fogvatartottak érdekében a börtönlelkészek jutalmazási javaslatlall élhetnek a reintegrációs tiszt felé.⁴²

A pszichológusokkal történő folyamatos kommunikáció segít a fogvatartottak pasztorációjában, a lelkészi szolgálat tevékenységéhez filozófiájában, munkastílusában a legközelebb álló csoport mindenképpen a pszichológusoké. Bizonyos esetekben az is előfordulhat, hogy ugyanazon kliensek lelki gondozásával kapcsolatban a börtönlelkésznek kérdései vannak, amelyek a titoktartási kötelezettség sérülése nélkül is megbeszélhetők.⁴³

Szegál nem kérdőjelezi meg a lelkipásztori hatás elítélt személyiségét, értékrendjét befolyásoló szerepét, azonban felhívja arra a figyelmet, hogy „nem rendelkezünk olyan megbízható, objektív adatokkal, amelyek egyértelműen jeleznék a pasztoráció reszocializációs súlyát.”⁴⁴ Ugyanakkor az is tény, hogy „a lelkészi szolgálat integrálódott a büntetés-végrehajtási szervezetbe. A börtönlelkészi szolgálat büntetés-végrehajtási intézetekben való létjogosultságát a legmagasabb közigazgatási szinteken is elismerik.”⁴⁵ – fogalmaz Vári.

Szociális munka és szabadulásra felkészítés

A szociális munka középpontjában az egyén és a környezete közötti interakciók állnak. A cél a börtönben lévők és a szabadultak szociális gondozása, segítségük a körülményeikhez való alkalmazkodásban és a törvények betartásában.⁴⁶ A segítő kapcsolat közvetít a büntetés-végrehajtás és a külvilág között, lehetőséget biztosít az elítélt számára, hogy életfeladataival megbirkózzon, azaz megvalósuljon a problémamegoldó és „coping” kapacitás fejlesztése.⁴⁷ Ehhez elengedhetetlen, hogy a szociális munkás a fogvatartottal együttműködve megkísérelje azon az életlehetőségek megkeresését, amelyek növelik társadalmi érvényesülésének, boldogulásának esélyét. A börtönben levő, többségében hátrányos szociális helyzetű rétegekből kikerült elítéltek társadalomba visszavezetéséhez személyiségük és az őket körülvevő szociális közeg együttes figyelembevételére van szükség. A szociális munka új szemlélete az elítélt érdekeinek képviselésével, motivációjának felkeltésével, tanácsadással próbálja elősegíteni a társadalmi adaptációt.⁴⁸

A börtönben dolgozó szociális munkásnak pontosan tisztában kell lennie a börtön világvál, klímájával, a személyiségre és a szociális kapcsolatokra gyakorolt hatásával, a szubkultúra sajátosságaival. Más területen dolgozó szociális munkásoktól ez az alapvető eltérés. Ebben a tevékenységben a szociális munkás egyedül dolgozik a kliensek lét- és életterében. A civil világból a kívülről érkezőket érdeklődve, pozitív hozzáállással fogadják a fogvatartottak, ám a tényleges bizalom megszerzése rendkívül nehéz. Az introvertáltság és a hosztilitás miatt a fogvatartott fiatalok rendkívül óvatossak, gyakran „más arcukat” mutatják, próbálgatják a határokat és a lehetőségeket.⁴⁹

További nehézség tevékenységünk alacsony támogatottsága. Az őrzés, a fogva tartás biztonsága az elsődleges, és a büntetés-végrehajtás személyzetének attitűdje a fogvatartottak és változtatási lehetőségeikkel, tendenciáikkal szemben jelentősen különbözik a nevelők maga-

tartásától. A szociális munkásnak igen sok frusztrációs körülményt kell elviselnie, személyét nemcsak a fogvatartottakkal, hanem a felügyelő személyzettel is fontos elfogadtatnia.⁵⁰

Az államilag fenntartott szociális háló vizsgálva Teleki arra a következtetésre jut, hogy a büntetést letöltötték reszocializációjának, rehabilitációjának legilletékesebb szerve a Családsegítő Szolgálat lehetne, ezt sugallja a törvényi háttér is,⁵¹ amikor ezt az intézményhálozatot a kliensek szakosított ellátására: ápolására, gondozására, rehabilitációjára, ideiglenes vagy állandó lakás nyújtására szólítja fel.⁵² A rehabilitáció követelménye tehát megjelenik a törvényben és gondozás, ideiglenes vagy állandó lakhatás biztosítását jelenthetné a börtönből szabadult számára. A törvény fogyatékosága, és emiatt a gyakorlat hiányossága is, hogy a rehabilitációt csak a pszichiátriai és szenvedélybetegekre, a fogyatékosokra és a hajléktalanokra vonatkoztatja, a szabadultak gondozását nem említi, illetve csak akkor jöhetnek számításba, ha hajléktalanok.⁵³

A szabadulásra való felkészítésnek egyik területe az elítélt igényének megfelelő támogató képzés (általános és szakmai képzés, munkakészség begyakorlása), a másik a speciális, gyakorlati felkészítés, a visszailleszkedés megkönnyítése érdekében. Ezzel összefüggésben az elítéltnak rendelkeznie kell mindazon információkkal, amelyekre szüksége lehet a visszailleszkedéskor: praktikus ismeretek, elintézendő feladatok. Hasonlóan fontos a reintegráció emberi-érzelmi viszonyaira való felkészítés, a társas kapcsolatok fejlesztésére, a közösségi nevelésre irányuló törekvések. Az egyéni gondozás személyes, hosszabb távú munka, amelynek középpontjában az egyén személyisége, gondolatai, problémái, kérdései, továbbá a perspektívák és a lehetőségek állnak. Alapmódszere a beszélgetés, az állandó, folyamatos kommunikáció. A fogvatartottnak és szabadultaknak egyaránt van egy segítője – civil pártfogója⁵⁴ –, aki intenzív figyelmet biztosít számára.⁵⁵

Az egyéni gondozás mellett fontos szerephez jut a csoportos munka. A csoportok működésének alapját a konfliktuskezelő és problémamegoldó technikák fejlesztése, a jövőbeli munkakeresésre vonatkozó készségek kialakítása, valamint az önismeret fejlesztése adja.⁵⁶ A csoportok céljai a speciális helyzetben való lét lelki támogatása; a krízishelyzetben felmerülő lelki események és gondolatok, rendezésének segítése; a jövőre vonatkozó beszélgetések indukálása; együttgondolkodás az életvezetéssel kapcsolatos változtatási stratégiákról; a változtatási kísérletek felmerülésének támogatása, beszélgetés a továbblépési lehetőségekről.⁵⁷

A szabadulás előtt álló elítéltek beilleszkedésének támogatása általában egyénenként történik. A sikeres egyéni esetkezelés mellett azonban szükség van csoportfoglalkozásokra is.⁵⁸ A fogvatartottak többségükben felkészületlenek a szabadulásra. Ezért a „szabadulási krízis” csökkentése, információ-áramoltatás és -feldolgozás a börtönön kívüli világról és a különböző társadalmi változásokról, a mintanyújtás, az elfogadó csoport segítségnyújtása az utógondozás és a visszaesés megelőzés alapjai. Ennek egyik lehetősége a szabadulásra felkészítő projekt. A projekt lényege a tájékoztatás (a szabadulás körüli ügyintézés, állás és munkavállalás, lakhelykeresés stb. lehetőségeinek és folyamatának megismertetése, a lebonyolítás útjainak elsajátítása stb.). Emellett a felkészítés fontos eleme a konfliktuskezelés is.⁵⁹ Konkrét célként jelenik meg a börtönártalmak, illetve a szabadulás előtt kialakuló szorongások csökkentése, a jobb verbális kommunikáció, a börtön-szlang használatának csökkentése, a zárt közösségekben kialakuló (a kinti társadalomban negatív érzelmeket kiváltó) non-verbális megnyilvánulási formák csökkentése, elhagyása.⁶⁰

Szabadulásra felkészítő tréningen, foglalkozásokon a csoportléktan eredményeit felhasználva a szociális viselkedés alapvető szabályainak elsajátíttatása a cél, a fogvatartottak szociális kompetenciájának, valamint a konfliktuskezelő képességének fejlesztése által. A szakemberek fontosnak tartják a megszerzett ismeretek szerepjátékok általi gyakoroltatását,

és ilyen formájú rögzülését, mivel csak az élménytapasztalatnak lehet olyan ereje, amely később ellenállhat az ellentétes irányú környezeti hatásoknak.⁶¹

Emellett jelentős erőfeszítések történnek az elítéltek családi kapcsolatai, valamint a munkáltató, utógondozó, pártfogó szervezetekkel való kapcsolatfelvétel intézményes szélesítése érdekében.⁶² Az alapvető szociális feltételek biztosítása mellett döntő jelentőségű a szabadulók számára egy támogató, segítő kapcsolat. Ez a mentálhigiénés gondozás a szabadulás utáni krízis csökkentésére, a személyes problémák pszichoszociális kezelésére irányul. A már kialakított és meglévő bizalom a segítő szakemberekkel, a külvilágból érkező érzelmi támogatás mind olyan jelek, amelyek a fogvatartottak büntetésük letöltése utáni életének változtatását, a társadalomba való integrálódását segítik.⁶³

Börtönpszichológia, pszichoterápia, alternatív terápiák

A fogvatartottak viselkedésének és a börtön működésének vannak olyan kifejezetten speciális területei, amelyek csak a börtöntapasztalattal rendelkező személyek⁶⁴ számára értelmezhetők igazán, sőt a speciális börtönpszichológia emberi jogi vonatkozásokkal is bír.⁶⁵

A börtönben végzett pszichoterápiának kettős célja van. A fogvatartottnak egyrészt meg kell küzdenie a börtönben tapasztalt nehézségekkel (coping), másrészt alkalmazkodnia kell a börtönkörülmenyekhez (adaptáció) – ezt a két folyamatot segíti elő a terápia. A jelenre koncentrált pszichoterápia igen hatékony, tehát a börtönpszichológia fontos hatást fejthet ki a rehabilitációra.⁶⁶

Míg a börtönpszichológia célja leginkább a rehabilitáció, a reszocializáció inkább a nevelésé, a reintegráció pedig egyre inkább a resztoratív technikáké is. A börtönpszichológia elsődleges célja, hogy a fogvatartott megőrizze testi és lelki integritását a börtönártalmakkal szemben. A börtönpszichológusok figyelemmel vannak a segítőkre törekvéseire, feltárják az elítélt deprivációit, érzelmi, fizikai hiányait.⁶⁷ A fogvatartottak belső motivációs rendszerének alakítása a konstruktív életvezetés érdekében történik,⁶⁸ pedagógia nélkül a pszichológia nem is létezhet a börtönben (főleg a körleten), a börtönnek a pszichológusok munkájára is támaszkodnia kell.⁶⁹

A nevelésben kiemelt szerepet tölt be az identitás, a nevelők a bűnelkövető személyiségének megismerésére irányuló munkáját ezért nagy mértékben segítik a börtönben dolgozó börtönpszichológusok. A börtönpszichológus személyiségvizsgálatot folytat le a fogvatartottnál, majd indokolt esetben terápiás jellegű kapcsolatot épít ki az elítélttel, illetve a teendőkre vonatkozó pontos információkkal, prognózisokkal átadja az elítélt nevelésének, személyiségformálásának, lelki gondozásának feladatát a nevelőnek.⁷⁰ A személyiségen belül támpontok fedezhetők fel a börtönhöz való alkalmazkodás színvonalára vonatkozóan.⁷¹ A pszichológus egyénileg foglalkozik az elítélttel, általában a fogvatartott saját kérésére, előre egyeztetett időpontban. A pszichológusi meghallgatások ritkábbak, mint a nevelőiek, ennek oka a cellatársak csúfolódása, rosszallása. Ha a nevelő úgy találja, hogy a fogvatartottnak pszichológusi meghallgatásra lenne szüksége, ezt jelezheti, mind a fogvatartott, mind pedig a pszichológus felé, aki ilyenkor egyéni meghallgatásra hívja be a fogvatartottat. E meghallgatásnak azonban nincs kötelező jellege. Abban az esetben, ha a pszichológusi meghallgatás keretében olyan információkra vagy magatartásra derül fény, amely az elítélt helyzetét, életét, testi épségét érintik (pl. öngyilkossági hajlam, zárkatárrsal való konfliktus), a szakembernek kötelessége ezen a helyzeten az intézet adta lehetőségekhez mérten segíteni, illetve a felügyelők segítségével jobban odafigyelni.⁷²

Az alternatív terápiák terén a büntetés-végrehajtás nevelési tevékenységének bővítésére, színésítésére több értékes hazai példa szolgálhat mintaként. Ezek eredményesen alkalmazhatók az intézetek személyi állományának létszáma és ezen állomány leterheltségének ismeretében, illetve az intézetek működését meghatározó költségvetési és jogszabályi körülmények között.⁷³

A hazai büntetés-végrehajtási gyakorlatban csíráiban több éve megfigyelhető, de lehetőségeinek megfelelően nem kezelt kezelési módszer a drámapedagógia.⁷⁴ A közösség erejének segítségével hívása az egyén alakításában a gyakran konfliktust hordozó emberi élethelyzetek eljátszásával, feldolgozásával régóta ismert a magyar neveléstudományban, terápiás, nevelő és fejlesztő hatása bizonyított.⁷⁵ A drámajátékok az emberépítést célozzák, feladatuk a személyiségformálás, a kapcsolatfelvétel, a kapcsolattartás, a közlés megkönnyítése. A dramatikus alkotójáték pontosan megfogalmazható szocializáló tevékenység.⁷⁶ A büntetés-végrehajtási nevelésbe illeszthető drámapedagógia nem a színjátszásra helyezi a hangsúlyt, elsősorban vitaindító, irányított szerepjátékokról beszélhetünk a börtönök falain belül.

A csoportban megvalósuló személyiségfejlesztő foglalkozások másik, kiemelt figyelmet érdemlő területe a hazai büntetés-végrehajtási gyakorlatból hiányzó, a javító-intézetekben viszont bizonyos részleteiben eredményesen alkalmazott kezelési program, a kisállat-terápia. Ezek olyan célorientált beavatkozások, amelyek során egy, bizonyos kritériumokat teljesítő állat jelenléte, aktivitása a terápiás program része, és a páciensek fizikai, érzelmi, szociális és kognitív funkcióinak javítását tűzi ki célul, miközben a változásokat a személyzet dokumentálja.⁷⁷

A társadalom felé való nyitás jeleként találkozhatunk olyan központi intézkedésekkel, amelyek rejtett hatása a börtönök sajátos nyilvánosságának megteremtése. Az első ilyen jellegű központi intézkedés a bűnmegelőzési célú börtönlátogatások bevezetése volt a 90-es évek végén. Kezdetben 13 éves kortól jöhettek be tanulók szervezett formában a börtönökbe, ahol felkészült szakemberek, a büntetés-végrehajtás dolgozói adták át azokat az ismereteket, tapasztalatokat, amelyek az életkori sajátosságokra figyelemmel, mintegy kivonatosan, de a börtön miliójében mégis életre szólóan adtak útravalót ennek a korosztálynak. Később komoly kritika érte ezt a börtönlátogatási formát, amelynek következtében 18 éves korra emelték a beléptetéshez szükséges korhatárt. Mára ez ismét 14 évre csökkent, azonban a kezdeti lelkesedés már a múlté. Kérdés, hogy a börtönlátogatások célja miért csak a bűnmegelőzés volt, hogy megvalósításuk miért csak erre a korosztályra korlátozódott, de ezek a látogatások, a bűnmegelőzésen kívül, kiválóan támogatták börtöneink nyilvánosságát is.⁷⁸

Napjainkban is érzékelhető tendencia, hogy a felsőoktatási intézményekben tanuló hallgatók előszeretettel választják gyakorlatuk letöltésének céljára a börtönöket, amennyiben erre együttműködési megállapodás keretében lehetőségük nyílik. Sok ilyen intézet vezetése gondolja úgy, hogy a helyi nyilvánosság megteremtésének kiváló lehetősége ez a forma, emellett nagy számban viszik látogatásra az oktatóik a jogász, szociális munkás, szociológia, pszichológia szakos hallgatóikat.⁷⁹

A társadalom, a közvélemény reintegrációra gyakorolt hatása

A büntetés-végrehajtási intézetek feladata nem csupán az, hogy fogva tartsák az elítélteket, hanem az is, hogy az onnan kikerülők közül minél kevesebben váljanak ismét bűnelkövetővé. A visszailleszkedésben fontos szerepe van a személyes támogatásnak, megerősítésnek, a szabadulás után várható konfliktusok kezelésének, illetve annak, hogy ne idegenként fogadják az elítéltet családtagjai. A családok mentorálása és az elítéltek fejlesztése terén az egyházi szervezeteknek, szociális munkásoknak, civil szervezeteknek fontos szerepük van.

A börtönviselt emberekről a társadalom tagjainak nagy része lemondóan nyilatkozik, nehezen fogadják vissza a büntetésüket letöltött személyeket. Ez az előítélet gyakran olyan erős, hogy szinte lehetetlenné teszi, de legalábbis megnehezíti a társadalmi beilleszkedési szándék realizálását és a szabaduló személyt a társadalom perifériájára taszítja. Éppen ezért jut kiemelt szerephez a többségi társadalom szemléletének alakítása, hiszen ez az egyik alapja annak, hogy sikeresek legyenek a büntetés-végrehajtási intézetekből szabadulók reintegrációs törekvései. A társadalom tagjai közül különösen fontosak ebből a szempontból azok, akik a szabadulók számára konkrét segítséget jelenthetnek. Ilyenek többek között a szociális szakemberek. Fontos, hogy ők valódi segítségforrásként jelenjenek meg, hogy viselkedésüket, hozzáállásukat ne az elutasítás, hanem az elfogadás, a törődés, a segíteni akarás jellemezze.⁸⁰

A börtönviselt emberek társadalomba visszaillesztése érdekében a büntetés-végrehajtási szervezet szélesíti a kapcsolatrendszerét mindazokkal az állami szervekkel, társadalmi és egyházi szervezetekkel, személyekkel, amelyek állami, társadalmi felhatalmazás alapján vagy önkéntesen segítséget nyújtanak a fogvatartottak társadalomba történő visszavezetésében.⁸¹ A börtönök nyitási folyamata alatt mindezek alapján a börtönrel közvetlenül kapcsolatba kerülő törvénytisztelő állampolgárok számának növelése értendő.⁸² Ez a mai jogi keretrendszerben kivitelezhető: mind a börtönökön belül, mind azokon kívül egyre több személy vonható be a fogvatartottak reintegrációja, társadalomba visszasegítése érdekében.

Jegyzetek

- 1 Somogyvári Mihály: A börtönök körüli társadalmi szervezetek értelmezési keretei és a klasszikus civil szervezetek térnyerésének közelmúltja. In: Deák Ferenc – Palló József: Börtönügyi kaleidoszkóp. Ünnepi kötet dr. Lőrincz József 70. születésnapja tiszteletére. Börtönügyi tanulmányok 1. Budapest, Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa. Budapest, 2014. 67. o.
- 2 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról, 83.§ (7) bek.
- 3 Garami Lajos: Száz szervezet. Másik nézőpont az együttműködésről. = Börtönügyi Szemle, 1997. 2. szám, 74. o.
- 4 Mihály Attila: A börtönök társadalmi felügyelete, avagy szükségünk van-e a nyilvánosságra? In: Deák Ferenc – Palló József: Börtönügyi kaleidoszkóp, i. m. 129. o.
- 5 Garami Lajos, i. m. 74. o.
- 6 Somogyvári Mihály, i. m. 67. o.
- 7 Fliegauf Gergely: A börtönpszichológia elhatárolása a kriminálpszichológiától. = Börtönügyi Szemle, 2012. 1. szám, 56. o.
- 8 Csáki Anikó – Mészáros Mercédesz: Szociális munka a büntetés-végrehajtásban és az utógondozásban. = Esély, 2005. 2. szám, 99. o.
- 9 Fliegauf Gergely, i. m. 56. o.
- 10 1995. évi CVII. törvény a büntetés-végrehajtási szervezetről, 13.§ (1) bek.
- 11 Uo.
- 12 Módos Tamás: Büntetés-végrehajtási nevelés. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998. 55. o.
- 13 Csáki Anikó – Kovács Klaudia – Mészáros Mercedes – Sponga István: Fogvatartásból szabadult fiatal felnőttek társadalmi (re)integrációjának lehetőségei. Kutatási összefoglaló. Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 2006. 75. o.
- 14 Teleki Béla: A szabadultak szociálpedagógiai ellátása. = Börtönügyi Szemle, 2010. 3. szám, 35. o.
- 15 Estók József: A börtönpasztoráció és a börtönlelkészi szolgálat helyzete. = Sárospataki Füzetek, 2002. 1. szám, 5. o.
- 16 Somogyvári Mihály, i. m. 68. o.
- 17 Magyarországon 1991 szeptemberében alakult meg a Magyar Börtönpasztorációs Társaság, amely összefogja, irányítja a magyarországi börtönökben ténykedő katolikus, református, evangélikus, metodista, adventista stb. lelkészek munkáját. Célja a lelkigondozók, lelkipásztorok érdekvédelme, a keresztény kultúra és humanista értékrend és erkölcs tanítása, terjesztése a büntetés-végrehajtásban, valamint emberi jogokat tiszteletben tartó és személyköz-

pontú büntetés-végrehajtási szemlélet kialakítása. Tevékenységi köre két színhelyre fókuszál. A börtönökben börtönmissziós munka ellátása, nevelőmunka végzése, a fogvatartottak kapcsolattartásának erősítése, karitatív tevékenység, lelki gondozás, büntetés-végrehajtási dolgozók képzése a pasztorációs munkához. A börtönön kívül koordinálja a börtönpasztoráció teljes tevékenységi körét, közös lelkigyakorlatokat szervez, módszertani lapot működtet, képzéseket szervez.

18 Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest. 1997. 253. o.

19 Vári Krisztina: A börtönlelkészség hét éve Magyarországon. = Börtönügyi Szemle, 2008. 1. szám, 48. o.

20 Estók János, i. m. 6. o.

21 Bízik László: A börtön a templomunk. = Lelkipásztor. 2002. 3. szám, 98. o.

22 Vári Krisztina, i. m. 52. o.

23 13/2000. (VII. 14.) IM rendelet a Börtönlelkészi Szolgáltatásról, 2.§

24 Teleki Béla, i. m. 33. o.

25 Czenczer Orsolya: Fiatalkorúak reszocializációs nevelése a szabadságvesztés büntetés alatt. Doktori értekezés. Kézirat. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2008. 327. o.

26 Bízik László, i. m. 97. o.

27 Vári Krisztina, i. m. 53. o.

28 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet a szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbíróság helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól, 110.§ (2) bek.

29 Szegál Boris: A szocializáció és reszocializáció a börtönben. = Börtönügyi Szemle, 2007. 3. szám, 32. o.

30 Czenczer Orsolya, i. m. 325. o.

31 Baran Katalin: Misszió. Karitatív tevékenység a Budapesti Fegyház és Börtönben. = Börtönügyi Szemle, 1997. 2. szám, 80. o.

32 Estók János, i. m. 7. o.

33 Békeffy Lajos: A problémakezelő-személyiségfejlesztő börtönpasztorizáció néhány elvi és gyakorlati kérdése. II. rész. = Börtönügyi Szemle, 2005. 1. szám, 85. o.

34 Uo. 89. o.

35 Uo. 90. o.

36 Uo. 91. o.

37 Az inkulturáció az evangélium népek kultúrájába történő beépítést jelenti. A missziós tevékenység alapkérdése, hogyan képes a magával hozott kultúra sajátosságait elfogadtatni az új környezetben, illetve mennyire kell a befogadó kultúra sajátosságait beépíteni evangelizációjába. Az igehirdetés folyamán az egyház ugyanis különböző kultúrákkal találkozik, és ezekben be kell kapcsolódnia. Nem csupán külső alkalmazkodásról van szó, a beépülés az emberi kultúra valódi értékeinek belső átítását jelenti.

38 Vári Krisztina, i. m. 52. o.

39 Pusztai Gabriella: Kollegiális kezek a felsőoktatásban. Az értelmező közösség hatása a hallgatói pályafutásra. Akadémiai doktori értekezés, 2010. 25. o.

40 Garami Lajos, i. m. 76. o.

41 Ide tartoznak a szentmisék, keresztek, házasságkötések, temetések és a mindennapi munka során az állomány-nyal kapcsolatosan felmerülő problémák megoldására tett vallási javaslatok, tanácsadások. Vö: Estók János, i. m. 9. o.

42 Hajdú Miklós: A börtönpasztorizáció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban. = Börtönügyi Szemle, 2006. 1. szám, 36. o.

43 Vári Krisztina, i. m. 56. o.

44 Szegál Boris, i. m. 32. o.

45 Vári Krisztina, i. m. 61. o.

46 Végh József: Pallók a mélység fölött. A civilek szerepe a büntetés-végrehajtásban. = Börtönügyi Szemle, 2008. 1. szám, 91. o.

47 Csáki Anikó – Mészáros Mercédesz: Szociális munka..., i. m. 104. o.

48 Lőrincz József – Nagy Ferenc, i. m. 97. o.

49 Csáki Anikó – Mészáros Mercédesz: Szociális munka..., i. m. 111. o.

50 Uo. 111-112. o.

51 A személyes gondoskodás keretébe tartozó szakosított ellátást a) az ápolást, gondozást nyújtó intézmény, b) a rehabilitációs intézmény, c) a lakóotthon, d) az átmeneti elhelyezést nyújtó intézmény, e) (...), f) az egyéb speciális szociális intézmény nyújtja. (1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról, 57. § (2) bek.)

52 Teleki Béla, i. m. 31. o.

53 Uo. 32. o.

54 A civil pártfogó feladatai között szerepel a személyes problémák pszichoszociális kezelése; mentálhigiénés ellátás; lelki gondozás; információ-áramoltatás a külvilágból, amelynek célja a szabadulásra való felkészítés; segítség a prob-

lélmák megfogalmazásában, feltárásában és feldolgozásában; saját képességeik és tudás felismerése és alkalmazása. Emellett részt vesz önismerteti kérdések feldolgozásában; a változással kapcsolatos motiváció erősítésében, fenntartásában, valamint a többségi társadalom normarendszerével megegyező önálló életvitel kialakításának támogatásában. Vö: Csáki Anikó – Mészáros Mercédesz: Pedagógiai munka a szabadságvesztés alatt és után. = *Educatio*, 2003. 2. szám, 273. o.

55 Csáki Anikó – Mészáros Mercédesz: Pedagógiai munka..., i. m. 273. o.

56 Csáki Anikó – Mészáros Mercédesz: Szociális munka..., i. m. 108. o.

57 Uo. 113. o.

58 Az egyéni esetkezelés nem nyújthat minden esetben segítséget, például társas viselkedés, interakciók gyakorlása során előtérbe kerülnek a csoportfoglalkozások. A csoport egy társadalmi mikrokozmosznak tekinthető, amely elősegíti a társadalom és a személy közötti helyes kommunikációt (verbális és non-verbális viselkedés) elsajátítását. Vö: Béres Andrea Eszter: Csoportfoglalkozásokkal a beilleszkedés elősegítéséért. = *Börtönügyi Szemle*, 2008. 1. szám, 69. o.

59 Csáki Anikó – Mészáros Mercédesz: Szociális munka..., i. m. 108. o.

60 Béres Andrea Eszter, i. m. 70. o.

61 Vörös Erzsébet: Speciális, szabadulásra felkészítő tréning. = *Börtönügyi Szemle*, 2009. 1. szám, 82. o. A szerző részletesen bemutat egy nyolc foglalkozásból álló, szabadulásra felkészítő tréninget. Ezek: Szerepek, Személyiség és szocializáció, Szociális készségfejlesztés I. – II., Az indulatok és agresszió kezelése (I. – II.), Önéletrajz, állásinterjú, A tréning értékelése.

62 Lőrincz József – Nagy Ferenc, i. m. 94. o.

63 Csáki Anikó – Mészáros Mercédesz: Szociális munka..., i. m. 100. o.

64 A börtöntapasztalatot megszerezheti a börtönben dolgozó személy, a fogvatartott és a börtönbe látogató személy (pl. az ügyvéd vagy egy civil szervezet tagja).

65 Fliegauf Gergely, i. m. 56. o.

66 Uo. 60–61. o.

67 Münnich Iván: Kriminálpszichológia. In: Bagdy Emőke – Klein Sándor (szerk.): *Alkalmazott pszichológia*. Edge Kiadó, Budapest, 2006. 328. o.

68 Vö. Ruzsonyi Péter: A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés új irányzatai. Neveléseméleti tansegédlet. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár Sorozat 2. szám. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Fogvatartási Ügyek Főosztálya. Budapest, 2003.

69 Fliegauf Gergely, i. m. 62. o.

70 Boros János – Csetneky László: *Börtönpszichológia*. Rejtjel Kiadó – Rendőrtiszti Főiskola, Budapest, 2000. 18. o.

71 A személyiség jellemzőinek ismeretében prognosztizálható az elítélt eredményes vagy eredménytelen börtön-adaptációja, a visszaesés rizikója, valamint a kezelésekből, programokból való részvétel várható sikeressége.

72 Czenczer Orsolya, i. m. 326. o.

73 Szitka Szabolcs: Új lehetőségek felkutatása a fiatalok büntetés-végrehajtásában, reszocializációjuk elősegítése érdekében. = *Börtönügyi Szemle*, 2008. 3. szám, 20. o.

74 Például 2009-ben a Nyugat-magyarországi Egyetem Pedagógiai Kara és a büntetés-végrehajtás drámapedagógia előadást szervezett Sopronkőhidán, ahol a szereplők maguk a fogvatartottak voltak. Vö: Teleki Béla, i. m. 36. o.

75 Szitka Szabolcs: Műhelymódszerek a fiatalok fogvatartottak kezelési stratégiájában. = *Börtönügyi Szemle*, 2009. 1. szám, 77. o.

76 Szitka Szabolcs: Új lehetőségek..., i. m. 14. o.

77 Uo. 18. o.

78 Mihály Attila, i. m. 127. o.

79 Uo.

80 Csáki Anikó – Mészáros Mercédesz: Szociális munka..., i. m. 114. o.

81 Lőrincz József – Nagy Ferenc, i. m. 253. o.

82 Mihály Attila, i. m. 130. o.

UNGVÁRY Krisztián

A zsidóság szerepe Tokaj -Hegyalja borászatában

Tokaj-Hegyalja gazdasági életében a Magyarországra települő „idegenek” kezdettől fogva meghatározó jelentőséggel bírtak. Ebből a szempontból Tokaj-Hegyalja az ország talán leginkább multietnikus borvidéke. A 13. századtól olasz, vallon, görög, örmény, zsidó és német családok vettek részt a tokaji bor kereskedelmében és népesítették be ezt a vidéket. Ez a sokszínűség bizonyos szempontból hasonló a bordeauxi borvidékhez, ahol a híres châteaux már a 19. századtól kezdve döntően külföldi (elsősorban angol) kézben voltak (és ott a külföldi tulajdonosok meghatározó szerepe máig nem is kérdőjeleződött meg).

A zsidóság jelentősebb hegyaljai jelenléte a 17. századtól mutatható ki. Ebben az időben elsősorban Sziléziából és Morvaországból települtek át zsidók a borvidékre. Az első írásos dokumentum, amely zsidók borfelvásárlását említi, 1609-ben keletkezett. Ebben kassai polgárok panaszkodnak arra, hogy Mádon zsidók 50 hordóra való szőlőtermést vásároltak fel. Az is kiderül az iratból, hogy a zsidók ebben az időben egy Alaghy nevű nemes védelme alatt állottak. 1636-ban egy hosszabb irat tudósít arról a vitáról, amely egy bortétel kóserságának kérdése kapcsán keletkezett. Dow Ben Juda Bolechow lengyelországi zsidó borkereskedő 1790-ben kelt emlékiratában részletesen leírja az 1764-es tarcali útját, amelynek során gróf Buttlertől tíz hordó szárazra erjedt fordítást vásárolt. Ebben említést tesz egy tarcali zsidó társulásról, amelynek üzleti könyveit öt napon át vizsgálta. Ennek méreteire jellemző, hogy a három éve működő társulat több mint 20 pincében összesen ezer hordónyi bort vásárolt fel. Bolechow 2100 aranyban állapította meg a hasznot, amit a társaság ez alatt kitermelt, saját könyvelési munkájáért pedig két hordó kóser mászlást kapott. Visszaemlékezése szerint saját maga a Hegyalján felvásárolt borokat Nyugat-Európában értékesítette, Béctől Drezdán át egészen Franciaországig. Ki kell emelni, hogy az aszúborokat már ekkor is jelentős részben palackozott állapotban értékesítették, Bolechow ráadásul a stabilitás elérése érdekében a hegyaljai bort esetenként igen drága spanyol borral keverte. Az ára egy palacknak a visszaemlékezés szerint egy arany volt. Sajnos a korabeli mértékrendszert az író nem adja meg, de feltehető, hogy az „egy arany” legalább 3 gramm 18 karátos nemesfémeket jelenthetett, ami nem csak akkor, hanem ma is igen komoly összeget ér.

A 18. századtól a zsidók bevándorlása felgyorsult, ami azzal függött össze, hogy a Magyarországgal határos Galícia Lengyelország felosztása után osztrák uralom alá került. A Magyarországra települő zsidóság kb. 90%-a keletről, a Dukla-szoroson át érkezett a Kárpát-medencébe és vonulási útjuk először Kárpátalját pontosabban a felső-Tisza vidékét érintette, ahonnan az új hazát talált zsidóság folyamatosan tovább vándorolt nyugati és déli irányba. Mivel Hegyalja ennek a vándorlási útnak viszonylag elejére esett, ezért a zsidóság megjelenése, demográfiai felfutása, majd a 19. század második felétől meginduló

elvándorlása alapvetően érintette a hegyaljai térséget. A zsidóság létszáma csak kb. 1880-ig gyarapodott: ekkor a lakosság 35%-a volt zsidó, míg 1930-ra ez az arány drámaian, 20%-ra csökkent. Sátoraljújhelyben 1742-ben még csak 12 zsidó családot tartottak nyilván, 1821-ben már 146-ot. Megállapítható tehát, hogy a zsidóság a 19. század első felében a borvidéken meghatározó etnikumnak számított – arányuk és számuk is magasabb volt például, mint a sváboké.

Az 1741-es Országgyűlés határozatai kifogásolták, hogy a földterületek jelentős része idegen kézre került. Ez zsidókat is érintett, akik a 18. századtól nem csak kereskedőként, hanem bérlőként is jelen voltak a borvidéken. Egy 1784-es urbárium pl. az Agáros dűlő (Erdőhorváti) esetében Gróf Pálffy és „Dávid Zsidót” említi meg. II. József 1781-es „türelmi rendeleteinek” köszönhetően a zsidóság helyzete is rendeződött (engedélyezték számukra a korábban tiltott földvásárlást, földművelést és iparüzést). Mindez azonban nem jelentett teljes szabadságot, 1798-ban királyi rendelet tiltotta meg zsidóknak az aszúval történő kereskedést illetve ennek készítését. Ez a rendelet magát a szőlőművelést és birtoklást is tilalom alá helyezte és az értékesítésre egy év türelmi határidőt adott. Zsidók elvileg csak az „Ordinarium” kategóriába tartozó borokkal kereskedhettek. Sátoraljújhelyben 1801-ben az aszúkészítést, az essencia készítést és az ezzel való kereskedést még tiltották számukra (ezt a tiltást az 1791-es zempléni országgyűlés is megszavazta, együtt említve a zsidókat a lengyelekkel, mint akiket ettől el kell tiltani, illetve akiknek ilyen tevékenységben keresztényeknek segíteni is tilos – ami arra utal, hogy ez az interetnikus együttműködés ekkor már igen kiterjedt lehetett). 1808-ban a hegyaljai zsidóság esedező levélben kérte, hogy a borkereskedés kapcsán hozott szigorítások alól oldják fel. A szöveg arra hivatkozott, hogy az eredeti tiltás a nem zsidó kereskedők tőkeszegénysége miatt keletkezett, mert a „zsidó Nemzet előtte olcsó pénzben meg szokta való az egye fogyott adózó népitül a termendő Borokat alkudni, és a midőn a Szüret meg érkezett a szerént mint úgy fele ára el szedni és el foglalni.” A beadvány azzal érvelt, hogy a borkereskedelem halódik és a zsidóság az eltiltás miatt adót sem tud fizetni. A tiltások mellett utalásokból sejthetjük, hogy a zsidó borkészítés folyamatos volt. Az 1807-es országgyűlésen Zemplén vármegye követői például azt panaszolták, hogy a tokaji zsidók a borkivitel teljesen kezükben tartják és ebben a helyi nemesi elit egy része is támogatja őket.

A hegyaljai zsidó jelenlét elsősorban a nagyobb kereskedelmi központokban volt jellemző. 1836-ban Abaujszántón 1193, Bodrogkeresztúrbán 239, Mádon 800, Sárospatakon 450, Sátoraljújhelyben 1125, Tolcsván 602 zsidót számoltak össze, míg Erdőbényén csak 6, Bodrogszegiben 34, Bodrogolasziban 15 és Tokajban is csak 173, Olaszliszván pedig 170 zsidó élt.

Az 1839–40. évi Országgyűlésen további, a zsidóság részére kedvező javaslatok elfogadására került sor: ettől kezdve zsidók úrbéri telkeket is vásárolhattak. A 19. század elejétől van adat arra, hogy zsidók kóser aszút is készítettek (ami annyit jelentett, hogy az aszúszedést is csak zsidók végezték). A zsidó borkészítők és borkereskedők számos újítást vezettek be: korábban a hordókat sokszor disznózsírral kenték be tartósítás céljából – ehelyett a zsidók a jól pörkölt és kénnel is kezelt tölgyfahordók használatát részesítették előnyben és sokkal gyakrabban használtak új hordókat, mint a keresztények. A zsidóság mobilabb jellegéből adódóan minden újításnak első számú terjesztője volt és a modernizációval kapcsolatos összes technikai vívmány elterjedése jelentős mértékben zsidók közreműködésével valósult meg. Itt említhetjük a must cukorral illetve a bor égetett szesszel való korlátozott javítását vagy a pasztörizációt (ami a 19. században kifejezetten progresszív lépésnek számított, mivel ezekkel a módszerekkel lehetett homogénebb minőséget előállítani illetve megakadályozni az édes

borok utóerjedését) vagy a nagyobb bortételek egalizálásának igényét, illetve az egyre finomabb szűrési módszereket. Hozzá kell tennünk, hogy ma már e módszerek felett eljárt az idő: a 19. században azonban ezek az eljárások nem voltak sehol sem tiltva és sok szempontból forradalmi áttörést jelentettek a borászat technológiájában.

A 19. század elejéig a zsidó borkereskedők nem voltak jelentősek Hegyalja életében. A kereskedelem ekkor még alapvetően a görögök, örmények feladata volt, kisebb mértékben pedig a helyi nemesi elit is részt vett benne. Ezt követően azonban a zsidóság a bor belföldi és külföldi kereskedelmében egyaránt meghatározó szerephez jutott. Sátoraljaiújhely zsidó borkereskedői például még Kassa város piacait is uralni tudták. Ennek több oka volt: egyrészt az, hogy a magyar nemesi elit a kereskedelmi tevékenységtől egyre inkább elzárkózott és helyette elsősorban az állami szolgálattól remélte gazdagodását, a másik pedig az, hogy a borkereskedelem volumene a szállítási lehetőségek javulásával rohamosan bővült. A zsidó borkereskedők tevékenységét segítette, hogy családi kapcsolatrendszerükre is támaszkodhattak, amikor a volt lengyel területekre szállítottak bort. Lengyelország a 17. századtól egészen a 18. század végéig a borexport elsődleges felvevőjének számított: a magyar borok mennyiségének 93%-a ide, illetve az örökös tartományokba (azaz Ausztria és Csehország területére) került. Ez mutatja a korabeli export igencsak csökevényes voltát. Érték szempontjából az export 20%-át tette ki az aszú, a maradékon az összes többi hegyaljai és nem hegyaljai bor osztozott. Ebből is látható, hogy a tokaji borexport jelentőségét nehéz volna túlbecsülni.

A filoxeravész 1875 és 1897 között az ország szőlőterületeinek felét kipusztította. Ez a hegyaljai szőlőket jóval az országos átlag felett, 67%-ban érintette és a 20. század elején meginduló szőlőrekonstrukció úttörői zsidó befektetők is voltak. Ebből fakadt, hogy a zsidó kézben lévő területek nagysága a 20. század elején érte el maximumát.

A zsidóság kereskedelmi tevékenységét az jellemezte, hogy elsősorban ők mérték ki a helyszínen a nagybirtokok borát illetve forgalmazták azt a borvidéken kívülre. Emellett a 19. század végére jelentős mértékben béreltek uradalmi szőlőket, az összes földbérlet 20-30%-a a térségben zsidó befektető kezében volt. Szemben a görög kereskedőkkel, akik tevékenységüket elsősorban nem az ingatlanok megszerzésére alapozták, a zsidók törekedtek szőlőterületek és borospincék megvásárlására is. Emellett közvetlenebbül és több szálon is kapcsolódtak a mezőgazdasági termelés különböző ágaihoz.

Hegyalja zsidóságának társadalmi rétegződése meglehetősen összetett volt. A szegényebb, elsősorban fuvarozásból élő családok éppúgy megtalálhatóak voltak, mint a kisvállalkozók (boltos, hentes, kocsmáros, serfőző, szabó) vagy a módosabb szőlősgazdák illetve borkereskedők, illetve a külön kategóriát képező szesz- és ecetgyár tulajdonosok. Utóbbi csoport tevékenysége (amelyben a zsidók messze felülreprezentáltak voltak) különösen jelentős, mivel munkalehetőséget teremtettek, komoly mértékű adót fizettek és tevékenységükkel jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a borvidék ne csak egyetlen termékre alapozza gazdasági prosperitását. Sátoraljaiújhelyben 1840-ben a zsidók 25%-a kereskedő volt (13 nagyobb 53 kisebb és 16 házaló), 24%-uk haszonbérlet (ők kocsmát, mézártszékét illetve földeket béreltek), a maradék csoport fele tanító, illetve iparos vagy nincstelen napszámos volt. Hasonló foglalkozási megoszlást tapasztalhatunk Hegyalja többi településén is. Ez a társadalmi struktúra meglehetősen eltért a magyar etnikum foglalkozási adataitól, amiben a kereskedők és bérlők csak minimálisan voltak képviselve, ezzel szemben viszont a többség egyszerű földműves parasztgazdaként kereste mindennapi kenyerét.

A zsidóságon belül Bodrograkeresztúron és Olaszliszván létezett haszid jellegű hitközség.

A zsidóság hegyaljai jelenléte együtt járt sajátos épületek megjelenésével. Mindenütt épült zsinagóga, Abaujszántón, Mádon és még néhány más helyen jesiva, azaz zsidó iskola

illetve szentegylet is működött, de a nagyobb zsidó közösségekben létezett kóser mészárszék és zsidó rituális fürdő is. 1945 után ezek az épületek zömmel megsemmisültek, csak a zsinagógák egy része maradt meg.

Több körülmény is a zsidóság mobilitásának irányába hatott. Átlag vagyoni viszonyaik felülmúlták a helyi magyar földművesekét. Majdnem mindegyikük több (adott esetben három-négy, elsősorban jiddis, német, magyar, lengyel esetleg héber) nyelven is beszélt, míg a magyarok általában csak anyanyelvüket használták. Iskolázottságuk kapcsán is szignifikáns volt a különbség, ami azzal is járt, hogy a zsidóság körében az érettségivel rendelkezők száma a nem zsidók négy-ötszöröse volt. Mindez rendkívüli mértékben kedvezett a zsidó elvándorlásnak is, amelynek következtében Hegyalján a zsidóság aránya már 1880-tól folyamatos csökkenésnek indult. Ezt elősegítette, hogy a zsidó bevándorlás Galíciából illetve az északkeleti vármegyékből szintén jelentősen csökkent. A zsidó elvándorlás elsősorban Budapestre irányult.

A zsidóság Hegyalja polgárosodásának egyik úttörője volt. Strausz Móric hozta létre Miskolcon 1848-ban az első két évfolyamos kereskedelmi iskolát. A zsidóság integrációjának és elfogadottságának ékes bizonyítéka, hogy az eredetileg antiszemita céllal is létrehozott Hegyaljai Borkereskedelmi Társaságnak 1840-re már zsidó tagjai is voltak. A legnagyobb adófizetők között 1867-től igen jelentős számban szerepeltek zsidók: ők a virilizmusnak, azaz a legnagyobb adófizetői jogon biztosított képviseleti rendszernek köszönhetően jelentős politikai súllyal is rendelkeztek. Azok a törekvések, amelyek a zsidók kirekesztését célozták a gazdasági életből, egészen 1920-ig nem tudtak az állami politika szintjére emelkedni, bár „igény volt rá” amit a különböző vármegyei előterjesztések bizonyítanak. 1944 áprilisától a magyar kormány törvényekkel tette jogfosztottá a zsidó származású magyar lakosságot. Ennek következményében semmisült meg az a réteg, amely a térség modernizációjának letéteményese volt. Vagyonukat hivatalosan a „magyar nemzet” vagyonává nyilvánították, a gyakorlatban azonban ellopták, illetve a céltalan felhasználással megsemmisítették. Hiányuk máig tátongó űrt jelent Hegyalja társadalmi életében.

(A tanulmány megjelent: Újabb kutatások a Tokaji Borvidéken 2014–2015. Szerkesztette: Bihari Zoltán. Tarcál, 2015. 140–142. o. A kötetet lapunk következő számában bemutatjuk.)

GODZSÁK Attila

Sátoraljújhely színházügyének fél évszázada

Adatok az épület, a sajtó és a színházi
kapcsolatok 19–20. századi történetéhez

A 18. századtól vannak adatok vándorszínészek játékaról Zemplénben, de állandó társulatok és állandó előadási helyszínek akkor még nem léteztek.¹ Sátoraljújhelyben már a 19. század első felében rendszeres színelőadásokat tartottak, ezt bizonyítja az 1830 nyaráról megmaradt többféle színlap az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében, a Borsod Vármegyei Színjátszó Társaság előadásairól. A kiegyezés után országszerte nyíltak az állandó színházak, így a zempléni megyeszékhelyen is egyre nagyobb igény mutatkozott erre.

A sátoraljújhelyi színház építésének története

Egy 1879-es megyei törvényhatósági határozat megfogalmazta: „*a szokott mulatságok és színelőadások számára állandó és díszesebb helyiséget kell építeni*”, hogy az eddig a kaszinó nagyterme, a megyeháza, a csizmadiaszín és az iparos kör termeinél megfelelőbb és méltóbb tér létesülhessen az előadások számára.² Végül 1883-ra épült föl az önálló színházépület az akkori Városház utcában (ma Színház köz) a városháza (ma Kazinczy Ferenc Múzeum) melletti telken,³ 17.000 Ft összköltségen.⁴

A Vasárnapi Újság így írt az átadásról: „*És ily városnak nem volt eddig az ideig oly helye, a hol Tháliát befogadhatta volna, s a legutóbbi időkben közönséges állásokban rögtönzött színpadok nyújtották számunkra a színművészet élvezetét. E visszas és már türelmetlen helyzeten segített a város és nemes kötelességet rótt le ugy saját lakosságának igényei, mint a művészet iránt is.*”⁵ A színházépítés úgy vált lehetővé, hogy szálloda is létesült ugyanazon a telken, és a színházépítésre felvett kölcsönt, a tervek szerint 25 éven át, a két épület együttes bevételeiből kívánták törleszteni.

A színház megnyitóját március 7-én tartották, Blaha Lujza színésznő részvételével. „*A nemzet csalogánya*” a megnyitó előtti napon érkezett a városba. Fáklyás menettel, zenével tisztelegtek a híres vendég előtt és Bajusz József helyi költő mondott köszöntőbeszédet. A művésznő az erkélyéről válaszolva azt felelte, hogy ő nem tud ilyen szép cikornyás szónoklatot tartani, de másnap a dalaival megköszöni az ünneplést. Ezután díszvacsorát adtak, amelyen Fejes István költő üdvözölte a művésznőt a város közönsége nevében. Másnap a Krecsányi Ignác igazgató társulatához csatlakozott Blaha Lujza játékaival avatták fel az új színházat, Szentpéteri Zsigmond *Tündérlak Magyarhonban* c. népszínművével. A jeles eseményre Fejes István *Prolog* címmel verset is írt, amelyet Farkas Bertalan előadásában hallgathatott meg a közönség.⁶

A Vasárnapi Újság tudósítása szerint a színház „*Elég csinos épület, mely a tér szűk voltát és az adott viszonyokat tekintve, becsületére válik Láng Nándor helybeli építészünknek. A belső beren-*

dezés szép és kényelmes. Zártszékek és páholyok vörös kárpitozásúak. Van 120 zártszék, ezek mellett és mögött tágas állóhelyek. Az első emeletet páholyok foglalják el. A második emelet közepén szintén zártszékek vannak. A boltozat festését a téli sietett munka miatt újra kell megcsinálni. A kijárok a tűzrendőri szabályoknak megfelelők. A színpadot magát Galó György, a budapesti népszínház gépésze tervezte és készítette 1600 frtéért. A tizenöt rendbeli díszlet Király József helybeli festő kezéből került, a ki Lehmannál tanulmányozott. A színház, mintegy 570 látogatót fogadhat be. Tehát a város kicsiségét tekintve, bizonyára elegendő tágas.⁷

Mivel a színház épületével kapcsolatban meglehetősen hamar műszaki gondok merültek fel, már a századfordulón megfogalmazódott egy frekventáltabb helyszínre tervezett, s egyben „a város díszéül szolgáló” korszerű teátrum gondolata. A Zemplén így írt róla: „Nem akarok ezúttal szigorú kritikát mondani, hogy a tervező építész mint oldotta meg feladatát. Megmondta arra kritikáját mindenki, kit balsorsa csak egyszer is bevitt abba az épületbe.”⁸ Egy ilyen, az előzetes számítások szerint 300–400 ezer koronából megvalósítható épülethez azonban kellő anyagi fedezet nem állt rendelkezésre, helyette a színház felújítását vették tervbe. 1899-ban Voytha Adolf budapesti műépítész tervezetet nyújtott be az átalakításról 100 ezer koronából kivitelezhető megoldást ajánlván.⁹ Ezt a színiügyi bizottság elfogadta és az átadást 1900 telére tervezték,¹⁰ ami – némi csúszással – 1901 elejére valósult meg. A január 4-én megtartott ünnepélyes megnyitón a *Szigetvári vértanúk* c. drámát, valamint az *Alfons úr* c. színművet mutatták be. A megújult színháznak 138 földszinti ülőhelye, 100 karzati ülő- és állóhelye volt, továbbá a földszinti páholyokban 37, a két emeletin pedig 44 néző fért el. Ez összesen 319 néző befogadását jelentette.¹¹ A felújítás alkalmára – csakúgy, mint az eredeti megnyitóra – ismét költemény született, amelyet ezúttal Bajusz József írt meg.¹²

A Zemplén c. lap az átadást követően igencsak kedvező kritikát fogalmazott meg az új-jáépült, s ezt követően táncteremként is funkcionáló városi színházról, megjegyezve, hogy „Magyarországon alig van Sátoralja-Újbelyhez hasonló kis város, melynek ilyen csinos színháza lenne, s bizonyára egy sincs, melyet oly takarosán és takarékosan építettek volna.” Az újságíró külön kiemelte a színházterem dús aranyozású relief-munkáinak színvonalát.¹³

Hogy a kortársak szemében az új színházépület megítélése korántsem volt ilyen egyöntetű, arra jó példa a fenti véleménnyel szöges ellentétben álló, egy évvel később a *Felsőmagyarországi Hírlap* hasábjain megjelent lesújtó vélemény: „Alig van épület, amit oly alaposan elrontottak volna, mint az újbelyi színházat. Egy csőszkunyhó építését se lenne szabad rábízní arra, aki ennek a színháznak az átalakítását csinálta.” A lap sorra veszi az épülettel kapcsolatos problémákat – így a lehulló díszítést, a páholyok szerencsétlen elhelyezését – majd sommásan megjegyzi, hogy ennyi pénzért „sokkal szebb új, négyfrontos színházat lehetett volna építeni”.¹⁴

Az 1920-as évek végén ismét fölerősödött egy új és nagyobb színházépület gondolata. A városi színiügyi bizottság – amelynek elnöke ekkor Dókus Gyula ny. alispán, alelnöke Éhlert Gyula gyógyszerész volt – Töry Emil és Pogány Lőrinc műépítészeket bízta meg a tervezési feladatokkal. Az új színház 1.180.000 pengő költségből valósult meg. A vígadót és kaszinót is magában foglaló épület színházterme 654 néző befogadására volt alkalmas. 1928-ig, a Töry Emil és Pogány Móric műépítészek tervei szerint épült új színházépület átadásáig ez az épület funkcionált színházként. Töry Emil időközben meghalt, ezért Pogány egyedül fejezte be az épületet.¹⁵

1929. január 12-én ünnepélyes keretek között, Klebersberg Kuno kultuszminiszter jelenlétében adták át az új színházat. A megnyitón impozáns személyek jelentek meg, köztük több parlamenti képviselő, Bárcziházi Bárczy István helyettes államtitkár, Széll József főispán, Bernáth Aladár alispán, Maria Alice főhercegnő férjével, Waldbott Frigyessel. Az ünnepi estély Beethoven *Egmont nyitányával* kezdődött, amelyet a Kamarazene Egyesület adott elő.

Utána a dalárda a *Magyar Hiszekegyet* énekelte, majd Orbán Kálmán polgármester mondott avatóbeszédet. Beszédében kiemelte, hogy: *„Legyen ez a színház Sátoraljaújhely közönsége áldozatkészségének tanúsága. Legyen ez a színház szövétnek, amely átvilágít a trianoni határon túl, amely lelkesíti, buzdítja azokat, akik a cseh szuronyok mögött magyarul gondolkoznak, magyarul éreznek és idesóvárognak Magyarországra felé”*. Az avatóbeszéd után Várady Aranka, a Nemzeti Színház örökös tagja, Jókai *Proológját*, Odry Árpád Gyulai Pál *Vén színészét*, a Kamarazene Társaság Mozart *E-dúr quintettjét* adta elő. Várady Aranka és Uray Tivadar Herezegh Ferenc *G-dúr szonáta* című jelenetét mutatták be, majd a Lavotta énekkar Beethoven *Isten dicsősége* című művét énekelte el.¹⁶

A hazafelé tartó vonatúton Karafiáth Jenő államtitkár a *Felsőmagyarországi Hírlap* tudósítójának a következőket nyilatkozta: *„Igy, egymás között és nem a közönség előtt való dicséret képpen mondhatom, hogy az újhelyi színház pompásan sikerült. Olyan intim és meleg, hogy az ember rögtön jól érzi magát benne. Ennek a színháznak mintha lelke volna, amely megfogja az embert.”*¹⁷

Az átadást követő lelkesedés – miként a korábbi színházépület átadása kapcsán – ezúttal sem volt osztatlan. Már 1934-ben arról írt az *Újhelyi Színházi Újság*, hogy az átadás óta az új színház életveszélyes a díszletépítő munkások számára, s a színészeknek sincsen megfelelő öltözője, csak egy olyan pinceöltöző, amelynek rossz levegője káros az egészségre.¹⁸ A hibák kijavítására utóbb sor került, s az épület – több korszerűsítésen átesve – napjainkig szolgálja Sátoraljaújhely színházi életét.

A sátoraljaújhelyi és a kassai színjátszás kapcsolata, 1900–1920

A két város színházi életének összekapcsolására már a századfordulón kísérletet tettek. Az 1900. évi sátoraljaújhelyi téli színházi szezonra a pályázatot Halasy Béla, a Kassai Színház művezetője nyerte.¹⁹ Egy 1901-ben kelt tervezet szerint pedig a sátoraljaújhelyi színházat Szendrey Mihály (1866–1956) kassai direktornak²⁰ kívánták bérbe adni,²¹ aki a nyár folyamán vendégszerepelt társulatával a városban, hat előadással.²² Szendrey a tervezet szerint Kassán és Újhelyben párhuzamosan tartott volna előadásokat úgy, hogy mikor itt az operett személyzet ad elő operettet, akkor Kassán drámát játszanak a dráma személyzettel és fordítva.

A *Felsőmagyarországi Hírlap* így írt erről: *„Mi rendkívül előnyösnek találjuk ezt a tervet minden szempontból. Újhely nem bírja meg egész télen át a folytonos előadásokat, – kevés hozzá a közönsége. De három előadásra hetenkint bizonyára mindig telt ház lenne, [...] mindenképp jobb hat hónapig járni színházba hetenkint háromszor, mint három hónapig minden este. Aztán így kapnánk egy elsőrangú társulatot, amilyenhez egyedül semmiképp se juthatnánk.”*²³

Ez a terv ugyan nem valósult meg,²⁴ de fél évvel később, 1902-ben a Kassai Nemzeti Színház új igazgatója, Komjáthy János (1865–?)²⁵ a társulatával május 12-én Újhelyben is játszani kezdett. Előzetesen húsz előadást terveztek,²⁶ ennek megvalósulása után az 1902. év őszi idényében is újra a kassai társulat lépett fel a színházban.²⁷ Novemberben már efféle vágyakat fogalmazott meg a *Felsőmagyarországi Hírlap*: *„Lassan felszaporodik majd az előadások száma, s ha Kassa tovább is mostohán bánik ezzel a derék és kitűnő társulattal, egyszer csak azon veszik észre magukat, hogy Komjáthy itt ragadt Újhelyben, s majd innen rándult át Kassára két-három estére.”*²⁸

Ez ugyan nem történt meg, de a kassai társulat a továbbiakban is felváltva játszott a két városban. Az 1903-as versenytárgyaláson Komjáthy meg is kapta egy évadra ingyen a bérleti jogot, s a színészek számára 600 korona fizetési segélyt is kiutaltak.²⁹ 1904 első félévében is az ő társulata játszott,³⁰ azonban Komjáthy ősszel a színügyi bizottsághoz fordult, hogy mentse

fel a téli ciklus alól és csak tavasszal tartson újra előadásokat. Indokul a színház állapotát hozta fel, mert szerinte az újhelyi színházban „az egészség kockáztatása nélkül lehetetlen előadásokat tartani”. A színházi igazgatóság ebbe nem egyezett bele, s felszólította a várost a színház renoválására.³¹

Mindezek ellenére a társulat még 1905 nyarán is több előadást tartott Újhelyben a *Felsőmagyarországi Hírlap* tudósításai szerint, ám ezt követően – vélhetően a továbbra sem megfelelő körülmények miatt – a városban Komjáthy társulata többé nem lépett fel, ami a helyi színházi élet visszaesését is eredményezte.

Kassaiak a későbbiekben is megfordultak a sátoraljaujhelyi színházban. 1913-ban és 1914-ben Hornyay Janka a Kassai Nemzeti Színház táncos szubrettje vendégszerepelt itt, több előadásban is.³² 1914-ben az újhelyi társulat elveszítette Nemes Bellát, aki átszereződött Kassára.³³

1916-ban egy háborús estélyen is fellépett vendégszereplő a Kassai Nemzeti Színházból, Simonyi Mária, Móricz Zsigmond későbbi felesége személyében.³⁴ Ugyanezen évben Vida Ilus, a Kassai Nemzeti Színház ünnepelt primadonnája vendégszerepelt.³⁵ 1918. február 26-án az Izraelita Nőegylet a tízes honvédek árváinak alapja javára rendezett estélyt a színházban, amelyen két kassai színész is részt vett, operaáriákat énekeltek.³⁶ A sajtó 1920-ban két kassai színésznő vendégszerepléséről számolt be.³⁷

Színházi lapok és lapkísérletek, 1900–1938

A 20. század első felében öt (a névváltoztatást figyelembe véve hat) színházi lap működött Sátoraljaujhelyben, ám ezek közül csupán egy volt hosszabb életű. Tegyük hozzá, hogy más, akár nagyobb településeken is sokszor csupán egy-egy idény erejéig jelentek meg olyan lapok, amelyeknek a későbbiekben nem lett folytatása.

Az első, rögtön a század elején, 1901-ben indult és szűnt is meg. A *Színházi Lapok* összesen 23 számot ért meg január 23. és február 15. között. Különlegessége, hogy minden nap megjelent. Szerkesztője a „Beppo” nevet használta. A lap közölte a színház műsorát, szereposztással. E mellett a következő rovatokkal rendelkezett: Színházi hírek; Trics-tracs; A mai színdarab szövege; A jövő hét műsora; A szerkesztőség üzenete.³⁸ A lapot a színház épületének felépítésére indított mozgalom támogatására alapították és a működési idejét három hónapra tervezték.³⁹

Időben utána a *Mai Szinlap* volt a következő, amely 39 számig jutott 1910. december 7. és 1911. január 15. között, szintén naponta megjelenve. Ez a lap is közölte a műsort, szereposztással. Rovatai: A mai est; Holnap; A kulisszák mögül.⁴⁰ Alig tekinthető valódi újságnak, hiszen mindössze négy oldalból állt, a borítóján és a hátoldalon voltak a rovatok, hírek, írások; a belseje pedig az aktuális műsort tartalmazta, mint egy plakát, fektetett kétoldalas formátumban. A lapot a „Zemplén” könyvnyomdában nyomtatták.

Az Országos Széchényi Könyvtár kisnyomtatványai között találtam egy eddig ismeretlen (elfeledett) újságot, amely 1918-ban legalább 9 lapszámot élt meg. Erről a kiadványról eddig nem írt egyetlen bibliográfia sem.⁴¹ A lap a *Saujhelyi Színház* címet viselte, a szerkesztője Dr. Hellinger Ignác volt, főmunkatársai Aczél József és Zalán Nándor. 16 oldalon jelent meg. Csak az 1918. május 5-ei, I. évf. 9. számot sikerült fellelnem.

Az 1925-ben indult *Színházi Újság* kilenc számig jutott, január 29. és március 28. között. Ezt követően 1927-ben jelent meg újra, hat lapszámmal, január 17-től február 19-ig. Szerkesztői Rácz Miklós és K. Weis Sándor voltak.⁴² Rovatai: Kulisszák mögül; Eredeti híreink; Heti műsor; A jövő hét műsora; Apró hirdetések; Kritika a kritikáról; Kezit csókolom Nagy-

ságos asszonyom csakhogy ismét találkozunk!; Szerkesztői üzenetek. A városi színtársulat lapja volt, csakúgy, mint társai.⁴³ A színházi idény alatt minden szombaton közreadták. Igényes, 16 oldalas, valódi újság volt, szemben a *Mai Színlappal*, amely csak négy oldalon jelent meg.

1929-ben indult el a már tartósabbnak nevezhető *Újhelyi Színházi Újság*, amely 1929. június 29-től 1936. június 30-ig működött (1932–1933-ban szünetelt) és hetente jelent meg. Rovatai: Színésznők és színészek otthon; Színházi strófák; Szerdától-szerdáig; Esetek, intimítások; Maga csak tudja! Színházi hírek; Olvasó postája; Kis színlap; A mi értékeink; Színházi szikrák; Szerkesztői üzenetek.⁴⁴ Ezután *Színház* néven működött tovább, változatlan terjedelemmel (16 oldal), kiadóval és szerkesztővel (Weinberger Artúr), további 11 lapszámot megélve, 1938-ig.⁴⁵

Jegyzetek

- 1 Hőgye István: Adatok a színjátszás zempléni történetéhez. In: Széphalom 6. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Sátoraljaújhely, 1994. 123. o.
- 2 Hőgye István: Százéves a sátoraljaújhelyi színház. = Szülőföldünk, Borsod-Abaúj-Zemplén, 1984. 7. szám, 31. o.
- 3 Kováts Dániel: Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája. Kazinczy Ferenc Múzeum, Sátoraljaújhely, 2008. 283. o.
- 4 Vasárnapi Újság, 1883. 10. szám, 153. o.
- 5 Uo.
- 6 Ua. 1883. 10. szám, 151. o. Vö: Hőgye István: Százéves a sátoraljaújhelyi színház, i. m. 32. o.
- 7 Ua. 1883. 10. szám, 153. o.
- 8 Zemplén, 1901. január 2. 2. o. (a dátum feltehetőleg félrenyomott, ugyanis a különszám a január 6-i szám után jelent meg)
- 9 Uo. Vö. még: Felsőmagyarországi Hírlap, 1899. október 7. 3. o.
- 10 Felsőmagyarországi Hírlap, 1899. október 14. 4. o.
- 11 Zemplén, 1901. január 2. 2. o.
- 12 Uo.
- 13 Uo.
- 14 Felsőmagyarországi Hírlap, 1902. május 10. 4. o.
- 15 Pesti Napló, 1929. január 15. 9. o.
- 16 Ua. 1929. január 13. 7. o.
- 17 Felsőmagyarországi Hírlap, 1929. január 14. 4. o.
- 18 Újhelyi Színházi Újság, 1934. 1. szám, 14–15. o.
- 19 Felsőmagyarországi Hírlap, 1900. szeptember 15. 3. o.
- 20 Szendrey 1899 és 1902 között volt színigazgató Kassán.
- 21 Felsőmagyarországi Hírlap, 1901. július 6. 3. o.
- 22 Ua. 1901. június 22. 3. o.
- 23 Ua. 1901. július 8. 3. o.
- 24 Ua. 1901. szeptember 11. 3. o.
- 25 Az OSZK-ban őrzött plakátok tanulsága szerint 1902. június 11-én mint a Debreceni Színház igazgatója szerepelt az újhelyi plakátokon, október 14-én már mint a Kassai Színház igazgatója, ezután pedig Sátoraljaújhely-Eperjes színi kerület igazgatójaként tüntették fel.
- 26 Felsőmagyarországi Hírlap, 1902. április 26. 4. o.
- 27 Ua. 1902. október 10. 4. o.
- 28 Ua. 1902. november 26. 3. o.
- 29 Hőgye István: Adatok a színjátszás zempléni történetéhez, i. m. 134. o.
- 30 Felsőmagyarországi Hírlap, 1904. június 22. 2. o.
- 31 Ua. 1904. október 22. 4. o.
- 32 Ua. 1913. január 22. 3. o.; február 1. 3. o.; 1914. január 14. 3. o.; január 24. 3. o.
- 33 Ua. 1914. január 28. 2. o.
- 34 Felsőmagyarországi Hírlap, 1916. március 21. 2. o.

35 Ua. 1916. június 6. 1. o.

36 Ua. 1918. március 2. 3. o.

37 Ua. 1920. június 2. 3. o.

38 Lakatos Éva: A magyar színházi folyóiratok bibliográfiája (1778–1948). Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 1993. 189. o.

39 Fülöp Attila: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1842–1963. II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc, 1964. 131. o.

40 Lakatos Éva, i. m. 77–78. o.

41 Fülöp Attila, i. m.; Csatlós Istvánné: Abaúj-Torna, Gömör-Kishont és Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1918-ig, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1989.; Lakatos Éva, i. m.

42 Kutatásaim alapján szerepel a lapon még Kapás László neve is 1927-ben, mint főmunkatárs, viszont ebben az évben K. Weis Sándor neve nem.

43 Lakatos Éva, i. m. 396–397. o.

44 Uo. 420–421. o.

45 Uo. 357–358. o.

BÁRDOSI József

Az egyetlen állandó a változás maga

Portré Stark Istvánról

Egy művész pályája a mester hatása (a tudás), a korszak kihívása (a korszerűség) és a világ meghódítása (az önazonosság kialakítása) jegyében kezdődik. Stark esetében ez volt a montázs- és frottázs-technikával jelzett korszak. A montázsolás lehetővé tette számára, hogy felmutassa a megszerzett tudást, de még inkább lehetővé tette, hogy túllépjen rajta. Ez utóbbi a megismert világ szétszedését és újra összerakását jelentette. Sigmund Freud nyomán rituális apagyilkosságnak nevezzük azt az esztétikai folyamatot, amikor egy fiatal művész leválik a korszak és a mestere művészi világáról. Mi is volt ez? Az 1960–70-es években a szürrealisták montázs-technikája éledt újjá combine painting (szerelt festmény) elnevezéssel, ám a nyolcvanas években már nem léteztek egynemű technikák és stílusok. Stark képeit látva nem fedezhetünk meg az anyagfestészet hatásáról sem. A szétszedés és az újra összerakás technikája a klasszikus művészetet, a régi világot elutasító modernizmus filozófiája volt.

Az esztétizáló késő-modernizmus az 1980-as évekre azonban kifulladásra került. Stark hamar rájött erre és frottázs-technikára váltott. A frottázs (az átdörzsölés) már nem a világ átalakításáról, csupán annak letapogatásáról tanúskodik. A technika eredetileg az esztétikum és kézjegy kiiktatását szolgálta. Stark felfogásában (lazúr rétegek ráfestésével) a folyamat visszafordult az esztétikum világába, hisz a színek szimultánkontrasztját (piros-zöld, kék-narancssárga és citromsárga-lila ellentét) alkalmazta. A lazúr réteg egyrészt elfedte a valóságot, másrészt esztétikai fátyollal *rubázta fel* a képet, ahogy Goya a meztelen Mayát.

A frottázsolt képeknél a forma átdörzsölése csupán egy volt a Starkot foglalkoztató jelenségek közül. A frottázs-technika elhagyása után továbbra is a fehér alapozást, és ezzel összefüggésben a rétegfestészet (fedő, félfedő és lazúr) lehetőségeit tanulmányozta. Ezt a korszakát ő maga az *alapozási kísérletek* kifejezéssel illeti, és az ezredforduló éveire datálja. „Tulajdonképpen ez előbb említett képek megfestéséhez próbáltam minél jobb alapozást kifejleszteni, mert a szűk tónusskála miatt szükségem volt egy nagyon fehér alapra.” (*Stark István írásbeli közlése, a szerző tulajdonában.*) Meg kell jegyeznünk, hogy Stark festészete következetesen egy folyamat mentén haladt és halad a mai napig. A folyamat kezdetén a világ egész ábrázolása (montázs- és frottázs-képek) volt fontos, majd az alapozási kísérletekkel a világ törvényszerűségeinek egyre mélyebb megértésére került a hangsúly. Az elmúlt tizenöt-húsz esztendőben kiállításról-kiállításra ennek lehettünk tanúi.

De térjünk vissza az alapozás kérdéséhez! A nagyon fehér alap esetében a tradicionális ikonokra kell gondolnunk, amelyek alapozása hét vagy többretegű is lehet. Ez a technológia a száradási idő és a költségek tekintetében megvalósíthatatlan. A fehér alap, különösen a nagyon fehér alap létrehozása azonban nem is kis probléma. Közismert, hogy a képzőművészeti főiskolán alapozott vásznat kapnak a hallgatók, az ott alapozott vászon az alapozóba kevert

lenolaj miatt rövidebb-hosszabb időn belül elkezdett sárgulni. A végzett hallgatók egykoron, de még ma is csak gyárilag alapozott vászonhoz jutottak hozzá, és azt se feledjük, hogy a különféle alapozó anyagok összetételét időre-időre megváltoztatják. És ha valaki kontrollálni akarja az anyagok kémiai viselkedését és a véletlent nem tekinti művészeti tényezőnek, annak sok bosszúságot okoz a megbízhatatlan alapozás. (Ellenpélda Szurcsik József festészete, aki tudatosan használja képépítő elemként a különféle repesztett felületek létrehozását.)

Feltámasztási
kísérlet

Mint szó volt róla, Stark a kezdetek óta a színekkel létrehozható szimultánkontrasztra építette képeit, attól függetlenül, hogy figurális vagy tárgynélküli kompozíciókról volt szó. Az közismert, hogy a legtöbb fényt a fekete „szín” nyeli el, a legtöbbet viszont a fehér veri vissza. Mások mellett erre a felismerésre épült az impresszionista festők alapozási technikája. A fényvisszaverő képesség fokozására Stark már az 1980-as évek végén porrá zúzott üvegkristályokat kevert az alapozó festékbe, ám az eredménnyel elégedetlen volt. És ahogy mondani szokás: aki keres, az talál. A véletlen folytán megismert egy olyan üvegműhelyt, ahol mikronméretű, még a festék pigmentnél is apróbb üvegyöngyöket gyártottak. „Ebből kértem keveset belekevertem az alapozásba és csoda történt, az alapozás a fehérenél is fehérebb lett, mert visszaverte a fényt. Már az első képek megfestésénél elhagytam a figuralitást és élveztem a felület szépségét, a ráfestett színek belső világításból fakadó szépségét.” (Stark István írásbeli közlése, a szerző tulajdonában.)

Nagyon nagy mosás

A figuralitás elhagyása egy festő számára látszólag fegyverletétel, mert azt adja fel, amire mindaddig készült. A világ leképezése helyett annak törvényszerűségeire kerül a hangsúly, és ez sem kevés. Ezt követően Stark programszerűen valósította meg elképzeléseit. Ez jól megnevezhető sorozatokban öltött testet, mint a *Rovátkázott képek* (ezredforduló), a *Spirálok, hullámok és rezgések* (2000–2002), a *Pötyyözött képek* (2003–2005) és a *Parabola képek* (2005 után). Az előbb felsorolt sorozatok teljesen összefüggve egymásból íródtak tovább, így az alábbiakban én is egységes folyamatként *beszélék* róla.

A kizárás logikáját használva azzal kezdem, hogy mi nem jöhet számításba. A képet látva világos, hogy nem mimetikus, tehát nem utánzó festészetről van szó. A mimetikus módszer a fejünkben lejátszódó pszichikai folyamatokra épül, arra hogy három dimenzióban látunk, arra hogy azt véljük felfedezni a képen, amit már láttunk, és látni akarunk. A hullám-képeknek azonban nincs szüksége erre a pszichoszenuális agymunkára. A megközelítés során persze eszünkbe juthat az impresszionizmus, a pointilizmus, a frottázs, a dripping, az anyagfestészet és az op-art kifejezés, de ezek csak fél igazságok. Azt szoktuk mondani, hogy már mindent megcsináltak. Festettek fűvel, fával, kötöttek ecsetet számarfrokra és adtak már pemzlit majomkézbe és elefántormányba. Niki de Saint-Phalle karabéllyal szétlőtt festékes zacskókat használt a nyomhagyáshoz, Yves Klein tűzzel és női testtel festett, a bécsi akcionista pedig marhavérrel, fekáliával és még ki tudja, mi mindennel dolgoztak. Stark István azonban mégis azt gondolja, és joggal gondolja, hogy még nem merült ki az összes lehetőség, tehát kísérletezik. Ha fentebb azt *mondtam*, hogy figurális elemeknek nyoma sincs a képeken, ami nem teljesen igaz, mégsem absztrakcióról van szó.

Stark képei nem sorolhatók be az előbbi két kategóriába, mivel mindkét folyamatot megőrzi, és fel is használja. Munkája során azonban csak annyit őriz meg belőle, amennyi a céljaihoz szükséges: minimális eszköztár-maximális hatás. Az a furcsa helyzet áll elő, hogy kísérletező analitikus módszerrel létrehozott festészet megjelenése mégis szenuális. Szenuális, de nem illuzionisztikus. Stark nem akar új festészetet felfedezni (nem avantgárd), de utánozni sem mindazt, amit már megcsináltak (nem posztmodern). Akkor mit tesz, adódik a kérdés. A festészet egyik legfontosabb problémájára, a fényre koncentrál. Fény nélkül nemcsak élet, hanem festészet sincs, hogy aztán mit tesz láthatóvá a fény a képen, az már más probléma. A néző számára fel sem tűnik, hogy a képek színeit, formáit és vonalait éltető fény a képen kívül van, nem része annak, elvonható és újra hozzáadható, anélkül, hogy a kép minősége megváltozna. A festészet csúcskorszakaiban a fényt, a fényforrást a kép felületén formával és színnel imitálták. A jelenséggel először az ókori görögök szembesülve feljegyezték, hogy egy bizonyos „*Antiphilus nevű festőt tüzetélesztő fiújáért dicsérik: a szép szobáért, amelyen a tűz fénye csillog, és a fiú arcáért*” (Szilágyi János György: A görög művészet világa, II. köt. Budapest, 1962. 146. o.). Philiskost pedig „*egy festő műtermében tüzet élesztő fiú*” (uo. 148. o.) ábrázolásáért ismerjük. A belső fény imitálása aztán a bizánci művészetben, majd a barokk festészetben jelenik meg újra: pl. Georges de La Tour *A pásztorok imádása* (1593–1652) vagy Gerard Von Honthorst *A fogorvos* (1622) képein. A 19. század végén az impresszionizmus megjelenésével ismét a fény válik a kép főszereplőjévé, azonban lényeges változás nincs, az impresszionisták is színekkel imitálják a fényt, majd a 20. században Konkoly Gyula (*Szent József a gyermek Jézussal I–II.*, 1967) egészen más kontextusban eleveníti fel a francia barokk művészet fényábrázolását, még hozzá a belső fény ábrázolását.

Stark megoldása eredendően más. Képein nem fényimitáció, hanem fényvisszaverő, fénytüköröző felületek jelennek meg, némileg emlékeztetve a hologramra. A fény áthatol a vékony festékrétegen, majd visszatükörözve azt, belső fényként világítja át a vászonra felhordott festékréteget. Így nem a színek „hazudnak” (imitálnak) fényt a vászonra, hanem a visszaverődő

fény teszi láthatóvá a felületet. Mint az elején mondtam ez nem látvány, és nem is látványos festészet. Célja nem a külvilág „szolgai” leképezése, nem a valóság esztétikai legyűrése, hanem a fény irányítása, a fény láthatóvá tétele, a fény megismerése. A fény (az anyag) rezgése a szem számára érzékelhetetlenül kicsiben ugyanaz, mint a szemmel látható formák hullámlázása. És bármilyen hihetetlen, a festészet a fizika és a biológia alapelveire épül, még akkor is, ha nézés közben ennek nem vagyunk tudatában. Ha minden pillanatban nem is gondolunk rá, azért tudjuk, hogy színek *márpedig nincsenek*. Szemünk csupán a különféle anyagi rezgéseket érzékeli, és a hosszabb-rövidebb hullámjelenségeket nevezi különféle színeknek. A látás, a megkülönböztetés egyik módja, ahogy sárgának, vörösnek és kéknek látjuk és nevezük a különféle rezgéshullámokat. Stark festészete épp azzal különbözik az eddigiektől, és épp azzal teljeseedik ki, hogy megérti, tudomásul veszi és alkalmazza mindezt. Azt is mondhatom, hogy a tudomány és a művészet egy pillanatra összeér, amikor mikron méretű üveg és festék pigmentekből olyan szemmel is érzékelhető hullámokat épít fel, mint a víz fodrozódása, mint egy légi felvétel (a szántásról), mint a tükröződő fémfelület egy városkapu tornyain.

Stark festészete tehát herakleitoszi festészet, mivel *a minden folyik, és az egyetlen állandó a változás maga* felismerésének elve vezette hullám képeinek megalkotásakor. *A minden folyik* kifejezés nála minden rezgés, minden hullám. Az általa legtöbbet megfigyelt és ábrázolt motívuma a kettős hullám, amely akkor keletkezik, ha egyszerre két követ dobunk a vízbe és a két hullámgyűrű elkezd egymásba olvadni.

Herakleitoszal zárva gondolataim azt kell *mondanom*, ez a festészet kísérletező festészet, amelynek lehetőségei végtelenek. A végső konklúziót nem is lehet levonni, mivel a kísérletet befejezni nem, csak abbahagyni lehet. S még azt is hozzáteszem, hogy maga a személyiség is változik, hisz pályája elején Stark az egész világ szétszedésével és újra összerakásával foglalkozott, nem törődve azzal, hogy nemcsak a művész elméjében, hanem testünk atomi szintjén is nagy dolgok történnek. Ehhez a felismeréshez és a további kísérletezésekhez kitartást és sok sikert kívánok!

*

Stark István festő, grafikus. 1960-ban született Sárospatakon. 1978–82 között a Rézkarcoló Művészek Alkotóközösségének műhelyében rézkarc nyomdászként dolgozott. 1981–82 folyamán neves művészekkel (Barcsay Jenő, Hincz Gyula, Reich Károly, Szemethy Imre, Würtz Ádám) működött együtt. 1986-ig a Magyar Képzőművészeti Főiskolán, grafika szakon Nagy Gábor és Raszler Károly növendéke volt, elvégezte a festő szakot is. 1998-ban alapította a tolcsvai művésztelepet. Egyéni kiállításait láthatták a nézők többek között Budapesten, Sátoraljajújhelyben, Szekszárdon, Tolcsván, Vácott. Olvasóink Stark István munkásságának egyes elemeivel már találkozhattak a tolcsvai Land Art Művésztelepet bemutató 2010/3., illetve a sárospataki képzőművészek nagybányai kiállítását ismertető 2015/4. lapszámunkban.

Akt

Levegő

Kettős spirál I

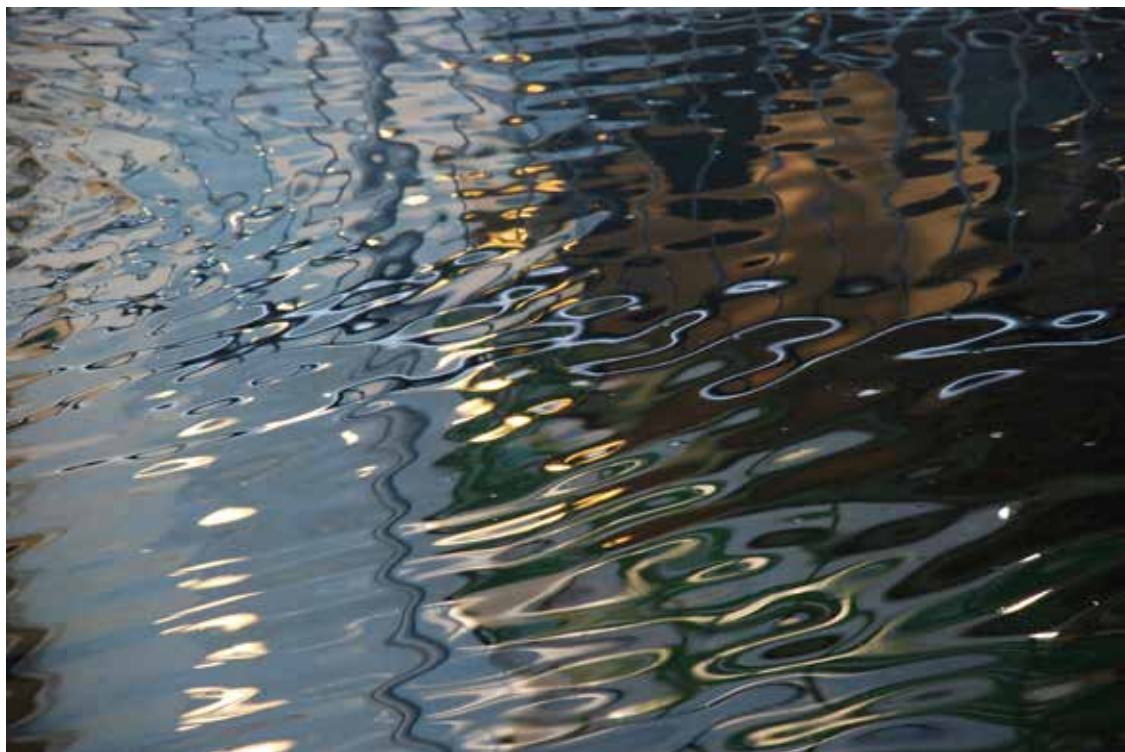

Transz

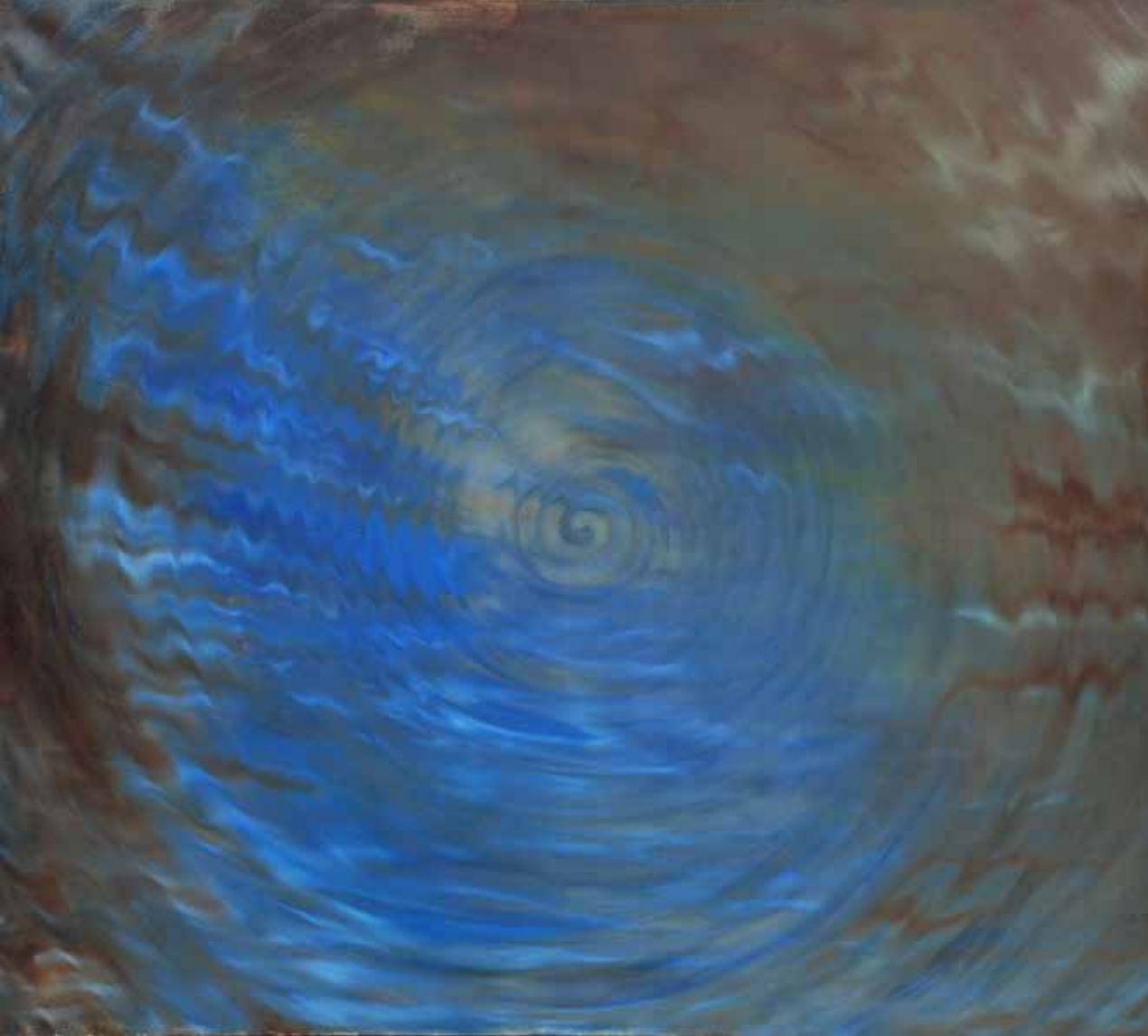
Basel 2007 hullám tanulmány

Beolvadási kísérlet

Örvény

Föld és levegő

NAGY Hajnal Csilla

A kezem

Azt mondta, sápadtan, a
kezemet figyelve, hogy a terhes
nők gyönyörűek.

Hogy ő ezért szeretne egyszer
gyereket szülni. És talán mindegy is,
hogy kinek. Én pedig megálltam, mert
a sóhajok elhalványodtak.

„Elmentél?” kérdeztem, mert semmi
más nem jutott eszembe, ő pedig
nevetett, hogy ha akarom, szül nekem
gyereket.

„Inkább ne”
kezdttem bele lassan
megfontoltan
„mert ha olyan gyönyörű lennél, azt
nem bírnám elviselni.”

Újra nevetett, majd lehunyta a szemét, és
óvatosan vezetni kezdte a
kezemet.

Tíz perccel később azon gondolkoztam,
hogy egyre gyönyörűbben színleli, de hogy
tulajdonképpen mit is,
azt még mindig nem tudom.

Előjegyzés

Álmomban rám hullott az
összes könyvünk, jelezve,
ha egymást nem,
őket sem
birtokolhatjuk többé.

Betelefonáltam minden
antikváriumba, ahol valaha
együtt megfordultunk, de
senki sem emlékezett ránk.

Azt mondták, hogy még a
szőke fiú, igen, rá talán,
mintha látták volna is a minap.

De én nem voltam ott.

Aztán felhívtak régi
iskolámból, hogy szeretnék,
sajnálják, de kénytelenek,
visszavonni a jogomat az
olvasástól.

Így most betűket keresek
egyedül egy dohos szobában,
miközben abban sem vagyok
biztos, mik azok.

És valaki
egy kockás nadrágban félénken
beszól a résnyire nyílt
ajtón,
hogy elkelt minden könyv, amire
valaha előjegyeztem.

Ráncok

Ma a ráncaidról akartam írni.
Vizet engedtem a vasalóba
néztem egy darabig a gőzt
rémülettel
gondolva rá hogy
ő véget vethetne nekik.
Egy darabig járkáltam a
lakásban
mert ez szebb szó
valahogy a háznál úgyhogy
ilyenkor szabad hazudni.
Próbáltam elképzelni amikor
még nem voltak
a következő
pillanatban pedig már
igen.
Hogy milyen lehetne ott
élni. Azokra a
mikroorganizmusokra
gondoltam akik
ott telepedtek le és hogy ez
milyen egyszerű boldogság.
Hogy ott milyen
könnyű lehet
boldognak lenni erre
gondoltam
mérgesen és hogy ha a
boldogság könnyű az
mit jelent?
Vannak dolgok amiket már
annyira nem értek hogy
még a korhadt
borfoltos asztalunk mellett
sem tudnék róla
beszélgetést
kezdemenyezni.

NÉMETH Gábor Dávid

old

nem tudom mettől meddig tart
az este, már nem járnak ki ehhez
a tóhoz, mert csak a víz
többletjelentésivel foglalkoztak
mind. pontosabban, nem a víz,
hanem a tóság jelentéseivel,
hogy körülötte padok, fák,
túlságosan alkalmas az időtöltésre.

hallottam, hogy rólam kérdeztek,
ezért odébb mentem, hogy ne halljam
mivel térsz ki a válasz elől,
mivel kerülöd meg a kérdést, úgy, mint
engem éjszakánként, amikor kimászkálsz,
mintha felfáztál volna és rendszeresen
ki kéne pisilned magadból egy részt
az éjszakából, szóval odébb mentem,
csendesen, de elég feltűnően ahhoz,
hogy észrevedd.

fürdés után soha nem törölköztél meg
teljesen, apró foltok jelezték a pólódon,
hol válsz vele egygyé. külön tartóba
raktad a fogkefédet. ma te alszol kívül.

színtávlát

feltűnő, furcsa tárgyakkal
pakoltad tele a szobádat,
hogy mindenki ugyanolyannak
lássa, mint te. mintha
a jelbeszédünk is egy
kihalófélben lévő nyelv lenne,
az ábrázolt tárgyiasságok
rendjébe tartozom én is.

ekkorra már nem csuktad be
az ajtót, ha pisiltél. idegesen
tépted a vécépapírt, mintha
egy nem annyira fontos szóról
tépnéd le a viszonyragot.

habfürdőt raktam a kádba,
hogy ne kelljen látnom magam.
te a cápák szaporodását nézted
közben a tévében. elképzelttem,
hogy a hab alatt halak áznak át
a bőrömön, a körvonalaim lazulnak.

Abban a házban

Úgy mentél át a zebrán,
hogy csak a fehér csíkokra léptél.
Egyszer belelógott a lábad a
feketébe, de nem szóltam.

Azt mondtad, a rövid utcákat
szereted, mert azok biztonságosak.
Az épület maga jelöli ki a tárgyi
valóságot.

Abban a házban öltek, két emelet
között, a lépcsőfordulóban.
Azon a félemeleten még
a szellemek is lifttel közlekednek.

KÁNTOR Zsolt

A megtisztított múzsa

Itt van újra a lét, a reggel és a lélek.
Indul a nap, bár kicsit vontatott.
Ma is kijön ebből valami részlet.
Nem virtuális, hanem nyomtatott.

A festécpatronban köntöst cserélnek
a valós és a lehetséges mondatok.
Lehengerlik, elsimítják ráncaik a tények.
Ölükbe veszik a történést az angyalok.

Mert nyüzsgött ott egy egész tenyészet.
Olajfák, őzek, tó, oltár, levél-nesz.
Szinte minden megvan. Az ész szelektál legott.

Mintha tojáshéjakon aludna. Unja a fészket.
Majd háborogva becsukja a félszet.
Mint egy könyvet, elnyeli a polc.

A nyelv kapuja

Lars von Trier – apokrif

Az álmoság hirtelen támad,
mint Lidocain után a zsibbadás.
Felborzolja, kioldja a vágyat.
Úgy hull le, mint egy nagykabát.

A lelket beszívja, ami írja.
A tintát a toll visszaszívja.
És csak egy percig bírta,
hogy felizgatta a líra.

A nyelv húsos kapuja lenyel.
Szájnak mondták, amíg testben éltek.
Morfológiai mutációi a létezésnek.

Tulajdonképpen a múlt is betű volt.
Majd a történelem egy tócsába lépett,
bakancsára vér fröccsent. Üdv, gépek!

KERBER Balázs

CONQUEST IV.

Stratégiai verspróza (részlet)

Churchill elégedetlen a termeléssel, kifakult az öltönye. Besétál a gyárba, ahol meghúz egy kart, és megpörget egy kereket. Kezdetét veszi az ipari forradalom. A fejben fogaskerekerek születnek, és a virtuális térben felemelkednek az új típusú repülőgépek. Churchill a megfelelő tervre kattint, aztán figyel a gyár pezsgését. A röppályák ívelése, akár egy új, trópusi sziget keletkezése, melyet görög és kínai telepesek lepnek el, hogy hátulról biztosítsák a mongolok ellen élethalálharcot vívó birodalmat. A forró szigeten már áll egy barbár falu, de szerencsére aranytallérokka változik, amikor rálép a telepesek vezetője, Miltiadész.

A fák mögül makákók érkeznek. +30 Resource.

A dombos test, a gömbölyded ajak hosszan énekel, hepehupákon épülnek a házak. Új, elnyúló déli szellem. Ki csókolta a cserepeket a tetőkre? Oszlopok szökkennek a sárból, mint ismerős növények. Deklináló taoizmus. Konfúszeosz szónoklatot intéz tanítványaihoz, akik nehezen értik mondattani praktikáit. Az egyik nyelvi szikránál kitör a vihar, és a filozófus kedvetlenül néz a menekülő ifjak után. Két alak a Vejjang parkban kószál, és a becsapódó villámokat számlálják, mintha ártalmatlan fények lennének. Szókratész indokolatlannak nevezi a vihartól való félelmet, és udvariasan odébbugrik minden becsapódás elől. A füves tér fényzilánkok találkozóhelye. Szókratész kedvére ugrál az értelem bozótosában. Akár el is ronthatja a manővert, hiszen alig sebzik a villámok. Minden fűcsomóban Beatrice-kupon, + 40 Power. Az erdő felől megérkezik a dús szürkület. Mindenki várta ezt a teljesebb elmerülést. Li Taj-po egy újabb város építésébe kezd a lombok mélyén; meg kell szervezni a háttérbirodalmat a mongolok érkezése előtt. Miltiadész a parton sétál, és a véderőmű helyét jelöli ki.

A sziget gyarapodó lakosságának 30%-a katona, 40%-a kereskedő, 20%-a építőmérnök, és 10%-a rakodómunkás. Li Taj-po kijelöli a főutca és az újságosstandok helyét. Az Északi Fővárosból munkásokat küldenek a tervek megvalósítására. Egymást kerülgetik a különítmény tagjai a fák között. Feltűnik a dzsungelben az úthálózat; a civilizáció első jele. Egy készülő épület szerkezete a fű fölé magasodik. A város kibukkan az erdőből, mint egy felfújt lufi.

Láthatár

I.

A térkép lába szigettenger,
gömbnyi gyümölcsök a festett vízen.
Hullámhorog, keresztbe vetett fodrok,
kék műanyagasztalok a fagyfaltövezésnél.
Fáradt suhintás a halántékon. Dzsungelválgó
kés tör utat az óceán rücskei közt,
ernyedő tornyok csapódnak fel,
minták, mint gyerekkorban az ég
vagy pára a kerek tükrön,
a fürdőszoba boltozata, bálnamély.

II.

Szigetbetű, a lány szája o-t formáz,
és teste, mint hosszú oszlop egy
freskótöredéken. A zöldes kövön
ferde sorokban követik egymást
a betűk. Egyszeri ének, ma is csak
nézem az íveit. Elveszett öblök
és hosszú folyók. A kék vonalak,
akár nemrég feltűnt autópálya-
szakaszok egy térképen. Erdők
és hegyek nevei, mint a lombok
és kráterek rajza, két szikla közt
egy feliratként elnyúló fasor.
Az ének a sziget alakja, jobbra
az iránytű a nagy kezdőbetűkkel,
mint határ és felborzolt taraj.

III.

Szappanváros. Kezemen elcsúszik
a metrószín és a taxisárga.
Minden arc egy új pamacs.
Torlódik a látvány, mint sebzett
rovarszárny, a fölfogás egyre intenzívebb.
Hol húzzam az időt, vagy hol lépjek bele,
hogy egész testemmel sétálhassak.
Nedves ruhába mártom magam. És
kihasználható teher vagy ehető szín
a szemet betöltő villamos? Egy
nap a körúton, rajzó tekintet, hiba
a hártján, ahogy az arcomba nézel.

SEBŐK György

Negatív

Most pont egyforma magasak vagyunk.
A talpamtól indultál egészen, és egyszer
messze mos majd tőlem a megnyugvás,
a pillanatban egymásra látunk, feszes nyakad,
és magas orrod nem takar.
Ha dolgozni hívnak, mindig itt talállak,
elnyújtózol munkámon, és figyelmeztetsz,
ha csodálom, kettő helyett hajtok fejet,
s akkor túl kényelmes lenézned másokat.
Mégis, meg kell, hogy bámuljalak,
hisz' olyankor nem tehetsz mást, mint engem utáznál;
másképp minden tettem belőled fakad,
és tagjaimból nem lesz más, mint mozdulatok
végtelen mátrixa.
Kevés. A föld könnyedén hullik rajtad át,
jobb, talán, ha nem is próbálkozom
többel. Az árok előtttem hátadnak támasz,
mondhatnám, sors vagy, mert nem tudsz,
csak nehezedeni, de annál több semmiképp,
mit átszűrődni nem hagyok,
s ha eleget beszélek, talán szemeim is
megszokják lassan a foltot, amit alakomból
borítasz ki, sőt, hagyom, gyere, hozz magaddal
éjszakát, az én tarkóm az égé, nevemet
nem ismeri sírköves, a tiédet pedig elfelejtjük
közösen, és szétszóródik, mint minden sírásó,
amikor nincs mit eltemetni.

Kilátás

Egy nap felcsapok tengerésznek, igazi falábbal, félszemű meg csámpás, és ha már sem járni, sem látni nem fogok tudni, világos lesz: szakmám minden fortélyát meghaladtam, és igazán jó leszek valamiben. Végre koldulhatok, és imádkozhatok a templom mellett, a járókelők pedig összesúghatnak, hogy ott van az ember, csomós izmokkal és cserepes bőrrel, aki magáévá tette a vizeket. Kár, hogy nem fogják megérteni, munkám értékét egyensúlyom hiányában őrzöm, a megmaradt fogaim közötti térben, összes holmim közt, amit valaha elhullattam.

De lesz egy láda valahol mélyen, benne bal lábakkal és szemgolyókkal - legalul a sajátjaimmal - tökéletes egyensúlyban, mert nem nehezedik rá a figyelem nyomása, és mert erről a ládáról én mesélek majd egyedül. Imáimba fűzve fog az emberek fülébe akadni, és lesznek, akik megborulnak tőle, gyulladt belső füllel, csámpázva jönnek majd hozzám, de onnantól már sarlatán leszek, mert a templom mellett ülök, követőim is akadnak szép számmal, akkor pedig tovább már nem folytatódhat, ezért orvoshoz fordulok, kigyógyíttatom magam meglett hősségemből, tengert álmodom éjjelente, ahogy a kabinban imádkozom, és izzadok.

Generál

Felboncoltak egy angyalt nálunk,
s belül csupa szépet találtak,
tenyerét csapkodta a legtöbb,
hangokat adtak egy szájba óvatlanul,
ahogyan futott az él, kettéválasztva
a gyönyörű irhát, kisebb pelyhek borították
lassan a csempét, a fűrésztől rázkódott,
és reccsent a szegy, ahol csont feszült,
meglett a keresett szerv az ágymeleg izmok között.
A korpusz túrt és csorgott belőle
a tehetetlenség, a fölösleges
erőfeszítést érezve néha felszisszent,
elnézést, kész vagyunk azonnal,
hozzátették, ez majd áldásos sokaknak,
számtalan páciens vár hasonló épségre,
számít, hogy a koszorú szép legyen.
A szünet rövid, precízen megy a kiemelés,
itt korona. Aki erre téved, így jár,
több ütemet viszont kihagyni nem szabad,
illik felvenni a ritmust az érintetteknek,
a vörösek játéka elhal a két negyed
mentén. Most már lesz, ami összefűz,
hogy egyben tartsa, ami összetartozott,
szép munka, a harmónia pedig enélkül is
meglehetett volna, de a hiány az hiány,
a kóruspróba meg nem vár, így mindenki
szabadon távozhat, ez itt végül is
egytől egyig zenész.

GÁL Soma

Itt a vége, fuss el

Egyetlen hulla sem szép. Az állatoké sem, de különösen az embereké. Láttam már néhányat, elhiheti, és észrevettem, hogy még a boldog emberek képén is torzul a mosoly, az izmok és a bőr fájdalmasan összeugrik, és megcsúnyulnak mindannyian. De az öngyilkosok, a boldogtalan emberek különösen rondák. Talán mert végül, hiába akarták, még a halálnak sem örülnek. Fogalmam sincs, ezt csak megfigyeltem. És ez mindközül a legrondább, amiket láttam életem során.

Azzal lehúzta a lepedőt a boncasztról.

Á. pedig csak állt, és bámult a saját testére, amit az imént a legvisszataszítóbb holttestnek titulált a patológus. Aztán értetlenül a boncmesterre nézett, akit látszólag nem kavart fel a rekordrondaság.

Érzett bármilyen fájdalmat, amikor eltávozott? Látja, az arckifejezéséből már meg tudtam mondani, hogy növényvédőt használt. Ezek az ideges ráncok, a félelem a hallucinációtól erre utal, több izomcsoportja rángott valószínűleg. A pupillája beszűkült, ellentétben azzal, ha valamilyen drogot szedett volna be. Tipikus acetilkolin. Ha kicsit is utánanézett, akkor alkohollal vette be, az gyorsít rajta. Remélem volt ennyi esze. Mert ezek a rángások, karöltve a migréneshez hasonló fejfájással, és a nyugtalan látomásokkal csak az első nyolc óra masszív tünetei. Felgyorsítva ekkor olyan csapást mér a központi idegrendszerre, hogy attól valószínűleg azonnal eszméletét veszítette, és leálltak a létfontosságú szervek, vagy megfulladt a saját nyáltengerében. Vagy nagy gyorsasággal gennyes váladékkal telt fel a tüdeje, ezt még nem tudom megmondani azelőtt, hogy felvágta volna. Enyhébb mérgezésnél egyszerűen kihányja az áldozat a permetszert, itt nem volt erre idő, sokkal expeditívebb volt a folyamat annál.

Ennél a pontnál elhallgatott, várta Á. reakcióját. Valószínűleg addigi klienseinek hozzátartozói ennél a két perces pontnál hányták le a boncterem padlóját vagy rohantak el zokogva. Á. továbbra is kíváncsi maradt, gyerekes arccal fürkészte a kék ajkú, összegyűrt húst, ami egy emberből megmarad.

Biztos vagyok benne, hogy alkoholra vette be. És nem szenvedett sokáig.

Aprót sóhajtott, amikor az orvos felé fordult, és várakozva a szemébe nézett pár percig.

Megtenné akkor, hogy azonosítja?

Csak bólintott egyet.

Kijelentem, az itt fekvő holttest Zalai Ádámhoz tartozik, született 1989. december 4-én, elhunyt 2014. augusztus 27-én, 184 cm magas, fehér bőrű, barna szemű, sötét hajú férfi, különleges ismertetőjeleihez tartozik a vöröses szakáll és egy vastagkeretes, fekete szemüveg. Testére egy egyetemi kollégiumban találták rá délután 4 óra magasságában, a halál beállta a hullamerevségből és a foltok hiányából nem sokkal korábbi időpontra tehető. A jegyzőkönyvet testvérének (itt megállt egy pillanatra, de a csend után inkább folytatta tovább) felolvasta, és átadta Paksi Béla boncmester. Itt írja alá, kérem. Persze csak, ha helyes.

A toll sercegését sem bírta kivárni, mohó kíváncsisággal Á.-hoz hajolt.

Tényleg nem érzett semmit? Az ikrek között állítólag van kapcsolat. Valami metafizikai, a magyarázathoz nem értek, de sok sztorit hallottam róla, biztosan maga is. Nos? Fáj?

Á. szó nélkül kotorta elő tárcájából a személyigazolványát, és letette az asztalra, bizonyítva személyazonosságát a tanúskodáshoz. A kórboncnok pedig halálra fagyott a decemberi dátum és a Zalai Ádám név láttán.

Á.-nak sikerült kisétálni a kórházból, hátrahagyva az alélt patológust és a hullát. Meggyújtott egy cigarettát, tétovázott, aztán inkább eldobta egyetlen leszívott slukk nélkül. Minek cigizzen most, hogy már úgyis halott?

Itt a vég

LAPIS-LOVAS Anett Csilla

A hiány zsoltárai

Semmi zsoltár a címe Bödecs László első verseskötetének, s ez a hangzatos felütés számtalan asszociációt és előzetes elvárást kelt az olvasóban. Gondolhatunk arra, hogy valamiféle kiüresített szakralitással találkozunk, várhatjuk azt is, hogy immanens és transzcendens egymáshoz való közeledésének lehetetlenségét próbálja megragadni a kötet, de az is lehet, hogy az imádásos, zsoltáros megszólalásmód lebontásával és/vagy újraértelmezésével foglalkoznak a versek. De vajon képes-e annyit adni ez a kötet, mint amennyit ez a gazdag jelentéstartalmú cím ígér?

A könyv három részből áll, a végén pedig külön cikluspozícióba emelve kapott kiemelt szerepet a címadó vers. A ciklusok jórészt tematikus alapon szerveződnek: a *Kilakoltatás* az otthonkeresés, otthontalanság verseit tartalmazza, a *Nem lesz tavasz* verseinek többsége a magány állapotát helyezi középpontba, a *Megbocsáthatatlan dolgokban* pedig főként emlékek felidézése történik, és itt a legerősebbek a 20. századi költészethez fűződő intertextuális kapcsolatok. Mindezek azonban csak tétova kulcsszavak, az anyag valójában jóval sokszínűbb. Például a legelső vers, a *máig sem* a történelmi igazságkeresés folyamatáról számol be töredékesen, a „folyóba lótt tények” kapcsán a „be kellene vallani” kényszeréről beszél. A következő szövegek, a *Közmunka a körúton* és a *Munkások Jézusa* számot adnak a lírai én szociális érzékenységéről, és megjelenik a „te” is, hogy aztán a további versekben ez a „te” női arcot és testet kapjon, majd végül kilépjen a versek teréből („Kéne egy otthon, / de valahol távol, / és akit magammal viszek, / de inkább jön magától.” *Kiút*, 27.). A ciklusokat a *Lapszélütés*-versek fogják össze: ezek mintha önmagukban is külön ciklusokat alkotnának, hiszen mindhárom *Lapszélütés* tematikailag és formailag is szétartó verseket, töredékeket tartalmaz. A jó versciklus alkotásai többnyire laza vagy szoros kapcsolatban állnak egymással, tárgyukban, stílusukban, formájukban hasonlóak, de jelen kötetben e kötelékek többnyire nehezen megalkothatók, a verseket szinte csak a cikluscím fogja össze. A hangnem azonban többnyire egységes: a teljes kötetre jellemző a melankolikus, helyenként önsajnálamba hajló kifejezésmód. Erre néhány jellemző példa: „megtanultam nem remélni, csak / rejtteni nem tudtam a pincsiképem” (74., *Hiába is*), „A legnagyobb fájdalom, / hogy a cigaretták gyorsan égnek.” (46., *Lábadózó*). A lemondó hangvételt a címek egy része is magában hordozza: *Nem lesz tavasz*, *Nem volt ez jó neki*, *Hiába is* – a címek olyan szövegeket rejtenek, amelyek magukban hordozzák a reménytelenséget, a folytathatatlan kapcsolatokról szóló gondolatokat. Ezek a gondolatok hol egyszerű, letisztult nyelven fogalmazódnak meg („Szeretnék melengetni / a szeles mészfalak közt, / de nem vagy már itt” 53., *Nem lesz tavasz*), hol pedig bántóan hiperbolikus szóképekben: „pusztán visszaemlékezni is golgota” (39., *A régi biciklink*).

Többek közt ez a félmondat készített tőprengésre a versek teológiai értelmezhetőségével kapcsolatban. Már a kötet cím is jelzi, hogy számíthatunk a biblikus nyelv egyes szófordula-

taira, s ezek rendre meg is jelennek a szövegekben: a *Munkások Jézusa* felsorakoztatja Jézus néhány külső tulajdonságát, sorsát pedig egy munkás látványába sűríti – ez viszonylag jól sikerült, összetett képekkel dolgozó szöveg. De mi a helyzet a „pusztán visszaemlékezni is golgota”, az „égő csipkebokorként szikrázott a hajad” sorokkal, vagy az „imát-pinát” rímpárral? Hol van helye a szakrális nyelv kifejezéseinek, a Biblia szavainak ebben a lírában? Úgy vélem, e nyelvi hagyomány akkor válik izgalmassá, amikor a szövegek szerves részévé válik. Ilyen például az *Ét resurrexit*, amely a feltámadás történetét egy párkapcsolat újra- vagy elkezdésével hozza párhuzamba (bár a zárás nagyon kilóg az addig használt szókincsből és stílusból: „tapasztalatlan pislogunk egymásra, / mint futószalagra tett naposcsibék”, 22.), vagy a *Bevonulás*, amely a Getsemáné kerti gyötrelmeket urbánus közegbe helyezi. Ahol azonban csak pontszerűen bukkannak fel az ószövetségi vagy evangéliumi eseményeket felidéző kifejezések (ahogy az idézett részletekben is), ott jobbra öncélúnak hatnak. Különösen a „pusztán visszaemlékezni is golgota” esetében: a műben másutt nincsenek bibliai allúziók, és meglátásom szerint túl sok ez a metafora, különösen, hogy nem testi fájdalomról, hanem az emlékezés nehézségeiről olvasunk *A régi biciklink*ben. A halállal és örömhírrrel kapcsolatos asszociációkat kiváltó, rendkívül összetett jelentéstartalommal bíró Golgota kifejezés „kijátszása” után már nehezen vesszük komolyan a kevésbé erős jelzőket, így például az egyébként invenciózus címadó verset is súlytalanak éreztem. Mindezzel együtt méltánylandó kísérletnek tartom a szakrális és profán nyelv efféle ütköztetését vagy összesímitását, de helyenként talán jobban át kellett volna gondolni, milyen kontextusba kerülnek ezek a szavak.

Nemcsak a bibliai hagyomány, hanem a 20. század költészetének meghatározó szövegei is formálták a kötetet. Különösen a harmadik ciklusban olvashatunk olyan műveket, amelyek Pilinszky János, Radnóti Miklós, Petri György, Juhász Gyula, József Attila hatását mutatják, hullámzó színvonalon: a *Milyen volt...*-parafraízis már a „Milyen vót a szőke segge, nem tudom má” kezdősorral beviszi az első fájdalmas ütést az olvasónak, s a minőség a további strófákban sem emelkedik, de például a *Dichotómiás variációk PJ4-re* vagy a *Baráti kör* azt bizonyítják, hogy az éppen megszülető saját hang jól elegyedik a költőelődökével. A *Dichotómiás variációk...* Pilinszky *Négysorosát* írja újra négy versszakban, az eredeti alkotás tárgyiaságát, nominális stílusát oldva, egy töredékes eseménysort felvázolva. A *Baráti kör*ben pedig tobzódhatnak az utalások: „elkerülhetetlen kései lépések”, „napsütötte sáv”, „nem értik az emberi beszédet”. A vers Pilinszkyt és Petrit idézi szó szerint, de egyes szavakban Radnóti líráját is felfedezhetjük („kelj fel”, „tétova”, „Fanni”), s többek közt e szófordulatokból is kiderül, hogy a lírai én elképzelt barátja Radnóti Miklós lehetne. A vers ezt csupán sejteti, ugyanis többet hallgat el, mint amennyit elmond – s talán a szemünk előtt formálódó költői hangnak ez a legfontosabb ismertetőjegye.

Bödecs László költészetét a hiány lírájának is nevezhetnénk. A semmi, az üresség már a címben is megjelenik, és szinte az összes versre jellemzőek az elhallgatás alakzatai, ezáltal a befogadás is különleges lesz: az olvasónak rá kell jönnie, hogyan töltsse ki a hiátusokat. Az *El akartam kerülni* négysorosa tipikus „hiányvers”. „El akartam kerülni, de jött utánam. / Ha én akartam, menekült. / Amíg félttem tőle, nem hibáztam. / Ha odaültem, le sem ült.” Kicsoda a vers egyes szám harmadik személye? Talán a vágyott társ? Talán az egyik szülő? Talán Isten, aki ott áll a lírai én háta mögött, mégis megkerüli érte a világot? S miért a félelem? Miért követ, ha nem kell, s miért távolodik, amikor szükség van rá? E költészet nyitottsága abban áll, hogy az ilyen és hasonló kérdéseket magunk válaszolhatjuk meg, így a szerző nagymértékű értelmzői szabadságot kínál. S vannak olyan versek, amikben szívesen töprengünk még, de olyanok is akadnak, amik nem mozgatják meg nagyon a fantáziánkat.

De talán így van ez jól. Kemény István a fülszövegben arról beszél, hogy „egy jó első kötetben ott van egy nagyszabású költészet lehetősége”. Ezzel azt is kimondja, hogy egy jó első kötetnek még nem kell nagyszabásúnak lennie, elég, ha vannak arra mutató jelek, hogy egyszer majd azzá érnek a szövegek. A *Semmi zsoltár* még nem kiemelkedő kötet, de kíváncsi-vá tett arra, milyen irányba lehet innen elmozdulni. Érdekel, hogyan alakul tovább ez a hang, mennyit tart meg például Pilinszkyből és József Attilából. Szeretném látni azt is, hogy a versek nyelvében megmarad-e a bibliai tradíció, s mit kezd ezzel az alkotó. A bevezetésben feltett kérdésre válaszolva úgy gondolom ugyan, hogy ez a könyv nem ad annyit, mint amennyit a címe ígér, de az ígélet remélhetőleg nem marad beváltatlanul: a későbbiekben talán sajátos, eredeti hanggal bővül majd a kortárs irodalom képzeletbeli nagyzenekara.

(Bödecs László: *Semmi zsoltár. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2015. ISBN 978-963-7043-70-3*)

HALMI Iván

Életféle

Színmű sok felvonásban

A szín üres.

Itt-ott olcsó bútor, szegényes környezet, hátul sötétből főszereplő előbújik, Apa heveny nikotinban, gyerek bög, közben karlengető Bajszos jobb 1-en be, átvonul, a jó mérániak a legszebb lovon, majd bombasüvítés, géppisztolyropogás, pinceszag, gyertyaégetés, suttymban néhány Verne is akad, és másik Bajszos beront, de sokáig marad... mindketten elcseszik, amiben bízunk, majd új bizalom fakad, de azt is leverik... tanulság: legyen melleden korona vagy csillag, a hatalom ellen tehetetlen vagy. Kicsit megáll az agy...

Közben gyerek ovi és sulis, aztán Patakon, neves állomás, tanárok tudományt, hazafiságot, becsületet, erkölcsöt és kötelességet csepegtetnek tölcserén át, majd érettnak nyilvánítják, beiskolázás, véletlenül egyetem, van már papír!

Indulás a nagy Életbe, szereplők létszáma nő, akad köztük sok jó nő, egyet választ, partner a sírig, a fej meg benő.

Munkában elismerést nem vár, de nem is kap, a jutalmat nem itt osztják, hiába van tudás, ha a nagy csárdában piros könyvecske nélkül nem lehetsz dudás. Igyekszik tenni a dolgát, a családnak enni kell, gyerekek cseperednek és ha úgy adódik a történelem, hát menni kell, de erős a gyökér és visszahúz, bánts a pestis vagy kolera vagy bármi csúz. (Ha netán elesel, kelj fel, az élet nem fenéig tejfel...) Hol van már Gilgames és Éden, több ezer év elment, mikor is voltak az első lépések? Jaj régen, nagyon, nagyon régen.

Lassan bot is kell már, hogy eljuss a szötökába, közben szabad merengeni, milyen is volt az éggel színezett nagy magyar tenger, és örülj, ha van néha katarzis, mit másik amatőr szereplő deklarál Thália deszkáján... bárhová is fordul a szekered rúdja, te csak ülsz a saroglyán, máglyarakás, mindig csak a falba ütközés és leégés. Hogy mi mindent tehettél volna!

De beleszóltak szervek, szarvak, ökrök és barmok, hogy mit igen és mit nem, közben elszállt a kékmadár és elszálltak a darvak.

Ma már túl sok a nem fontos... lényeg hogy nemzettél utódod, ültettél fát és írtál könyvet, ha netán a Styxen kell átkelni, hát ne ejtsél könnyet.

Lassan beszippant a Fekete lyuk, Brueghel ecsetjére való, a zsúri már a helyén, középen a főnök Úr, jobbán az Ács Fia, Péter bá beint és megszólal az angyalok harsonája, s megtudod, hogy több dolgok vannak földön és égen, meg hogy milyen is volt régen, mikor másról szólt a dal, s hogy ma már csak az a jó, ami neked jó, s hogy rohadt dolog, hogy bármit is, de utoljára... szorul a gyomor és homályosodik a szem, csak az a vég, csak azt tudnád feledni...

Lassú függöny.

ÁFRA János

Az érzékek előtt, az érzékek után

A megmozdult szótár – Weöres Sándor

„[N]em rejtőzöm – csak igazában nem vagyok. / Cselekszem és szenvedek, mint a többi, / de legbenső mivoltom maga a nemlét. // Barátom, nincs semmi titkom. / Átlátszó vagyok, mint az üveg – épp ezért / miként képzelheted, hogy te látsz engem?” – Weöres Sándor *Őnarckép* című versének zárzata akár önleplező mottója is lehetne ennek a kiállításnak, hiszen arra a főképp a keleti gondolkodástörténetben meghatározó belátásra utal, hogy a személy a maga átmenetiségében messze nem azonos a lényünkkel, s létünknek egy mindnyájunkat összekötő közös többszörös ad dinamikát. A mindséget megelőző „semmi”-ben azonosak voltunk, mielőtt beléptünk volna az időbe, a születések láncolatába, és általa egylényegűek maradunk individuális létezésünk után. Igazából most is részesei vagyunk, csak a különféleképp megélt, relatív valóság(ok) elrejti(k) előlünk ezt a lényegi egységet, melyre a másoktól való elválasztottság emlékeztet. Éppen úgy, ahogy a megmaradt tárgyak és szövegek megidéznek a személyt, miközben egyúttal felhívják figyelmünket a hiányára is.

Egy költő életművére koncentrálnak az irodalmi kiállítás általában a szubjektum történetéről és más szubjektumokkal való kapcsolatairól akar mesélni, a személynek tulajdonított gondolatok és elvek szemléltető megjelenítésével, a költőhöz közvetlenül kötődő vagy őt felidéző tárgyakkal és idézetekkel. Itt is láthatunk könyveket, felnagyított kéziratokat, saját rajzokat, leveleket, a költő alakját

megidézni képeket (például Illés Árpádtól) és fotókat, egy interaktív térképen pedig megismerhetjük a világot látott költő egykori célállomásait, a konkrét helyekhez kötődő verseket is. A tablókön feltűnnek a szülők, a Weöresre nagy hatást gyakorló költőtársak (Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Füst Milán) és zenészek (Bartók Béla, Kodály Zoltán), valamint természetesen a feleség, Károlyi Amy is, mégpedig a személyeket megidézni, tehát a személyességnek valamelyest mégiscsak teret engedő versek kíséretében.

Egy tárlatnak szükségszerű velejárója, hogy a részletekre figyel, a megosztottságra, amit a Hamvas Bélával is szoros barátságot ápoló Weöres éppenséggel meghaladni próbált az ideológiákon felülemelkedő, a szétválasztottságot megszüntetni akaró, bölcsen játékos, egyszerűen zenei nyelviességgel, amely költői hangját meghatározta. Nemcsak magyar, de nemzetközi viszonylatban is kevés alkotó volt képes metafizikai irányultságú, mégis vallások felett álló, szinte valamennyi meghatározó hitrendszer mítoszait és belátásait használó, azokat hitelesen szinkretizáló nyelvi világot teremteni. Weöres azok közé tartozik, akinek ez sikerült. Lírai munkái mellett a *Tao Te King*- és a *Gíta Govinda*-fordítása, valamint *A teljesség felé* című munkája is fontos állomásai voltak spirituális útkeresésének.

Weöres írásait gyakorta még ma is az első versek közt ismerik meg és teszik saját-

jukká a legkisebbek, mert a dallamos, ritmusos, leleményes szókapcsolatokból álló, variációkra és ismétlésekre épülő szövegek fülbe mászóak, könnyen tanulhatóak, izgalmasak, s ha eredetileg nem is gyerekverseknek szánta őket a költő, sokkal inkább „ritmikai stúdiomoknak”, a tárlat egyik táblójának levélrészletéből kiderül, hogy azért gyerekversként is utalt rájuk olykor. Amellett, hogy e szövegek képesek elementáris hatást gyakorolni minden korosztályra, másik fontos jellemzőjük, hogy javarészt lefordíthatatlanok. Pedig univerzális elvek alapján szerveződnek, hiszen Weöres a zeneiség elsőbbségét vallotta a tartalommal szemben. Azt írta, a költészet „ne valamiről, hanem valamit beszéljen”, ez a valami azonban egy nehezen körülhatárolható, elementáris szinten van. Az éneklésben a ráció előtti egységet látta, s verseinek zeneisége mindig ennek az ősalapotnak, az „öntudat előtti”-nek a megidézése, átélhetővé tétele irányába tartott.

A megmozdult szótár című tárlat sem éri be a részletek bemutatásával, ezért nem csak az életút egykori kellékeit és termékeit, kimerévült lenyomatait találjuk meg a térben. Hegyi Katalin kurátor a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Kreatív Technológia Laborjának tagjaival együttműködve egy olyan anyagot hozott létre, amely egyrészt igazolja a versek inspiráló erejét, ráadásul tíz olyan művel, amelyek maguk is valamiféle közösgélményre adnak lehetőséget, több is van köztük, amely pedig kifejezetten továbbalkotásra ösztökél. Ha elsajátítottuk a játékszabályokat, kreatív energiáinkat alkalmazva magunk fedezhetjük fel a lehetőségek tárházát egy-egy installáció esetén.

A *Gyümölcsversek* a befogadói odafordulás, figyelem metaforái, egészen közel kell emelnünk fülünkhöz a plüssgyümölcsöket, hogy halljuk is a Weöres-szövegeket, melyekben megidéződnek. A *Versrajzoló* című mű képernyőjén végig húzott ujjunkkal szervezhetjük sajátos alakzattá az előúszó és közben hallható sorokat. Szép képverseket is létrehívhatunk, ha ügyesek vagyunk, amelyek

aztán egy érintésre elillannak szemünk elől.

A Weöres *Keresztöltés* című versét felhasználó játék esetén a négyzet alakba rendezett tizenhat rövid szó sorrendjét mi határozhatjuk meg összekötéssel, különféle szövegváltozatokat teremtve, melyeket el is menthetünk a lehetséges versalakzatok közé, ha az adott variációt mi találtuk meg elsőképp. A *Versfoltozó* esetén a versszakok hiányzó szavait kell helyre illeszteniünk, a feladat itt tehát lehatároltabb, mint az előbb, egyszerűen az eredeti szövegállapotot kell rekonstruálnunk. Egyfajta augmentált, vagyis kiterjesztett valóságként működik ez a játék: miután a vers körül libegő szó valamelyikét „elkaptuk”, tenyerünkön szállítva illeszthetjük helyére azt.

A *Verstapintó* nevű installáció változatos felületű hengeralakzatokká transzformált Weöres-verseket tár a szemünk elé. A hosszú, rövid, magas és mély magánhangzókat különböző felületi minták jelölik, s egy-egy hengert a sárga körre illesztve derül csak ki, melyik vers alakzatát fogtuk kezünkbe. A *Verskoppintó* esetén már aktívabb szerep jut nekünk, a hosszú és rövid szótagokat a képernyőn kopogtatva kell visszaadunk az olvasott szöveg ritmusát, a gép pedig javít minket, ha tévedünk.

A *Gondolatfűjónál* egy plexilap pitypangjára fűjva repülnek szét majd állnak újra össze a betűk egy verssé a falon. Előre kiszámíthatatlan, éppen melyik írást látjuk majd következőnek a számtalanból. A *Galaxis* című installáció már bonyolultabb rendszert tár elénk, de talán nem is fontos benne eligazodni, lényeg, hogy konkrét példák által érzékelhetjük, milyen sok kapcsolódási pont lelhető fel a hatalmas életművön belül, s mennyire szerteágazó mitikus utalásrendszerrel bírnak a szövegek, melyeket itt különböző szempontok, például kulcsszavak vagy időszerkezet alapján is összehasonlíthatunk.

Ezek a különleges, interaktív nyelvi játékok installációk aktív bekapcsolódást várnak a látogatótól, a friss médiatechnikák segítségével lehetőséget teremtve arra, amire Weöres is

minden bizonnyal büszke lenne: a virtualitás alkalmazása a „valóság”-gal kapcsolatos képzetek elbizonytalanítására is alkalmas lehet, s ez a realitásról kialakult kép újragondolására ösztönözheti a látogatót.

Mint tudjuk, eredetileg a költő születésének 100. évfordulójára készült el a tárlat anyaga, s elsőképp a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban volt látható 2013-ban, azóta viszont több helyszínen installálták már, én a debreceni Déry Múzeumban találkoztam vele először, de Pécsen, Szegeden és nemrég Veszprémben is járt, mielőtt ide, a sátoraljújrhelyi Kazinczy Ferenc Múzeumba költözött. Ezzel az állomással azonban nem ér véget a vándorkiállítás, hiszen Miskolcon, majd pedig Erdélyben is több helyszínen látható és megélhető lesz ez a Weöres-verseket valóban újraaktivizáló és mozgásba hozó kiállítás.

(Elhangzott „A megmozdult szótár – Weöres Sándor” c. kiállítás megnyitóján, a sátoraljújrhelyi Kazinczy Ferenc Múzeumban, 2016. április 21-én. A tárlat 2016. szeptember 25-ig látogatható.)

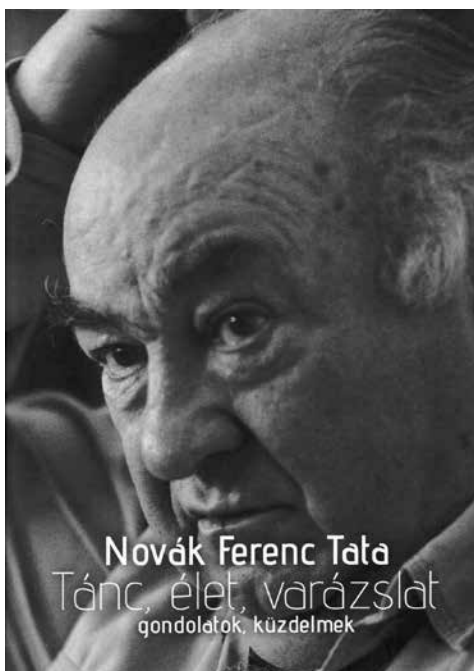
PÉTER Márta

Fókuszban – Novák Ferenc

Előjáróban pár szó arról, hogy mit írtam én erre az alkalomra. Nem életrajzot, nem pályaképet, nem rendszerezett koreográfiai elemzéseket, nem összefoglaló ismertetést és nem kritikát valamely darabról; az én olvasatomban leginkább egyfajta laudáció az, amiben összefoghatóvá válik egy alkotói út, s vele az alkotó személyiség elismerő köszönetése, aminek a ma estét is vélem.

És már az első soroknál jön a kérdés: vajon nem olyanok előtt beszélek-e, akik jószerével mindent, vagy majdnem mindent tudnak Novák Ferencről? Hiszen, életpályájára gondolva, egészen biztos vagyok benne, hogy ezen a fórumon alig akad olyan, aki ismeretlenként tekint rá. És igazán becsülve a neofitákat, a friss kíváncsiakat, azt hiszem, mégiscsak abból indulhatok ki, hogy Novák Ferencet jószerével mindenki ismeri. S nemcsak az immár interneten is elérhető elképesztő mennyiségű adat, film, interjú és sokféle dokumentum miatt, hanem azért, mert: Novák Tata egy intézmény! Az elmúlt sok évtized (sőt, fél évszázad) magyar és nemzetközi táncművészetének, színházi életének, kultúrpolitikai küzdelmeinek történetét egyszerűen nem lehet nélküle megírni, de még nagyjából összefoglalni sem, ahogy most a személyesebb események téra is szükségyszerűen hiányos marad. Például rögtön az impozáns díjak sora, hiszen Novák Ferenc a Nemzet Művésze, Kossuth-díjas, Erkel Ferenc-díjas koreográfus és rendező, etnográfus, érdemes művész, de hát a díjakból is

tizenkilencet találtam – és a lista hiányos. Ez azonban nem is lehet másképp, hiszen annak idején a szolnoki, azaz eredetileg Alföldi Néptánc Fesztivál, illetve a Zalai Kamaratánc Fesztivál díjait is sorra vitte amatőr társulattal, az 1954-ben létrehívott és általa alapítóként is jegyzett Bihari János Táncgyüttessel. Hogy ez sikerülhessen, hogy ez ma is olyan természetesnek tűnjék, Novák Ferencnek egy „ütős”, művészi-előadói szempontból is megkérdőjelezhetetlenül kvalitásos gárdát kellett kiképeznie. (Az eredeti szolnoki élménnyel

most az Ivo Andrič novellája nyomán készült *Aska és a farkas* nagy erejű koreográfiájára gondolok, de előtűnnek a *Passió* és a *Ninive* c. alkotások is, amelyekben Novák már egyértelműen táncszínházi eszközökkel fogalmaz a hatalomról, az erőszakról, az áldozatról, az emberek manipulációs eszközévé válásáról.) Nem lehet véletlen, hogy akkoriban a hivatásos társulatok és a legkiválóbb amatőr együttesek között bizonyos versengés támadt, sok szempontból az utóbbiak javára. Ennek okait, felemás voltát maga Novák is megélte, nem kis küzdelmekkel. S miközben a Bihari érzékelhetően mindig is szívszerelem marad – abszolút profivá neveli másik műhelyének, a szakmában ismert néven Honvéd Együttesnek a tánckarát is, amely sokféle jártasságával és kitűnő technikai kondíciójával is hírnevet, komoly megbecsülést szerez magának itthon és külföldön. A társulati bemutatók sorában fontos vonulatot képeznek a jeles irodalmi művek alapján született narratív táncalkotások, drámák és komédiák is, így a *Magyar Elektra*, *Forrószegiek*, *A helység kalapácsa*, *Kocsonya Mihály házassága*, *Ludas Matyi*, *János vitéz*, egyes darabok pedig táncfilmként is rögzültek, pl. az emlékezetes *Antigoné*, de a sort természetesen itt is folytathatnánk. És a két társulat minőségi kiegyenlítettségét mutatja, hogy a közben fölnevelődő generációk tagjai az amatőr és a profi körülmények között is kiemelkedő munkát végeztek (így a táncalkotói pályán erőteljes egyéni színeket hozó Foltin Jolán, az asszisztensi és pedagógiai munka terén Neuwirth Annamária, aki 1991 óta a Bihari együttes művészeti vezetője, a szakmai történetével mindkét társulathoz kötődő koreográfus Stoller Antal, és idesorakoznak a későbbi korosztályok neves tagjai is.)

Ám ez a lista még e mostaninál jóval bővebb időkeretben sem nőhetne egésszé, hiszen nem csupán felsorolható tényekről, eseményekről, elismerésekről, művekről és produkciókról van szó, hanem mindezek beágyazódásával egy generálisabb, nagyobb léptékű gondolkodásmódról, amelyben az

előbbieket mellett az egymásra rétegződő korszakok haladó szellemi irányai-törekvései is következetesen megjelennek. Most csak megemlíthetjük e gazdag életút néhány fontos részletét, szemléletalakító stációját; így a gyűjtéseket, amelyeknek egyszeri és különleges alakjai a műves táncfolyamaton túl olykor megdöbbentő, alkotásra inspiráló történettel is szolgáltak. (Kiemelkedő példája ennek a ma este látható *Forrószegiek* előadása, amelynek eredeti forrásában, a valóban megtörtént drámai eseményben a koreográfus gyorsan fölfedezte a paraszti világ *Rómeó és Júliáját*.) Az ilyen revelatív élmények mellett a gyűjtések általánosabb eredményeként viszont megszületik a nemzeti táncgyűjtemény, amely Novák korabeli gyűjtőtársa, a tudós Martin György szavai szerint „lehetővé teszi a magyar népi táncművelésre vonatkozó korszerű tudományos szintézis megalkotását”, miközben a koreográfusok és a táncosok számára az eredeti gyűjtések szinte kimeríthetetlen bázisával szolgálnak. E hatalmas eredmény mellett ugyanakkor szólni kell arról is, hogy a színpadi néptáncművészetben az eredeti táncanyag hű tolmácsolásának szándéka, illetve a táncanyagot koreográfiai alapnak tekintő, egyénített alkotásmód gyakran konfrontálódott, ami Novák sokat idézett és találó megállapítása szerint lényegében a „tisza forrás” és a „tisza forrásból” alternatíváit mutatta, illetve mutatja – mert ezek a szólások, változó erővel és sokszor egymással szemben, máig jelen vannak a hazai folklór világában. Ha Novák Ferenc koreográfiai életművére gondolunk, akkor egyértelműnek tűnik, hogy a tiszta forrás ismeretében tovább lehet, illetve kell lépni. Csakis ezen a szellemi talajon alakulhatott ki az úgynevezett „magyar iskola” is, amelyre külföldön fölfigyeltek – itt első sorban a Novák Ferenctől ebben az összefüggésben mindig kiemelt Szigeti Károly és Györgyfalvai Katalin neve kihagyhatatlan, ahogy persze Kricskovics Antalé, Timár Sándoré is az – ám Novák életútjára, temperamentumos, sodró személyiségére gondolva

egyértelmű, hogy történetének szinte minden mondatához „kihagyhatatlan” nevek társulnak. És a már említett szellemi talajon jöhetett létre Novák vezetésével az ugyancsak kihagyhatatlan amszterdami Nemzetközi Néptáncszínház különleges formációja is.

Ami ezzel az alapállással teljes mértékben összefügg, és amit Novák saját koreográfusi generációja meghatározó élményeként – s egyben a mai generációban mintegy hiányként – fogalmaz meg, az a társművészetek alkotóival való egyenrangú párbeszéd, egyáltalán, a párbeszéd szüksége, amely abból a meggyőződésből fakad, hogy a színpadi néptáncművészet igenis alkalmas minden jelenbeni problémakör kifejezésére, képes művekkel szólni a mához, s így a mában élő és alkotó emberekhez is. Ahogy az egyik interjúban szépen összegzi: „Ez az anyanyelvünk, a néptánc, és az a lényeg, hogy nekünk is olyan műveket kell csinálnunk, amelyekből világosan kiderül, hogy ehhez a századhoz tartozunk, tehát a 20. századhoz.” A téma aktualitása miatt pedig nyugodtan mondhatunk 21. századot sajnos. Egyébként is mint ha bizonyos dolgok, tendenciák ismétlődnének, s így az alkotó és táncoló ember (olykor saját emlékeztetés is fölülírva) hajlamos azt hinni, hogy ami neki új, az még sohasem volt, amit ő csinál, azt más még nem csinálta. Így hát nem feledhetjük Novák olyan színházi koreográfiáit sem, amelyekben a néptánc a kortárs színházművészetrel és zenével lép éltető párbeszédbe, ahogy azt a *Kőműves Kelemen*, a *Csíksomlyói passió* vagy az *István, a király* előadásai reprezentálják. Az alkotói pálya felsorolhatatlan tényei mellett ugyanakkor kiemelkedő szerep jut az alkotás folyamán mintegy spontán működő szellemi-pedagógiai hatásnak is, amely beivódik az emberbe, s aztán dolgozik benne tovább. Novák Ferenc tudja ezt is, például Szegedről, ahol a fesztiválokon túl a Dóm téri színpadon is sok-sok fiatal táncossal készültek a néptánc gálák, így a *Hegyen-völgyön lakodalom* nagyprodukcója, és megtapasztalta ezt az itthon és külföldön táncbemutatóval színesített

folklorisztikai előadásain is. És az út folytatására szólítja táncosait akkor is, amikor azt mondja: „Ne legyetek gyávák!” „A gyáva nagy rossz dolog, mert akkor azt hiszi a hatalom, hogy csinálhat, amit akar.”

Nézzük akkor most a Bihari János Táncegyüttes előadásában a Nováktól „boldogan választott” *Forrószegiek* nagy ívű dramatikusan koreográfiáját; a Rossa László invenciózus zenéjére készült táncalkotás a Kolozsvár melletti Szék faluba vezet: a lakosság itt évszázadokon át az utcák szerint rétegződött, s így Forrószeg, Csipkeszeg és Felszeg lakói még 1900 táján is az élő hagyomány szerint élték napjaikat. A rideg szokásrend azt is megszabta, ki kivel házasodhat, ám a tilalomnál az érzelmek ereje mindig erősebb lehet, így végül a *Forrószegiek* paraszti világának tragédiája fölött is az örök szerelem győz, éppúgy, mint *Rómeó és Júlia* shakespeare-i történetében.

(A közlemény a *Hagyományok Háza előadás-sorozatán hangzott el, 2015. március 21-én. Megjelent: Novák Ferenc Tata: Tánc, élet, varázslat. Gondolatok, küzdelmek. Szerkesztette: Hegedűs Sándor. Hagyományok Háza, Budapest, 2016. 7–10. o. ISBN 978-963-7363-85-6. A kötetet ezúton ajánljuk olvasóink figyelmébe.)*

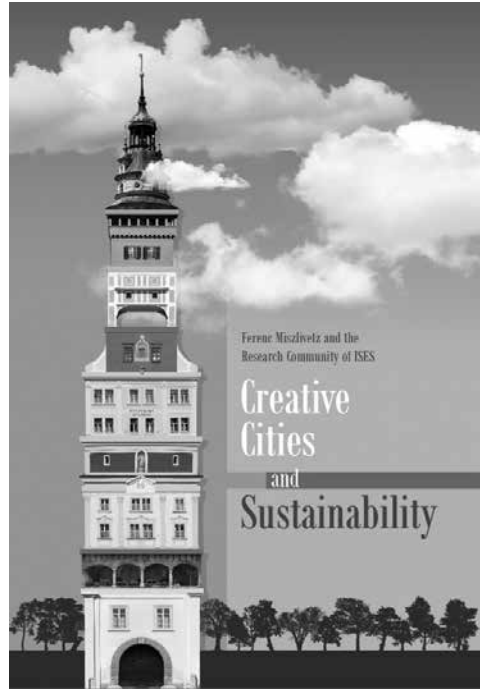
HARLOV Melinda

Kreatív városok és fenntarthatóság

Miszlivetz Ferenc és a Társadalomtudományok és Európa-tanulmányok Intézet Alapítvány (Institute for Social and European Studies Foundation) kutató csoportjának alkotása a *Creative Cities and Sustainability* című, angol nyelvű kötet. Az intézet igazgatója mellett tizenegy hazai és külföldi szerző jegyzi a művet, rövid életrajzuk a kiadvány végén olvasható. Kitűnik, hogy valamenynyien dolgoztak kutatóként vagy oktatóként hazai és külföldi felsőoktatási intézményekben, sokféle tudományterület képviselői (mint például építészet, pedagógia vagy üzleti tudományok). A fejezetek, amelyek közül csupán kettő társszerzős alkotás, tartalmilag két nagy egységre oszthatók: elméleti jellegű írásokra és esettanulmányokra. E két típus azonban felváltva jelenik meg a kiadványban, hiszen a teljes publikáció rendező elve, amely a bevezetésben olvasható, hármas tagolású: elméleti megközelítések; Európa egészéhez kapcsolódó, kvázi regionális írások; valamint kisebb tájakhoz, konkrét településekhez kapcsolódó esettanulmányok (8. o.). Ezzel magyarázható, hogy Anngret Simms írása, amely a történeti városok atlaszához kapcsolódó projektről szól, az elméleti írások után kapott helyet, és nem az esettanulmányok között.

Az egyes fejezetek kisebb, önálló címmel rendelkező alegységekből állnak, bibliográfia zárja őket, amely összesítve a kötet végén is megtalálható. Bár a szerzők egységesen lábjegyzetekben helyezték el megjegy-

zéseiket, az idézett források megjelölése a folyó szövegben eltérő stílust követ. Hasonlóan különböző az egyes fejezetek hossza, valamint a felhasznált illusztrációk típusa is, egyaránt szerepel a kötetben fekete-fehér és színes táblázat, valamint térkép, fotó és ábra is. (A kötet 112. oldalán megjelenített *Vehicle Industrial and Mechatronics Centre, cooperation proposal* például nagyon nehezen olvasható, illetve Peter Eisenman Romeo and Juliet project-jének nagyobb felbontású

vagy esetleg színekkel kiegészített változata (65. o.) bizonyára jobban hozzájárult volna a megértéshez.) Ez a sokszínűség nemcsak a szerzők tudományterületeinek változatosága miatt alakulhatott ki, hanem tudatos választásként is értelmezhető. A kötet, ahogy a kutató intézet is, a sokoldalúságra, illetve az egyes területek gyümölcsöző ötvözésére kívánja felhívni a figyelmet, így számtalan megközelítés bemutatása után a könyv konkrét módszertant (KRAFT) tárgyal, amely a megjelenített tudományterületekre egyaránt reflektálni kíván.

Az elemzett kiadvány az ISES könyvsorozat második darabjaként jelent meg, három évvel a *Kreatív városok és fenntarthatóság* című magyar nyelvű kötet után (Miszlivetz Ferenc és az ISES kutatói: *Kreatív városok és fenntarthatóság. Javaslatok a Duna-stratégiai megvalósítására Nyugat-Pannónia példáján*. Savaria University Press, Kőszeg–Szombathely, 2012. ISBN 978-615-5251-41-2). Mindkét kötet tárgya tág értelemben véve a KRAFT, amely a kreatív város és a fenntarthatóság szavak rövidítéseiből áll össze, s „olyan városfejlesztési stratégia, amely a meglévő értékekre épít, azokat használja fel, illetve hasznosítja a jövő érdekében” Kőszeg és környékének példáján (a projekt saját weboldala: <http://kraftprojekt.hu>). Bár a cím és a szerzők egyezése alapján a most elemzett kiadvány pusztán fordításnak tűnhet, ez közel sincs így. Igaz, hogy a magyar nyelvű kötet bizonyos egységeinek fordítása megjelenik a 2015-ös kiadványban azonos illusztrációval, de ezek aránya minimális a teljes tartalomhoz képest. A két kötet szerkezete, s így célja is más. A korábban megjelent, magyar nyelvű könyv gondolatébresztő programcsomagnak tűnik, sok önálló egységként is tanulmányozható rövid résszel, számos ábrával és konkrét javaslatokkal. Ezzel szemben az angol nyelvű publikáció komplexebb és a meghatározó elméleti egységgel, valamint a tágabb földrajzi kitekintéssel inkább tudományos, mint útmutató jellegű írás. Az első kiadvány fő hangsúlya az alcímbe is

megjelenő Nyugat-Pannónia területén megvalósítható fejlesztési lehetőségek elemzése, míg a második kötet a már kipróbált módszer alkalmazásának terjeszthetőségére fókuszál, a szakirodalomba való elhelyezéssel és a Nyugat-Pannónián kívüli esettanulmányok párhuzamba állításával.

A *kreatív*, az *okos* vagy az *intelligens* a mindennapokban szinte elcsépelett kifejezéseknek tekinthetők, hiszen ma már majdnem minden okos, intelligens, vagy ha nem, akkor kreatív. Talán azért is érezhetik sokan elhasználtknak e szavakat, mert új szerkezetekben terjedtek el, és szokatlanságukkal még jobban felhívják magukra a figyelmet. A *kreatív város* is ilyen új és szokatlan kifejezés, hiszen a kreativitás alapvetően emberi tulajdonság, amely különböző aktivitásokat implikál, sikeres megoldások véghezvitelét. Vajon hogy képes egy település mindeerre? Már ez a gondolat is rámutat arra, hogy a város újragondolásával kell szembesülnünk. A város már nem az, vagy nem csak az, mint ami a klasszikus jelentése volt. Ezt igazolja, hogy a vizsgált könyv számos városdefiniációt és jellemzést tartalmaz, amelyek közül jó néhány éppen erre az új megközelítésre hívja fel a figyelmet: „egy város sokkal több, mint lakosai, köz- és magánépületei, energia és vízhasználata, közmű és egészségügy hálózata; sokkal több, mint a piacai, parkjai és szórakoztató szolgáltatásai, és kétségtelenül több mint statisztikailag összesített számok és gazdasági lehetőségek” (21. o., a szerző saját fordítása).

A kötet címének második fele, a *fenntarthatóság* hasonlóan kurrens hívószó, korunk egyik általános és elfogadott célja. A kreativitáshoz hasonlóan a fenntarthatóság jelentése is magában foglalja a cselekvőt és magát a cselekvést, amelyek összekapcsolása az épített környezettel vagy akár az ott élők laza közösségével első pillanatban nem egyértelmű. E szó konkrét jelentését, amely valamennyi fejezetben visszaköszön, már a könyv első tanulmánya megfogalmazza. Graham Bell Vancouver példájával illusztrálja, hogy a fenntart-

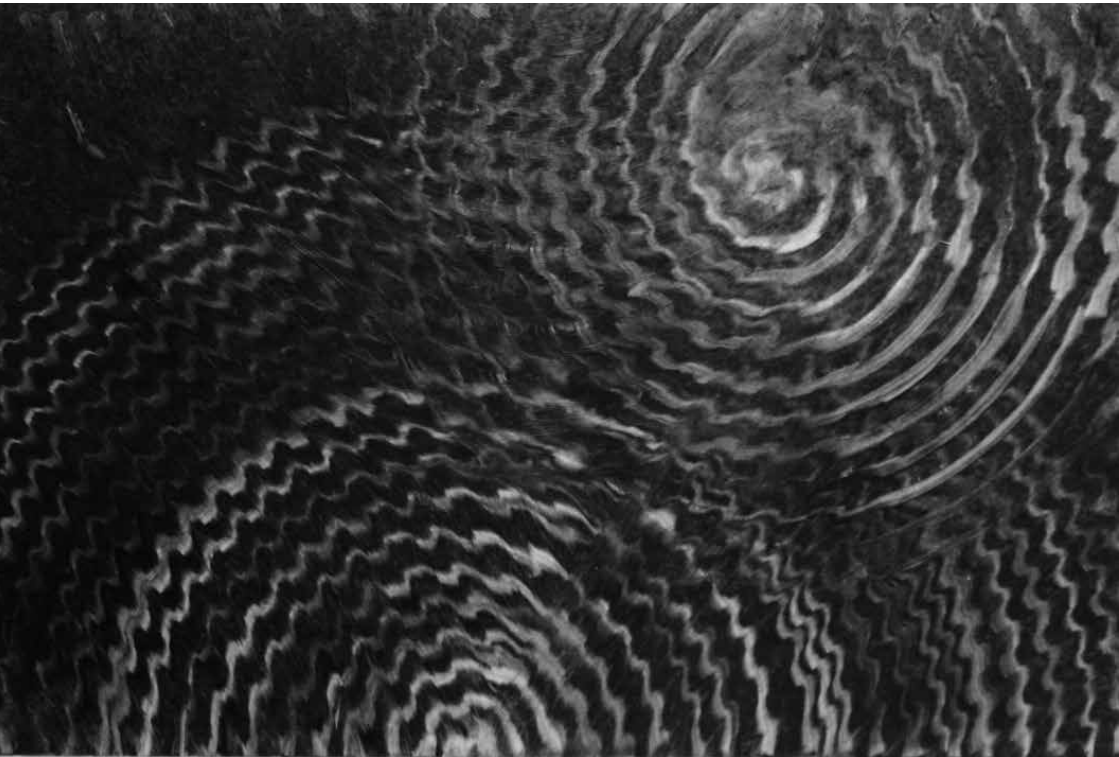
hatóság a folyamatosan változó környezetre és ingerekre adott olyan válasz, amely a régi megtartásának módját a jövőbeli alkalmazhatóságának feltételéhez köti (27. o.).

E szemléletet a műemlékvédők a fél évszázaddal korábbi Velencei Kartában már kifejítették. Az előzmény konkrétan megjelenik a kötetben (81. o.), hiszen a műemlékvédelem fontos szerepet kap, nemcsak mint a kreatív városok feltétele, illetve a kötet második felében szereplő lehetséges módszerek és esettanulmányok egyik pontja, hanem a történeti városokról szóló elméleti dolgozat kapcsán önállóan is. Fejérdy Tamás írásában az épített örökséget, és így a történeti városokat a fentebb kifejített fenntarthatóság-

hoz és kreativitáshoz szükséges rugalmasság alapjának nevezi. Megfogalmazása szerint a különleges minőségű helyek (az épített örökség elemei) inspiráció forrását jelentik (80. o.), a történeti városok pedig már típusuk alapján is magukban rejtik a folytonosságot (79. o.), amely a kreativitás és a fenntarthatósághoz kapcsolható karakter. Fejérdy hangsúlyozza a helyi közösség jelentőségét, akik szellemi tartalommal töltik meg az építményeket és városokat, amelyek így egyedieké és védendő örökséggé válnak.

A gyorsan változó, modern világ nemcsak a műemlék- és örökségvédelmi gyakorlatra, illetve azok tárgyára (az épületekre és városokra) van hatással, hanem számos

Eső

egyéb érintkező diszciplínára is, mint a szociológia, az urbanisztika vagy a gazdaságtan. Ekler Dezső tanulmányában narratívaként értelmezi az építészet termékeit, a várost, illetve a városhasználatot és ehhez például nyelvészeti és szövegértelmezési módszereket és elméleteket – például Paul Ricoeur (60. o.), Jacques Derrida (64. o.) nyelvelméletét – használ fel. Mario Neve a földrajztudomány és a térképészet segítségével éri tetten a módosulásokat. Véleménye szerint a földrajz képes „egy helyszín kontextusát és a kapcsolati hálózatát ábrázolni” (32. o., a szerző saját fordítása). Írásának szerkezetét is párhuzamba állíthatjuk mindezzel, hiszen először a „környező” fogalmakat tisztázza (mint például tér, kulturális örökség, hálózat), majd ezek összekapcsolódására világít rá. A többi szerzőhöz hasonlóan Neve a kapcsolati hálók tárgyalásakor kiemeli a (kreatív) közösségek és a helyiek jelentőségét.

A könyv harmadik egységének tanulmányai, amelyek a KRAFT módszert, valamint kisebb tájakhoz, konkrét településekhez kapcsolódó esettanulmányokat tartalmaznak, Neve-hez hasonlóan először kontextusba helyezik témájukat. A „kontextuálás” megvalósulhat mások mellett korábbi nemzetközi kezdeményezések (Márkus Eszter, Miszlivetz Ferenc) vagy a kapcsolódó, elsősorban külföldi szakirodalom áttekintésével (Hankiss Elemér a kreatív város szakirodalmáról, Z. Karvalics László a tudás-alapú városfejlesztésről), valamint fogalmak tisztázásával (Márkus Eszter). A fejezetek második egységében az esettanulmányok ismertetése szerepel, itt elsősorban a befolyásoló tényezők bonyolult és meghatározó kapcsolata, valamint a humán faktor jelentősége erőteljes, mások mellett a társadalmi együttműködés létfontossága révén, valamint a fenntarthatóság zálogaként is meghatározott oktatás és kutatás hangsúlyozásában. Különösen érdekes Gaudenz Assenza és Márkus Molz Český Krumlov-ban megvalósított innovatív városfejlesztési projektjét bemutató írása,

hiszen itt egy már megvalósított fejlesztési kezdeményezést ismerhet meg az olvasó.

Ezek a tanulmányok alapozzák meg a kötet különlegességét, hiszen megvalósítják az ISES célját, ötvözve az elméleti és alkalmazott kutatásokat. A szokatlan módszer egyik legproblematisabb aspektusa a helyes arány megtalálása. Sok esetben érezheti úgy az olvasó, hogy a kötet szerzői nem adnak elegendő példát egyes megállapításukhoz, így kijelentéseik általánosnak és köztudottnak tűnhetnek (például magyarázat, módszer és/vagy konkrét példa szükséges ahhoz a kijelentéshez, hogy a bürokrácia és az adminisztráció fenntartható potenciálja azok flexibilitása, nyitottsága és kreativitása – 117. o.) Hasonlóan érdekes és gazdagító lenne ellenpéldákat olvasni vagy többet megismerni az esettanulmányok kiválasztási körülményeiről. Ám ezek mégsem hiányosságok, hiszen a kötet nem automatikusan alkalmazható megoldási módszerek útmutatóját kívánja megadni: „Mindig egyediek lesznek a kihívásokra és trendekre adott válaszok pontosan azért, mert azok az egyes városok sajátágain alapulnak, és ezen karakterek megváltozásakor jelennek meg” (78. o., a szerző saját fordítása).

A könyv elolvasása után a borítón szereplő illusztráció, bár nagyon ötletes és figyelemfelkeltő, mégis hiányosnak tűnhet. Természeti háttér előtt a világoskék égbe, a nyári felhők közé magasodik egy torony, amely több épület jellegzetes homlokzat-részeinek egymás fölé szerkesztéséből áll. Az egyes épületelemek között jól felismerhető a vizsgált északnyugat-magyarországi régió és a bemutatott cseh városka (Český Krumlov) néhány jellegzetes épülete, mint például a kőszegi Hősök tornya. Így a kreativitás, több város felidézésével és a fenntarthatóság talán legelterjedtebb, környezetvédelmi vonatkozásával jelenik meg. Ugyanakkor egyetlen személy sincs a képen, hiányoznak az aktorok, akik által, és akikért a kreatív városok és a fenntarthatóság megvalósul. Ismerve a könyvnek a cselekvő humánium elenged-

hetetlen szerepét kidomborító dimenzióit, a borító különösen elhagyottnak és élettelennek hat.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az ismertetett kötet jól tükrözi mind az anyaintézményét, mind pedig a kialakított és tárgyalt KRAFT városfejlesztési stratégiát. Ötvözi az alap- és alkalmazott kutatásokat, valamint a klasszikus tudományterületeket a modern kor kihívásaival. A település és környezetének megítélését, szerepét és reprezentációs értékét vizsgálva, a kreativitást és a kulturális örökséget középpontba állítva, ezek változásának, illetve változtatásának merőben új megközelítését nyújtja. A témához kapcsolódó szakirodalom gazdag ismertetése mellett a hasonló kezdeményezések bemutatására is gondot fordít, problémaorientált kérdésfeltevések megválaszolásával alkalmazhatósági eredményeket mutat fel. Hasznos irodalmat jelent mind az épített környezet megítélésének aspektusaival foglalkozók számára, mind pedig azoknak, akiknek kutatásuk során a jövőben alkalmazható és mérhető eredményeket kell felmutatni.

(Miszlivetz, Ferenc and the Research Community of ISES: Creative Cities and Sustainability. Savaria University Press Szombathely, 2015. ISBN 978-615-5251-39-9)

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

Sárospataki kulturális dimenziók

Sárospatakon magyar kultúra napi ünnepi beszédet tartani hálás feladat, hiszen a város fogalma lényegében egyenlő a kultúráéval. Elegendő tehát annyit mondani: „Sárospatak” – és már készen is vagyunk. Elegendő lenne – de nem méltó, ezért rövid köszöntőben három dimenziót villantok fel.

Múlt – jelen – jövő

A jövő építésének egyik fontos mércéje a múlthoz való viszony meghatározása. Csak az ostobák gondolják, hogy a múlt eltörölhető. Szándékosan nem hazai, hanem külföldi példát említek, az egykori Kelet-Németországot, az NDK-t, amely csak az ún. „haladó hagyományokat” vállalta fel és mintegy „felülemelkedve” a német történelem általa retrográdnak vélt örökségén, meghagyta a porosz és a náci múltat az NSZK-nak.

Sárospatakon ilyesmire sosem volt szükség, és sosem volt fogadókészség – még ha az ötvenes években akadt is néhány túlbuzgó hivatalnok. A város kisugárzását mindez nem érintette, s hullámmódon színvonalon bár, de a 20. században végig működött a megörökölt ún. „rejtett tanterv”. Patak épített a múltjára.

Hadd osszak meg Önökkel egy idézetet: „Sárospatakon már a középkorban fényes iskola és kultúra virágzott, ez a hely egyszerre volt országunk egyik nagy nemzeti és európai hírű kulturális központja. (...) Perényiek és Kopácsi jöttek vissza, akik életre hívják a pataki kollégiumot. (...) A kultúra

és a megértés aurája-szelleme sugárzott Patakon: Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Szemere Bertalan is voltak itt növendékek.” Azt gondolhatnánk, hogy a református kollégium valamely ünnepségén elhangzott beszédből idéztünk, de nem: e szavakat Mádl Ferenc kultuszminiszter az Árpád Vezér Gimnázium iskolaavató és tanévnyitó ünnepségén mondta, 1993. szeptember 1-jén. Mindez azt bizonyítja, – s ez legyen az első mai tanulság – hogy a külvilág számára a pataki neveléstörténeti hagyomány nem oszlik református, katolikus vagy világi dimenzióra, hanem egységes.

Helyi kultúra – országos kultúra

A lokalitás és a regionalitás fogalmainak tisztelete ma az Európai Unió egyik alapértéke. Sárospatak azonban nemcsak saját régiójában töltött be meghatározó kulturális szerepet, hanem országos viszonylatban is. A tudományos közeletet szemlélve a Magyar Tudományos Akadémia említése kézenfekvő: itt a pataki iskola szellemi befolyása a legszembetűnőbbben a reformkor derekán nyilvánult meg: 1841-ben a rendes tagok 16%-a, a levelező tagok 7%-a volt pataki diák. Az akadémiának 1825-ös alapítása óta a mai napig mindig voltak pataki diák tagjai.

Vagy beszéljünk a politikai kultúráról! A Kövy Sándor által fémjelzett pataki jogakadémiáról került ki a reformkor, illetve az 1848/49-es forradalom és szabadságharc értelmiségi „vezérkara”: Fáy András, „a haza

mindenesé”, Kossuth Lajos kormányzó-elnök, Szemere Bertalan miniszterelnök, Madarász László az OHB tagja, Teleki László párizsi követ volt. Ugyanekkor a „második vonalban” is számos pataki diákot találunk: Jászay Pál a Batthyány-kormány miniszterelnöki hivatalának vezetője; Fogarasi János a nádori hivatal titkára, majd a Kereskedelmi Bank kormányzója; Duka Tivadar a Pénzügyminisztérium titkára; Dósa Elek, Jakabfalvy András és Újházy László kormánybiztos; Erdélyi János a Nemzeti Színház igazgatója; Kazinczy Lajos ezredes, a későbbi 15. aradi vértanú; Almási Balogh Pál akadémikus Széchenyi és Kossuth háziorvosa; Madarász József szerkesztő, országgyűlési képviselő volt.

S mert a „rejtett tanterv” – mint említettem – a 20. században is végig működött, talán nem meglepő, hogy az 1990-es rendszerváltozás óta pataki diákok – miniszteri vagy államtitkári pozícióban – valamennyi kormányban találunk.

Magyar kultúra – egyetemes kultúra

A sárospataki neveléstörténeti hagyomány meghatározó eleme volt a külvilág felé való nyitottság. Megmutatkozott ez Comenius idehívásában, a peregrinusok vándorlásaiiban, az angol nyelvoktatás világszínvonalú művelésében. Hogy Sárospatakon mennyire közel van egymáshoz a magyar és az egyetemes kultúra, arra hadd meséljek egy példát.

A pataki kollégium Nagykönyvtárában felfedeztem Bartók Béla 1937 májusában írott levelét, amelyben érdeklődött fia, Péter, sárospataki taníttatásának lehetőségéről az Angol Internátusban. A dokumentumot elküldtem az Egyesült Államokban élő Bartók Péternek, aki válaszlevelében tudatta: nem is volt tudomása arról, hogy őt az apja már 13 éves korában Patakra szánta. Péter pár évvel később valóban pataki diák lett, de az érettségig nem jutott el: a háború miatt a szülei után utazott Amerikába. Mint írta: „felejtethetetlen emlékem, amikor 1941 decemberében el kellett hagynom Magyarországot, és leg-

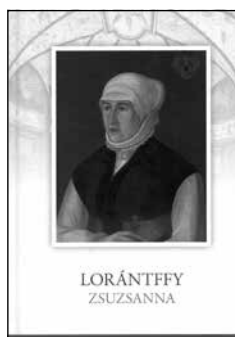
alább a fél osztály eljött a kis pataki állomásra búcsúztatni”.

Végezetül, ehhez kapcsolódóan, szintén Bartókkal kapcsolatos példa a magyar és az egyetemes kultúra átfedéseiről. Néhány évvel ezelőtt tanulmányutat tettem Hollandiában, a művészeti felsőoktatás vizsgálata céljából. Arnheimben örömmel vettem észre, hogy a főiskola egyetlen színháztermének neve: „Bartókzaal”. Rögevstem meg is kérdeztem az akadémia igazgatónőjét, hogy miért éppen Bartókot választották. Nem tudott rá felelni. Mint mondta, ezen ő még sosem gondolkodott. Meglepetésemből csak akkor ocsúdtam fel, amikor rájöttem: míg nekünk Bartók mindenekelőtt *magyar*, a világ többi részén elsősorban *zeneszerző*. Ebből fakad mai utolsó következtetésem: a kultúra terén különösen fontos, hogy a világ és a magunk dolgait mindig több szempontból nézzük.

(Elhangzott 2016. január 21-én Sárospatakon, A Művelődés Házában, a Magyar Kultúra Napja alkalmából rendezett városi ünnepségen.)

Polcra való

– főszerkesztői könyvajánlók –

Lorántffy Zsuzsanna és Sárospatak az itt élők számára szinte szinonimák. A fejedelemasszony életútja, tevékenysége meghatározó módon járult hozzá a város és a református kollégium fejlődéséhez, ő hívta

Patakra Comeniust. A helyi intézmények és szervezetek rendre megemlékeznek működéséről, munkásságát és hatását konferenciák és kiadványok méltatják. Ennek fontos állomása ez a mű. A *Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek* 1956-ban Dankó Imre indította útjára. A sorozat a kilencvenes években kapott új lendületet, azóta több mint harminc kiadvány jelent meg. A dupla számokat is tekintve a most közreadott, igényes kivitelű kötet a sorozat 62. száma, egyben az ezredfordulón már megjelent *Lorántffy Album* átdolgozott kiadása. Két részből áll. Az első, Péter Katalin életrajza, makro- és mikrotörténeti igényű áttekintés, amely a korabeli városkép-, politika- és családtörténet mellett a házasság mindennapjait, a helyi iskolai és egyházi reformokat és vitákat is bemutatja. A másodikban Tamás Edit a fejedelemasszony fennmaradt tárgyi emlékeit (épületek, várak, műkincsek, egyházi felszerelések, könyvek) veszi sorra, részletes leírásokkal, pontos lelőhely-megjelölésekkel, gazdag dokumentum- és fényképanyaggal.

Lorántffy Zsuzsanna. Szerkesztette: Tamás Edit. MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, 2015. 256 o. ISBN 978-615-5209-40-6

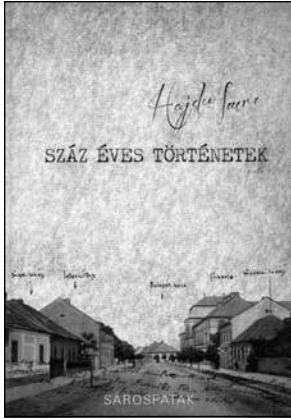
Harminc évvel ezelőtt, a *Széphalom* 1986-ban megjelent első kötetének be-
köszöntőjében Kováts Dániel így fogalmazta meg szerkesztői szempontjait: „Évkönyvünk elsősorban helyi fórumot kíván teremteni, hogy ösztönzőleg hasson a rejtekben levő tehetségre, valamint az elérhető olvasóra.

A gazdag sajtóhagyományokkal rendelkező Zemplén és Abaúj szellemi életében serkentő erő lehet minden kiadvány, a szemléletet formáló tényező, minden rólunk szóló időszerű mondanivaló.” A szándék azóta is változatlan. Az ezredfordulón tipográfiailag megújult kiadványsorozat 2015-ben megjelent 25. köteté méltó folytatója az eddigi értékrendnek. A kezdeti hármas szerkezeti tagolás – *Kazinczy és kora, História és hagyomány, Számvetés és szemle* – mára két új fejezetcímmel bővült (*Mesterek és művek, Tükrök és tanúk*), amelyek szintén alliterációval jelzik a szerkesztő esztétikai érzékét. A sorozat első tíz kötetének szerzői mutatóját a 11. kötet közölte. A folytatások a 15, 20. és 25. kötetekben jelentek meg: mindösszesen közel négyszáz szerző mintegy 12500 oldalnyi publikációjáról beszélhetünk. A *Széphalom* évkönyv a Kazinczy Ferenc Társaság tagjainak komoly tudományos és művészi színvonalát hirdeti.

Széphalom 25. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2015. Szerkesztette: Kováts Dániel. Sátoraljújhely, 2015. 640 o. ISSN 0237-6237

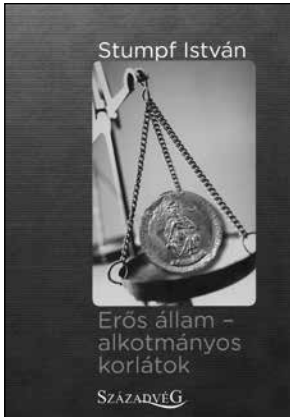
Sárospatak azon városok közé tartozik, amelyeknek nincs monografikus feldolgozása. Bár az utóbbi fél évszázadban kiváló rész tanulmányok sora jelent meg, az összegzés elmaradt. A '80-as évek végén tervezett ígéretes kezdeményezés a rendszerváltozás hevében elhalt. A hiányt a 2004-ben megjelent, *A 800 éves város, Patak* c. tanulmánykötet sem pótolhatta. Kutatások azonban folytak és folynak. Hajdu Imre levéltárosként megtanulta, hogy a kutatómunka első lépése a tárgy iránti alázat. Források felől közelít tehát a város történetéhez, ahogy korábbi könyvében (*Sárospatak. Képek a 20. századi városról*, 2010) is tette, akkor fényképek segítségével. E mostani mű egyfajta időutazás. A szerző jó érzéssel választotta ki a száz évvel ezelőtti Patak közéletét, amely a helyi sajtóban gazdagon dokumentált. Az újságcikkekkel bőségesen illusztrált kötetből feltárul a 20. század Sárospatakjának első két évtizede, benne a hétköznapi élet minden összetevőjével: polgárok, adófizetők, közélet, építkezések, közlekedés, infrastruktúra, ünnepek, iskolai és egyházi viták stb., miközben új arcokról ismerjük meg a város közéletében részt vevő, de eddig csupán szakmai oldalról ismert tanárokat, iparosokat és más személyiségeket.

Hajdu Imre: Száz éves történetek. Sárospatak Város Önkormányzata, Sárospatak, 2014. 192. o. ISBN 978-963-08-9623-8

Győri István professzor az 1991-ben újraindult Sárospataki Református Teológiai Akadémia első másfél évtizedének meghatározó személyisége. Újszövetségi tan-székvezetőként, illetve különösen dékánként (1992–1997 és 2001–2005), illetve prodékánként (1997–2001) folyamatosan meghatározta a fejlődés irányát és módszereit. Közigazgatóként több tanéven át a teljes Kollégium működtetéséért felelt. Munkásságának hatása nem múlt el nyomtalanul: a tiszteletére kiadott tanulmánykötetben több mint harminc publikáció olvasható. A 26 hazai szerző mellett hét külföldi kutató is megjelent. A pataki tanártársak szereplése természetes, de jelzésértékű, hogy olvashatjuk a budapesti, debreceni és pápai társintézmények egykori, illetve jelenlegi vezetőit is (Balla Péter, Fekete Károly, Gaál Botond, Lenkeyné Semsey Klára, Vladár Gábor). A tárgyalt témák sokszínűsége néhány mondatban aligha jellemezhető, a bibliai tudományok mellett egyház- és művelődéstörténeti, rendszeres és gyakorlati teológiai cikkekkel találkozunk. A kötet címe nem csupán az ünnepektől fáradhatatlan energiájára utal, a topográfiaileg kiemelt kezdőbetű a város és az intézmény jövője mellett is hitet tesz.

Ki nem száradó Patak. Győri István tiszteletére. Tanulmányok. Szerkesztette: Enghy Sándor. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2014. 544 o. ISBN 978-963-89817-9-0

A jogász-szociológus-politológus szerző érdeklődése az utóbbi években a korábbinál erőteljesebben fordult az alkotmányjog felé. Ez nem meglepő, hiszen a 2010-ben elfoglalt alkotmánybírói pozíció szükségképpen olyan kérdésekre irányította figyelmét, amelyekkel eddig kevesebb intenzitással foglalkozott. A tavaly egyetemi tanári kinevezést kapott Stumpf István új kötetében szoros tematikai rendben adja közre tíz közleményét, amelyek folyóiratokban és tanulmánykötetekben már napvilágot láttak. Az olvasó a könyv lapjain a „jó kormányzás” lehetőségével és kihívásaival, az államszerkezet, a közigazgatási bíráskodás és a közszolgálati életpálya problémáival találkozik; három tanulmány pedig az Alaptörvény hatalommegosztással összefüggő kérdéseit kutatja. Az írások közös vonása a szabatos argumentáció, a széles körű nemzetközi forrásanyag és a mondanivaló világos, gyakran pontokba szedett tagolása (emlékeztetve Bihari Mihály, az Alkotmánybíróság korábbi elnöke szerzői stílusára). Stumpf alkotmánybíróként is töprengő típus, párhuzamos indokolásai és különvéleményei azt igazolják, hogy a tudomány és a politika ütközőzónáiban a szakmai meggyőződés mellett, számára elsősorban a józan ész az iránytű.

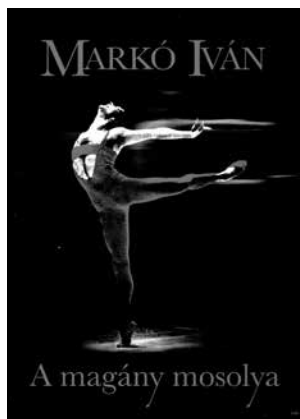
Stumpf István: Erős állam – alkotmányos korlátok. Századvég Kiadó, Budapest, 2014. 262 o. ISBN 978-615-5164-19-4

Grandiózus kutatómunka zajlik az ELTE TÁTK Történeti Szociológia Tanszékének Történeti Elitkutatások programjában. Az 1848. április 11. és 1944. október 15. között működött 1044 egyetemi tanár életrajzi adattára 2012 óta jelenik meg, első darabja a zsidó és zsidó származású professzorokat mutatta be. A talán meglepő csoportosítás itt helytálló: a korabeli oktatásigazgatás rendkívül szigorú vallási elosztási elveken alapult, ez okozta pl. a tanárok gyakori felekezeti váltásait. A második kötet bevezető tanulmánya megvilágítja a kutatás szélesebb összefüggéseit. A szerzők ezután húsz debreceni teológus professzor pályaképét veszik sorra, a családtörténet meghatározó elemeit a dédszülőkhöz visszamenőleg tárják fel. Ezt követik az iskolák és külföldi ösztöndíjak, majd a fontos dátumokat napra pontosan jelölő életrajz, kiegészítve a tudományos és közéleti szervezeti tagságokkal és kitüntetésekkel. A fejezeteket az adott személyről szóló irodalomjegyzék zárja.

Hit – tudomány – közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hit-tudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. II. Szerkesztette: Kovács I. Gábor. Összeállították: Kovács I. Gábor – Takács Árpád. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014. 222 o. ISBN 978-963-284-559-3

Markó Iván 1979-ben az általa alapított Győri Balettel szinte berobbant a hazai művészeti közéletbe, s hamarosan új irányt szabott táncművészetünk fejlődésének, amennyiben a Pécsi Balettel 1960-ban már megtört főváros-központú táncéletet újabb vidéki pólussal bővítette. Aztán 1991-ben ugyanilyen hirtelenséggel hagyta ott társulatát, hogy néhány év távollét után a Magyar Fesztivál Balettel nyisson új lapot – változatlan hévvel, de jóval kisebb szakmai és közönségsikerrel. A személyes hangvételű, néhol patetikus hangvételű memoárkötet összefoglalja művészetének legfontosabb állomásait és fordulópontjait, meglepő módon éppen a hozzá legközelebb álló személyek nevét elhallgatva. A kötet jól tagoltan mutatja be a pályáivet, amelyben helye van a családnak, az iskoláknak és a nemzetközi tapasztalatoknak. Az első nagy fordulópont a Béjart-féle XX. Század Balettje, ahol szólistaként működött. Ezt követi a Győri Balett élén eltöltött bő két évtized. Markó élményei és személyes vívódásai azonos hangsúlyt kapnak a kötetben, a záró fejezet a Magyar Fesztivál Balett 1996-os létrehozásáról és sikereiről szól. A kötet kuriózuma a terjedelem közel egyharmadát kitevő képmelléklet, amely számos eddig ismeretlen fotót tartalmaz.

Markó Iván: A magány mosolya. Táncvilág Nonprofit Kft., Budapest, 2014. 216 o. ISBN 978-963-08-9442-5

A montreali olimpián, 1976-ban, alig tizenöt esztendősen Nadia Comaneci gerendán és felemáskorlátón elért 10,00 pontos gyakorlataival elképesztette a világot: ilyen a pontszámot addig még senki sem kapott. Az itt megszerzett aranyérmeket (a harmadik az egyéni összetettért járt) négy év múlva, Moszkvában további kettő követte (gerenda és talaj). A kolozsvári születésű Károlyi Béla tornásziskolájából Nadia mellett számos későbbi olimpiai bajnok került ki, így nem meglepő, hogy az edző hamarosan disszidált és 1981-től húsz éven át az Egyesült Államok tornászcsapatát erősítette. A szerző Comaneci történetileg hiteles életrajzának megírására törekedett, s közben megkísérelt fényt deríteni a pályakép feltételezhető összefüggéseire is. Az 1984-ben visszavonult és utánpótlás-edzői pályát választó sportolónő 1989-ben politikai menedékjogot kapott az Egyesült Államokban. Nem mindennapi története a kommunista Románia sportpolitikájába éppúgy betekintést enged, mint a disszidálás lelki és fizikailag egyaránt megterhelő aktusába. A tornászlány a Ceausescu-rendszer jelképe volt, így mítoszának megtörése a pártfőtítokár-államfő politikai végjátékának egyik összetevőjeként is felfogható.

Lola Lafon: A kis kommunista, aki sosem mosolygott. Fordította: Takács M. József. Libri Kiadó, Budapest, 2015. 304 o. ISBN 978-963-310-526-9

Számunk szerzői

Áfra János 1987-ben született Hajdúböszörményben. Költő, szerkesztő, műkritikus, a *Kulter.hu* portál főszerkesztője.

Bárdosi József 1956-ban született Pomázon. Művészettörténész, a váci Tragor Ignác Múzeum főmuzeológusa, a Szentendrei Művészeti Iskola tanára.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Kulturális menedzser, történész, jogász, a Honvéd Együttes Művészeti Nkft. ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola egyetemi tanára, lapunk alapító főszerkesztője.

Gál Soma 1992-ben született Keszthelyen. Író, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának romanisztika-portugál szakos hallgatója, az *Apokrif* folyóirat szerkesztője.

Godzsák Attila 1990-ben született Sátoraljaújhelyben. Társadalomtörténész, tanár, a Kazinczy Ferenc Múzeum munkatársa.

Halmi Iván 1934-ben született Budapesten. Ny. okleveles gépész- és építészmérnök.

Harlov Melinda 1982-ben született Budapesten. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Doktori Iskola PhD-hallgatója.

Kántor Zsolt 1958-ban született Debrecenben. A békéscsabai Hit Gyülekezete bibliaiskolájának lelkésze, a Tevan Könyvkiadó volt igazgatója, a *Bárka* folyóirat volt alapító főszerkesztője.

Kerber Balázs 1990-ben született Budapesten. Költő, a JAK tagja. Klasszika-filológus és olasz irodalom szakos bölcész.

Kovács I. Gábor PhD 1945-ben született Hernádszurdokon. Szociológus, történész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karának c. egyetemi tanára.

Lapis-Lovas Anett Csilla 1987-ben született Sátoraljaújhelyben. Irodalomtörténész, kritikus (Debrecen).

Mező Ferenc PhD 1973-ban született Debrecenben. Pszichológus, a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar főiskolai docense, a Kocka Kör Tehetséggyondozó Kulturális Egyesület elnöke.

Mező Katalin 1973-ban született Szikszón. Gyógypedagógus, óvodapedagógus, művelődési és felnőttképzési menedzser, a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar tanársegéde, a K+F Stúdió Kft. ügyvezetője, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán doktorjelölt.

Miklósi Márta PhD 1979-ben született Debrecenben. Andragógus, művelődéskutató, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézetének adjunktusa.

Nagy Hajnal Csilla 1992-ben született Losoncon. Magyar szakos bölcész.

Németh Gábor Dávid 1994-ben született Budapesten. Költő, drámaíró, kritikus, dalszövegíró.

Péter Márta 1952-ben született Szolnokon. Táncművész, táncpedagógus, tánc-történész, szakíró, szerkesztő.

Sebők György 1992-ben született Debrecenben. Költő, fagottművész, zeneelméleti szakember, csoportterapeuta.

Ungváry Krisztián DSc 1969-ben született Budapesten. Történész, borász, az Országos Széchényi Könyvtár 56-os Intézet – Oral History Archívumának tudományos kutatója.

A BOROS

BORBÁR SÁROSPATAK

Sárospatak, Rákóczi u. 21.

Nyitvatartás:

Hétfő-Csütörtök 12.00-22.00

Péntek-Szombat 12.00-24.00

Vasárnap 12.00-21.00

info@aboros.hu

Tel.: +3647 658 200

SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM ALAPÍTVÁNY

Támogassa a Kollégiumot Alapítványunk közreműködésével!

Az Alapítvány folyamatosan nyújt támogatást:

- tanulmányi és szociális ösztöndíjakkal a gimnázium diákjai számára,
- pályázati lehetőségek révén a kollégium tanárainak a kiemelkedő munka elismeréseként,
- kulturális, sportprogramokhoz és iskolai rendezvényekhez.

Az Öregdiák-mozgalom vezetőjeként az Alapítvány:

- rendszeresen szervez továbbtanulást segítő mentornapot a gimnáziumban és vezetőképző hétvégét Sárospatakon,
- újra összehozza az egykori diákokat, ezért rendszeres tanévkezdő, tavasszköszöntő és évzáró találkozót szervez Budapesten,
- az Alapítvány tulajdonában álló Öregdiák Vendégházban (Bertalan – ház, 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 40) találkozási és szálláslehetőséget biztosít,
- minden évben megrendezi a hagyományos Öregdiák Bált.

Kérjük, támogassa Ön is jövedelemadója 1%-ával és adományokkal a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt.

A kuratórium elnöke: Bogdán Dániel.

Levelezési cím: 1154 Budapest, Tompa u. 70/A.

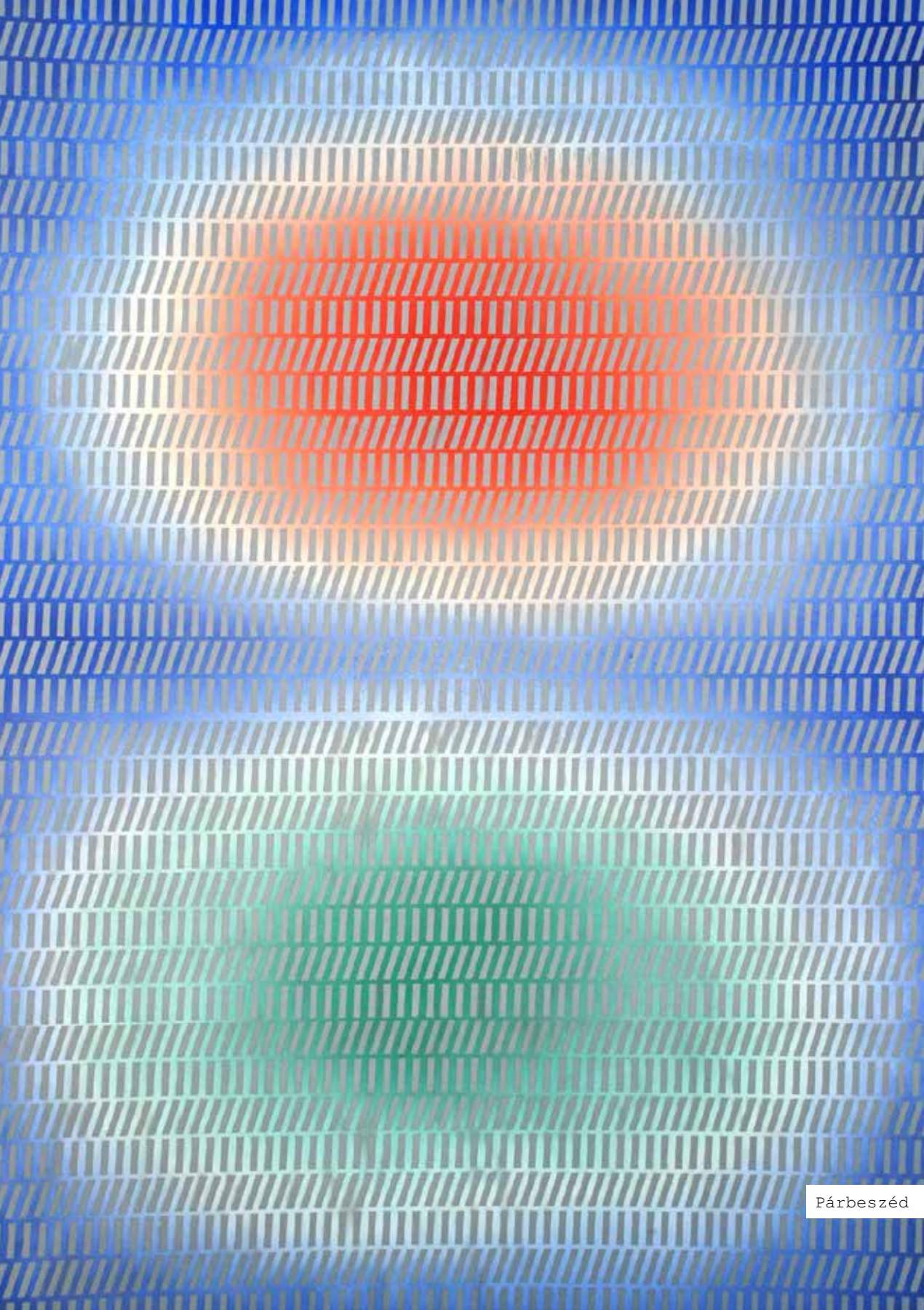
E-mail: info@patakidiak.hu. Honlap: www.patakidiak.hu.

Adószám: 19070520-1-05

Számlaszám: K&H Bank 10409015-50485253-57531007

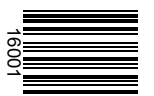

zemlenimuzsa.hu

400 Ft